

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Τμήμα Φιλολογίας

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΟΝ
ΝΕΟΤΕΡΟ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ»

Όψεις της εξωτερικής πολιτικής του αυτοκράτορα, Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα (1071-1078).

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Του

Βαρβιτσιώτη Δημητρίου

Διπλωματούχου Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού Καποδιστριακού
Πανεπιστημίου Αθηνών, 2017

Επιβλέπων καθηγητής:

Βαχαβιώλος Δημήτριος, Διδάκτωρ Βυζαντινής Ιστορίας

Συνεπιβλέποντες καθηγητές:

Καπετανάκη Σοφία, Μόνιμη Επίκουρος Καθηγήτρια
Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Στεργιούλης Εμμανουήλ, Διδάκτωρ Φιλολογίας

Μυστράς, 2020

...Είναι προτιμότερο να ενεργείς γρήγορα και να κάνεις λάθος, παρά να αφήνεις την ώρα για δράση να περάσει.

Karl von Clausewitz

Προλογικό Σημείωμα

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει ως στόχο της να μελετήσει την διπλωματική δραστηριότητα του αυτοκράτορα Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα (1071-1078), μιας εκ των πιο παρεξηγημένων προσωπικοτήτων της βυζαντινής περιόδου. Ταυτόχρονα, εξετάζει τις πολύ σημαντικές εξελίξεις του 11^{ου} αιώνα, τόσο σε κοινωνικο-οικονομικό όσο και σε πολιτικό-στρατιωτικό επίπεδο.

Η ανάρρηση του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα στον βυζαντινό θρόνο συμπίπτει με μια πολύ κομβική περίοδο, κατά την οποία το Βυζάντιο υφίσταται ήττες και στα ανατολικά και στα δυτικά του σύνορα. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο η προσπάθεια του Μιχαήλ για δημιουργία συνασπισμών με ξένους λαούς είναι τόσο έντονη.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κύριο Δημήτριο Βαχαβιώλο για την υποστήριξη και καθοδήγησή του κατά την εκπόνηση αυτής της εργασίας, αλλά και κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω και τα άλλα δύο μέλη της εξεταστικής επιτροπής, τους συνεπιβλέποντες καθηγητές, κυρία Σοφία Καπετανάκη, Επίκουρο Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και κύριο Εμμανουήλ Στεργιούλη, Διδάκτορα Φιλολογίας.

Για την συγγραφή της παρούσας εργασίας εργάστηκα κυρίως στην Δημοτική Βιβλιοθήκη Σπάρτης, στην βιβλιοθήκη του Ινστιτούτου Έρευνας Βυζαντινού Πολιτισμού στον Μυστρά, στην βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου στην Καλαμάτα και στην βιβλιοθήκη της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους υπαλλήλους των βιβλιοθηκών αυτών για την πολύτιμη πραγματικά βοήθειά τους και την παροχή σημαντικού υλικού.

Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω τις πιο θερμές ευχαριστίες μου προς τους γονείς μου, Ευστράτιο και Κωνσταντίνα Βαρβιτσιώτη και προς τις αδελφές μου, Αναστασία και Παναγιώτα για την αμέριστη υποστήριξη και κατανόηση που μου παρείχαν σε αυτή την προσπάθεια.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	5
Ιστορικό πλαίσιο	12
Κεφάλαιο Α΄	24
Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας και Σελτζούκοι Τούρκοι.	24
I. Η καταγωγή των Σελτζούκων Τούρκων.	24
II. Η εξάπλωση των Σελτζούκων Τούρκων κατά τον 11 ^ο αιώνα.	25
III. Οι διπλωματικές επαφές του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα με τους Σελτζούκους Τούρκους.	29
Κεφάλαιο Β΄	36
Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας και Νορμανδοί.	36
I. Η κατάσταση στην Νότιο Ιταλία και τη Σικελία κατά τον 11 ^ο αιώνα.	36
II. Η σταδιακή κατάκτηση της Νότιας Ιταλίας και της Σικελίας από τους Νορμανδούς.	37
III. Οι διπλωματικές επαφές του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα με τον Ροβέρτο Γυισκάρδο.	41
Κεφάλαιο Γ΄	49
Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας και Παπική Εκκλησία.	49
Κεφάλαιο Δ΄	53
Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας και Ούγγροι.	53
I. Η καταγωγή των Ούγγρων και οι πρώτες Βυζαντινο-Ουγγρικές επαφές.	53
II. Οι διπλωματικές επαφές του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα με τον Γκέζα Α΄ της Ουγγαρίας.	54
Κεφάλαιο Ε΄	56
Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας και Βενετία.	56
Συμπεράσματα	57
Βιβλιογραφία	59

Εισαγωγή

Ο Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας ήταν γιος του Κωνσταντίνου Ι΄ Δούκα και της Ευδοκίας Μακρεμβολίτισσας. Ο Μιχαήλ στέφεται βασιλέας από τον πατέρα του λίγο μετά την ανάρρηση του τελευταίου στον θρόνο (1059), όταν ο νεαρός ακόμη Μιχαήλ έδωσε μια υποδειγματική λύση σε ένα σοβαρό διοικητικό ζήτημα που είχε ανακύψει¹.

Μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου το 1067 η εξουσία περνάει στα χέρια της βασίλισσας και οι γιοί της περιορίζονται σε διακοσμητικό μόνο ρόλο². Η Ευδοκία παρά το γεγονός ότι είχε ορκιστεί στον σύζυγό της να μην ξαναπαντρευτεί μετά τον θάνατό του, εντούτοις παντρεύτηκε τον Ρωμανό Διογένη, ο οποίος ανήλθε έτσι στον αυτοκρατορικό θρόνο³. Σημαντικό ρόλο στην ανάρρηση του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα στον βυζαντινό θρόνο διαδραματίζει η ήττα του Ρωμανού Διογένη στη μάχη του Μαντζικέρτ, γεγονός το οποίο έδωσε την ευκαιρία στην παραγκωνισμένη μέχρι εκείνη τη στιγμή οικογένεια των Δουκών και ιδιαίτερα στον καίσαρα Ιωάννη Δούκα να επανέλθει στο προσκήνιο μέσω της ανάρρησης του Μιχαήλ Ζ΄ στον βυζαντινό θρόνο⁴.

Η σημερινή έρευνα έχει μελετήσει μόνο ακροθιγώς την περίοδο βασιλείας του συγκεκριμένου αυτοκράτορα⁵. Πρέπει να φτάσουμε στο 2005, για να υπάρξει η πρώτη ολοκληρωμένη έρευνα, η οποία μελετά τα πεπραγμένα του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα με τη μελέτη του Κύπριου Ανθούλλη Δημοσθένους *«Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας (1071-78). Ο ανίκανος αυτοκράτορας;»*. Ο παραπάνω ερευνητής προσπαθεί να ξαναστρέψει την προσοχή της έρευνας εκ νέου στην επανεξέταση διαφόρων πλευρών του έργου του Μιχαήλ Δούκα π.χ. οικονομία, διπλωματία, ώστε να ριχτεί φως σε πιθανόν παρεξηγημένες πλευρές (από σύγχρονους ιστορικούς) της δραστηριότητάς του⁶.

Μια δεύτερη ολοκληρωμένη μελέτη, η οποία έχει ως αντικείμενο της την βασιλεία του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα, είναι η διδακτορική διατριβή της Χρυσάνθης Σταύρου, με τίτλο *«Η διακυβέρνηση της αυτοκρατορίας σε μια κρίσιμη περίοδο: Ο Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας και η εποχή του (1071-1078)»* το 2016. Σύμφωνα με την παραπάνω ερευνήτρια, στόχος του πονήματός της είναι να δοθεί μια ολοκληρωμένη εικόνα της εποχής του

¹ Polemis (1968) 34· Σταύρου (2016) 58

² Χριστοφιλοπούλου (1997) 235

³ Χριστοφιλοπούλου (1997) 235· Σταύρου (2016) 59-76

⁴ Δημοσθένους (2005) 41-47

⁵ Σταύρου (2016) 30

⁶ Σταύρου (2016) 31

Μιχαήλ. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην εσωτερική πολιτική και στις προσπάθειες του αυτοκράτορα να αντιμετωπίσει τους εξωτερικούς εχθρούς του κράτους⁷.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η παρουσίαση συγκεκριμένων όψεων της εξωτερικής πολιτικής του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα. Στο πρώτο κεφάλαιο ερευνώνται οι διπλωματικές σχέσεις με τους Σελτζούκους Τούρκους. Στο δεύτερο κεφάλαιο μελετώνται οι επαφές με τους Νορμανδούς του Ροβέρτου Γυισκάρδου. Στην τρίτη ενότητα εξετάζουμε τις προσπάθειες για επίτευξη συμμαχίας με τον προκαθήμενο της ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Στο τέταρτο και πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι διπλωματικές σχέσεις με την Βενετία και τους Ούγγρους αντίστοιχα. Στο τέλος της εργασίας παρουσιάζονται τα εξαγόμενα συμπεράσματα της έρευνας. Ακόμα, παρουσιάζονται εθνολογικές πληροφορίες για τους λαούς, με τους οποίους ανέπτυξε διπλωματική δραστηριότητα ο Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας.

Γι' αυτόν τον σκοπό έχουν χρησιμοποιηθεί χρονογραφικές και ιστοριογραφικές πηγές σύγχρονες με τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Ζ΄. Η «*Επιτομή Ιστοριών*» του Ιωάννη Ζωναρά, η «*Ιστορία*» του Μιχαήλ Ατταλειάτη, η «*Χρονογραφία*» του Μιχαήλ Ψελλού, η «*Υλη Ιστορίας*» του Νικηφόρου Βρυεννίου, η «*Άλεξιάς*» της Άννας Κομνηνής και η «*Συνέχεια*», η οποία συμβατικά αποδίδεται στον Ιωάννη Σκυλίτζη. Επίσης, για την τεκμηρίωση των επαφών του Μιχαήλ με τους ξένους ηγέτες και ηγεμόνες έχουν χρησιμοποιηθεί επιστολές και γράμματα καθώς και ο χρυσόβουλλος λόγος, που συντάσσεται από τον Ψελλό και επισφραγίζει τη συμμαχία με τον Νορμανδό ηγέτη Ροβέρτο Γυισκάρδο.

Στο σημείο αυτό θα ήταν χρήσιμο να αναλύσουμε την άποψη, την οποία έχουν οι Βυζαντινοί ιστοριογράφοι και χρονογράφοι για τον Μιχαήλ Ζ΄. Σύμφωνα με τον Ανθούλλη Δημοσθένους οι Βυζαντινοί χρονογράφοι και ιστοριογράφοι έχουν την χειρότερη άποψη για τα πεπραγμένα του Μιχαήλ, είτε γιατί καταγράφουν την ιστορία μέσα από το πρίσμα της δικής τους κοσμοθέασης είτε λόγω συμφερόντων, τα οποία εξυπηρετούν⁸.

Ο Μιχαήλ Ατταλειάτης ζει περίπου την ίδια εποχή με τον Ψελλό. Η καταγωγή του, όπως άλλωστε δηλώνει και το όνομά του, πρέπει να ήταν από την Αττάλεια. Αυτός όμως είχε γεννηθεί στην Κωνσταντινούπολη σε άγνωστη προς το παρόν χρονική στιγμή. Μάλλον ήταν κατά μια δεκαετία νεότερος από τον Ψελλό. Ήταν νομικός και

⁷ Σταύρου (2016) 31

⁸ Δημοσθένους (2005) 39

μάλιστα κάποια στιγμή κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Κωνσταντίνου Ι΄ ανήλθε και σε κάποιο δημόσιο αξίωμα⁹. Το ιστορικό του έργο *Ίστορία* πραγματεύεται τα γεγονότα από το 1034-1079/80¹⁰. Γράφει το έργο του προσπαθώντας να υποβαθμίσει τις ενέργειες του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα, εκθειάζοντας παράλληλα τον διάδοχό του Νικηφόρο Βοτανειάτη, τον μετέπειτα Νικηφόρο Γ΄¹¹. Το γεγονός αυτό είναι λογικό, αν κρίνουμε από το ότι ο Νικηφόρος Γ΄ είναι ο κεντρικός ήρωας της *Ίστορίας* του Ατταλειάτη, την οποία μάλιστα του αφιερώνει¹². Άρα η *Ίστορία* δεν είναι και τόσο αντικειμενική¹³. Ο Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας περιγράφεται ως ένας γηρασμένος άνθρωπος εξαιτίας του ήπιου χαρακτήρα του¹⁴. Είναι επίσης ένας άβουλος αυτοκράτορας, ο οποίος υπακούει δουλικά στις εισηγήσεις του συμβούλου του, Νικηφορίτζη¹⁵. Όλη η *Ίστορία* είναι διάχυτη από αρνητικές κρίσεις για τον Δούκα. Ο Ατταλειάτης φτάνει στο σημείο μάλιστα να γράψει ότι η νίκη του Μιχαήλ Ζ΄ έναντι του Νικηφόρου Βρυεννίου καθόλου δεν ένοιαζε τους κατοίκους της Κωνσταντινούπολης και το μόνο το οποίο περίμεναν ήταν να έρθει ο Βοτανειάτης¹⁶. Επίσης αναφέρει ότι η αναγόρευση του Βοτανειάτη ήταν έργο της θεϊκής βούλησης¹⁷.

Δεύτερη ιστοριογραφική πηγή, την οποία χρησιμοποιήσαμε, είναι η «*Υψηλή Ίστορία*» του Νικηφόρου Βρυεννίου. Ο Βρυένιος ήταν μάλλον εγγονός του στρατηγού Νικηφόρου Βρυεννίου¹⁸, του μετέπειτα υποψήφιου σφετεριστή του βυζαντινού θρόνου, ο οποίος στασίασε εναντίον του Μιχαήλ Δούκα και τελικά ηττήθηκε από τον Αλέξιο Κομνηνό¹⁹. Ο ιστορικός Βρυένιος υπήρξε σύζυγος της Άννας Κομνηνής, κόρης του αυτοκράτορα Αλεξίου Κομνηνού, και μάλιστα

⁹ Hunger (1997) 205

¹⁰ Hunger (1997) 203

¹¹ Δημοσθένους (2005) 26-27

¹² Ατταλειάτης (1853) 3-6 «Σὺ μὲν , ὦ θεϊότατε βασιλεῦ, πᾶσαν παιδείαν ἐν τε στρατιωτικοῖς ὄπλοις καὶ μάχαις καὶ στρατηγίαις παντοδαπαῖς καὶ ἀνδραγαθίαις καὶ πρὸ τῆς βασιλείας ἐξησκηκῶς, καὶ φιλόανθρωπος πᾶσι καὶ γαληνὸς καὶ παντὸς τύφου φαινόμενος ὑψηλότερος, ποθεινότατος ἐλογίζου καὶ τῆς πρώτης καὶ βασιλικῆς ἀξίας ἐπάξιος.....ἀλλὰ τῇ διαθέσει καὶ πίστει τοῦ διδόντος τὸ ἀνταπόδομα.» Δημοσθένους (2005) 27

¹³ Σταύρου (2016) 46

¹⁴ Ατταλειάτης (1853) 180 «ὁ δὲ τὴν βασιλείαν διαδεξάμενος, ὁ τούτου προγονὸς Μιχαήλ, τὴν τῶν Ρωμαίων ἀρχὴν περιεζωσμένος ἐπεικῆς τις ἐδόκει, καὶ γέρων ἐν νέοις διὰ τὸ παρεμείνον καὶ ἀπαλὸν ἐλογίζετο»

¹⁵ Ατταλειάτης (1853) 182 «καὶ τῆς τοῦ βασιλέως ἀποστερήσας ἐγγύτητος, ὄλον εἰς ἑαυτὸν ὑποποιεῖται τὸν μειρακίσκον ἄνακτα, καὶ τοῦτο ἦν βασιλικὸν ἐπίταγμα καὶ συντήρημα, ὅπερ τῷ κακίστῳ τούτῳ Νικηφόρῳ συνέδοξεν.»

¹⁶ Ατταλειάτης (1853) 438, 440

¹⁷ Ατταλειάτης (1853) 257

¹⁸ Βρυένιος (2018) 3· Gautier (1990) 11-23· Καρπόζηλος (2009) 357-358

¹⁹ Hunger (1997) 217

αναλαμβάνει να γράψει την ιστορία του πεθερού του²⁰. Ο Βρυνένιος γράφει το ιστορικό του έργο κατά παραγγελία της πεθεράς του Ειρήνης Δούκαινας. Επομένως θα αναμέναμε τα αισθήματά του να είναι ευνοϊκά προς τη δυναστεία των Δουκών²¹. Εν τούτοις, φαίνεται ότι λόγω του γεγονότος πως σε μεγάλο βαθμό παρουσιάζει τις ενέργειες του συνονόματου παππού του, ο οποίος είχε στραφεί εναντίον του Μιχαήλ Δούκα, ο ιστορικός διατηρεί κάποια αρνητική εικόνα για τον Αυτοκράτορα²². Βέβαια, σύμφωνα με τον Hunger, ο Βρυνένιος είναι αρκετά αξιόπιστος, αφού είχε πρόσβαση σε πλήθος πληροφοριών και αφηγήσεων είτε μέσα από την οικογένειά του, είτε μέσα από το ίδιο το παλάτι²³.

Η τελευταία ιστοριογράφος την οποία χρησιμοποιήσαμε είναι η Άννα Κομνηνή η κόρη του Αλεξίου η οποία στην περίφημη *Άλεξιάδα* της περιγράφει τα γεγονότα των ετών 1069-1118 με κεντρικό άξονα τη βασιλεία του πατέρα της Αλεξίου Κομνηνού (1081-1118)²⁴. Στην *Άλεξιάδα*, η οποία αποτελεί, σύμφωνα και με την ίδια την δημιουργό της, συνέχεια της *Υλης Ιστορίας*²⁵, δεν υπάρχουν πολλές αναφορές στον Μιχαήλ Δούκα. Τα λίγα σημεία, στα οποία γίνεται αναφορά στον Μιχαήλ Δούκα, αφορούν στις επαφές του αυτοκράτορα με τους Νορμανδούς. Οι επαφές αυτές αποτέλεσαν, κατά την Κομνηνή, την πρόφαση στον Γυισκάρδο, για να εισβάλει στο Βυζάντιο²⁶.

Το χρονογραφικό έργο του Ιωάννη Ζωναρά *Έπιτομή Ιστοριών* πραγματεύεται την περίοδο από κτίσεως κόσμου μέχρι το 1118.²⁷ Ο Ζωναράς μιλάει με τα λιγότερο κολακευτικά λόγια για τον Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα τονίζοντας την ανικανότητα του Αυτοκράτορα να ασχοληθεί με τις κρατικές υποθέσεις²⁸. Ο Ανθούλλης Δημοσθένους θεωρεί ότι η αρνητική στάση του Ζωναρά έναντι του Μιχαήλ έχει ως αιτία την χρήση ξεπερασμένων κριτηρίων, όπως τα σκληρά οικονομικά μέτρα έναντι του λαού²⁹. Ακόμη φαίνεται ότι η αρνητική άποψη την οποία έχει σχηματίσει προκύπτει και από

²⁰ Πολέμης (2018) 3

²¹ Για τη στάση που κρατάει ο Νικηφόρος Βρυνένιος έναντι των Δουκών, βλ. Βρυνένιος (2018) 15-19

²² Βρυνένιος (1836) 143 « *ὁ δὲ καῖσαρ ἐπεὶ τὸν ἀνεμιὸν εἶδεν οὐκ ἐπιτηδείως πρὸς τὴν τῶν κοινῶν ἀντίληψιν ἔχοντα*»· Σταύρου (2016) 51

²³ Hunger (1997) 221

²⁴ Σταύρου (2016) 51

²⁵ Hunger (1997) 230

²⁶ Κομνηνή (1839) 49.21-50.1· Σταύρου (2016) 52

²⁷ Hunger (1997) 247· Σταύρου (2016) 52

²⁸ Ζωναράς (1871) 219 «*ἦν γὰρ χαῖνος ἄγαν τὸ ἦθος ὁ βασιλεὺς καὶ ἀνεμιένος καὶ πρὸς μεταχείρισιν πραγμάτων καὶ τῶν τυχόντων ἀδέξιος, πολλοῦ γε δεῖ πρὸς βασιλείας διοίκησιν, 225 «Αποπεφυκῶς δὲ ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ πρὸς τὴν τῆς βασιλείας διοίκησιν τὸν μητροπολίτην Σίδης Ἰωάννην, ἕκτομίαν ὄντα, δραστήριον δέ, τοῖς πράγμασιν ἐφιστᾷ.*»

²⁹ Δημοσθένους (2005) 24

τις πηγές στις οποίες βασίστηκε, για να γράψει το έργο του (Βρυέννιος, Ατταλειάτης και άλλοι πριν από αυτούς)³⁰. Τέλος φαίνεται ότι ο Ζωναράς διακρίνεται για την «κουτσομπολίστικη διάθεσή» του³¹. Δίνει ακόμα και την αιτία για την οποία ο Μιχαήλ Δούκας πήρε το παρατσούκλι *Παραπινάκιος*³².

Μία ακόμα πηγή, την οποία χρησιμοποιήσαμε, είναι η *Συνέχεια*. Το έργο αυτό, όπως είδαμε και πιο πριν, έχει αποδοθεί συμβατικά στον Σκυλίτζη, γενικά όμως, είναι προβληματικό ως προς την ταύτιση του συγγραφέα του³³. Παρουσιάζει τα γεγονότα από το 1057-1079, αποτελώντας την συνέχεια του προηγούμενου έργου του Σκυλίτζη «*Σύνοψις Ιστοριῶν*», το οποίο ασχολείται με τα γεγονότα από το 811-1057³⁴. Γενικά, ο συγγραφέας της *Συνέχειας* συνεχίζει την αρνητική κριτική του Ατταλειάτη εις βάρος του Μιχαήλ Ζ'³⁵. Ο συγγραφέας χρησιμοποίησε, σύμφωνα με τον Εύδοξο Τσολάκη, ως πηγή της *Συνέχειας* του τον Ατταλειάτη και όχι τον Ψελλό, προφανώς εξαιτίας των ιδιομορφιών που παρουσιάζει η *Χρονογραφία* του Ψελλού³⁶.

Ο Μιχαήλ Ψελλός, οπαδός των Δουκών και δάσκαλος του Μιχαήλ Ζ', είναι ο μόνος συγγραφέας, ο οποίος διάκειται ευνοϊκά απέναντι στον Αυτοκράτορα³⁷. Ο Ψελλός γεννιέται το 1018 στην Κωνσταντινούπολη με το όνομα Κωνσταντίνος. Το όνομα Μιχαήλ το πήρε, όταν εκάρη μοναχός. Ασχολήθηκε με την ρητορική και την φιλοσοφία. Υπήρξε πολυσχιδής προσωπικότητα και η κληρονομιά που μας άφησε σε μνημεία λόγου είναι πολύ πλούσια³⁸. Η *Χρονογραφία* του Ψελλού δίνει βάρος στις «πολιτικές εξελίξεις και όχι στα στρατιωτικά γεγονότα»³⁹. Μάλιστα, ως προς τις πολιτικές εξελίξεις ενδιαφέρεται κυρίως, για αυτά που συμβαίνουν στο κέντρο των εξελίξεων, την πρωτεύουσα. Τα πρόσωπα που τον ενδιαφέρουν, είναι πρόσωπα του παλατινού περιβάλλοντος και οι μεταξύ τους δολοπλοκίες, δηλαδή το παρασκήνιο⁴⁰. Γενικά, η χρήση της *Χρονογραφίας* ως ιστορική πηγή τίθεται εν αμφιβόλω. Αυτό συμβαίνει, διότι ο Ψελλός δείχνει προτίμηση για τα δευτερεύοντα γεγονότα και όχι για

³⁰ Δημοσθένους (2005) 25· Σταύρου (2016) 52

³¹ Δημοσθένους (2005) 25

³² Κατά τη διάρκεια μιας άσχημης σε απόδοση σοδειάς οι τιμές του σιταριού είχαν αυξηθεί υπέρμετρα, με αποτέλεσμα να μην μπορεί κάποιος με ένα χρυσό νόμισμα να αγοράσει έναν ολόκληρο μέδιμνο σιταριού, αλλά ένα μέδιμνο «παρά» ένα πινάκιο. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα ο Μιχαήλ Δούκας να ονομαστεί περιφρονητικά Παραπινάκιος. Βλ. Ζωναράς (1871) 222-223· Ostrogorsky (1979) 236

³³ Κιαπίδου (2004-2006) 361-362· Τσολάκης (2015) 115

³⁴ Hunger (1997) 213· Σταύρου (2016) 49

³⁵ Σταύρου (2016) 49· Καρπόζηλος (2009) 317-318

³⁶ Τσολάκης (2015) 122· Καρπόζηλος (2009) 79

³⁷ Σταύρου (2016) 35

³⁸ Γενικά για Ψελλό βλ. Παπαϊοαννου (2013) 1-26

³⁹ Καρπόζηλος (2009) 59-60

⁴⁰ Καρπόζηλος (2009) 86

τα σημαντικά συμβάντα⁴¹ και, επειδή αναζητεί τις αιτίες των διάφορων πολιτικών μεταβολών και την ψυχογράφηση των πρωταγωνιστών⁴². Ο Ψελλός είναι ιδιαίτερα μεροληπτικός ως προς τον μαθητή του. Το γεγονός αυτό εξηγείται εύκολα, εάν αναλογιστούμε ότι το δεύτερο μέρος του έργου του συντάχθηκε μετά από επιθυμία του ίδιου του Μιχαήλ και του πατέρα του, Κωνσταντίνου Δούκα⁴³. Ήδη από τις πρώτες γραμμές του κεφαλαίου για την βασιλεία του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα είναι φανερή η θέληση του συγγραφέα να εκθειάσει τον Αυτοκράτορα. Ο Ψελλός χαρακτηριστικά αναφέρει ότι μπροστά στο θέαμα και στο άκουσμα του βασιλέα νιώθει μεγάλη έκπληξη και θαυμασμό, καθώς ο άνδρας αυτός μοιάζει με ένα πραγματικό θαύμα⁴⁴. Επίσης εκθειάζεται υπέρμετρα η πρόνοια που επιδεικνύει προς κάθε άνθρωπο είτε είναι φαύλος είτε καλός και επίσης το γεγονός ότι δεν ξεστόμισε ποτέ κακιά κουβέντα προς κανέναν. Επαινείται ακόμα η μεγαλοψυχία που επέδειξε, όταν κάποιοι άνδρες της προσωπικής του φρουράς που απεργάζονταν κάποιο σχέδιο εναντίον του δεν υπέστησαν κατηγορίες και ακόμα κάποιοι οι οποίοι συνελήφθησαν να κλέβουν τα βασιλικά χρηματοκιβώτια αφέθησαν ελεύθεροι⁴⁵.

Σύμφωνα με τον Ανθούλλη Δημοσθένους, οι αρνητικότερες κρίσεις των Βυζαντινών χρονογράφων και ιστοριογράφων επηρέασαν και την κρίση των σύγχρονων μελετητών⁴⁶. Ο Ιωάννης Καραγιαννόπουλος τον χαρακτηρίζει «άβουλο άνθρωπο και ανίκανο ηγεμόνα»⁴⁷, ο Georg Ostrogorsky «δειλό» σε αντίθεση με τον

⁴¹ Hunger (1997) 196 Απουσιάζουν οι σημαντικότεροι για την Αυτοκρατορία βυζαντινοβουλγαρικοί πόλεμοι που διεξήχθησαν επί Βασιλείου του Β΄ και είχαν ευτυχή κατάληξη καθώς επίσης δεν δίνεται η δέουσα σημασία στους Σελτζούκους Τούρκους.

⁴² Ψελλός (2014) 26 «*Τούτων δὴ τῶν θυγατέρων, ἡ μὲν πρεσβυτέρα, οὐ πάνυ τι πρὸς τὸ γένος ἀνέφερεν. ὁμαλωτέρα γὰρ τὸ ἦθος ἦν· καὶ τὴν γνώμην ἀπαλωτέρα· κάλλους τὲ μέσως ἔχουσα. διέφθαρτο γὰρ ἐξ ἔτι παιδὸς οὖσης, λοιμικοῦ ταύτην κατασχόντος νοσήματος. ἡ δὲ μετ' ἐκείνην καὶ μέση, ἦν καὶ αὐτὸς ἤδη γεγηρακυῖαν ἔθεασάμην, καὶ τὸ ἦθος βασιλικωτάτη· καὶ τὸ εἶδος λαμπροτάτη· καὶ τὴν γνώμην μεγαλοπρεπεστάτη τὲ καὶ αἰδέσιμος.*» Hunger (1997) 197

⁴³ Hunger (1997) 195

⁴⁴ Ψελλός (2014) 285 «*ἐγὼ δὲ, ὅπερ πολλάκις πάσχω, ἐκείνον ὄρων καὶ ἀκούων, ἐκπληττόμενος καὶ ὑπερθανμάζων, παραπλήσιον πάθος κὰν τῷ γράφειν ἐκείνον ὑφίσταμαι. οὐ γὰρ ἔχω ὅπως <μη> θαύματος ἐπέκεινα τὸν ἄνδρα ποιήσομαι.*»

⁴⁵ Ψελλός (2014) 285 «*ἀπορῶν δὲ, ὃ τι πρῶτον εἶπω τῶν ἐκείνου, τοῦτο τῶν πάντων προτίθημι, ὅτι μὴδεὶς αὐτὸν τῶν ὑπὸ χεῖρα διαλανθάνων, εἴτε τῶν φαύλων· εἴτε τῶν περὶ τι σπουδαίων καὶ ἀγαθῶν – οὐδεὶς κακῶς ἤκουσε παρ' αὐτοῦ· οὐδὲ ὕβρισται δημοσίᾳ· οὐδὲ ἐπὶ τῷ κακῷ ἀπέωσται. ἀλλ' εἰ καὶ τις αὐτῶν ἀπαναισχυρτεῖν πρὸς τοῦτον αἰροῖτο, ὃ δὲ ἠτῆσθαι μᾶλλον τῆς ἀναιδεΐας τοῦ ἀνδρὸς ἔλοιτο, ἢ ἐς μέσους ἐλέγχειν. τὸ δὲ ὑπερβάλλον, ὅτι καὶ φωράσας ἐνίους, καὶ μάλιστα τῶν περὶ τὸ σῶμα φυλάκων· καὶ οἷς ἐαυτὸν | πεπίστευκεν, ἐπὶ τῷ κακῷ δραμόντας ἐπ' αὐτὸν, οὔτε ἤλεγξεν· οὔτε φοβήσας διέσεισε. πολλοὺς δὲ καὶ ἐπ' αὐτοφῶρῳ ἐξαιροῦντάς τι τῶν βασιλικῶν κιβωτίων ἐλών, εἴτ' ἀφήκε μὴ θορυβήσας· μὴδὲ τὴν γνώμην αὐτοῖς ὀνειδίσας. τελευτάτος δὲ τὴν φρόνησιν ὦν· καὶ τῶν πραγμάτων ἐπιστήμην ἀπὸ τῆς περὶ ταῦτα συνεχοῦς ἐπιμελείας λαβὼν.»*

⁴⁶ Δημοσθένους (2005) 19

⁴⁷ Καραγιαννόπουλος (1993) 581

δυναμικό Νικηφορίτζη⁴⁸, η Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου «άθυρμα που υπέγραφε τα διατάγματα του Ψελλού και του Ιωάννη Δούκα»⁴⁹.

⁴⁸ Ostrogorsky (1979) 237

⁴⁹ Χριστοφιλοπούλου (1997) 247

Ιστορικό πλαίσιο

Ο 11^{ος} αιώνας είναι ένας πολύ κομβικός αιώνας για την ιστορία του Βυζαντινού κράτους. Μέχρι το 1025, οι αυτοκράτορες της Μακεδονικής δυναστείας (867-1056) είχαν καταφέρει να καθυποτάξουν τους Άραβες και τους Βουλγάρους, τόσο στην ξηρά, όσο και στην θάλασσα και παράλληλα να δημιουργήσουν μια ισχυρή οικονομία⁵⁰. Επίσης, συνάπτεται συμμαχία με τους Ρώσους⁵¹. Τα σύνορα του κράτους έχουν φτάσει στα Ανατολικά έως τη Συρία και την Αρμενία και προς Βορρά μέχρι τον Δούναβη. Το Βυζάντιο, πλέον, ασκεί παγκόσμια πολιτική⁵². Βέβαια, η υπερβολική αυτή επέκταση μοιραία θα δημιουργήσει προβλήματα συνοχής της Αυτοκρατορίας, καθώς μετατρέπεται σε έναν πιο πολύπλοκο «οργανισμό», τόσο πολιτιστικά, όσο και κοινωνικά. Παρά ταύτα, το Βυζάντιο, σε μια εποχή κατά την οποία θα έπρεπε να μετεξελιχθεί, προκειμένου να αντιμετωπίσει τις νέες εξωτερικές προκλήσεις, παραμένει το ίδιο⁵³.

Η κατάσταση αυτής της ακμής αρχίζει να μεταβάλλεται το 1025 με τον θάνατο του Βασιλείου Β΄ του Μακεδόνα, οπότε η αυτοκρατορία μπαίνει σε μια νέα φάση εσωτερικών και εξωτερικών ανταγωνισμών⁵⁴. Μετά τον Βασίλειο Β΄ στον βυζαντινό θρόνο ανέρχονται αυτοκράτορες, οι οποίοι θεωρούνται ανεπαρκείς: (Κωνσταντίνος Η΄ 1025-1028, Ρωμανός Γ΄ Αργυρός 1028-1034, Μιχαήλ Δ΄ Παφλαγών 1034-1041, Μιχαήλ Ε΄ Καλαφάτης 1041-1042, Κωνσταντίνος Θ΄ Μονομάχος 1042-1055, η πορφυρογέννητη Θεοδώρα 1055-1056, Μιχαήλ ΣΤ΄ Στρατιωτικός 1056-1057, Ισαάκιος Α΄ Κομνηνός 1057-1059, Κωνσταντίνος Ι΄ Δούκας 1059-1067)⁵⁵. Χαρακτηριστικά της παρακμής, στην οποία βυθίζεται ολοένα η Αυτοκρατορία, είναι τα επαναστατικά κινήματα των Βουλγάρων και των Σέρβων. Ο Ιωάννης Ορφανοτρόφος, ο οποίος ουσιαστικά ασκούσε την εξουσία επί Μιχαήλ Δ΄ (1034-1041), πήρε σκληρά οικονομικά μέτρα, τα οποία επιβάρυναν πάρα πολύ τους Βουλγάρους. Απαίτησε, δηλαδή, την καταβολή των φόρων σε χρήμα, σε αντίθεση με την έως τότε εφαρμοζόμενη πρακτική της καταβολής σε είδος. Ακόμα, έσπευσε να τοποθετήσει ως αρχιεπίσκοπο Αχρίδος, στη θέση του εκλιπόντος το 1037 Βούλγαρου

⁵⁰ Σαββίδης, Νικολούδης (2007) 71

⁵¹ Καραγιαννόπουλος (2001) 186

⁵² Οικονομίδης (1979) 129

⁵³ Magdalino (2006) 246

⁵⁴ Σαββίδης, Νικολούδης (2007) 71

⁵⁵ Σαββίδης, Νικολούδης (2007) 26

αρχιεπισκόπου Ιωάννη, τον Έλληνα χαρτοφύλακα της Αγίας Σοφίας Λέοντα. Όπως ήταν φυσικό, οι ενέργειες αυτές δημιούργησαν σφοδρές αντιδράσεις και οδήγησαν σε εξέγερση τους Βουλγάρους. Αρχηγός των Βουλγάρων ήταν ο Πέτρος Δελεάνος, παλιός δούλος στην Κωνσταντινούπολη και, όπως ο ίδιος ανέφερε, εγγονός του Σαμουήλ⁵⁶. Οι Βούλγαροι παρακινημένοι από την βασιλική του καταγωγή, του παραχώρησαν στράτευμα 40.000 ανδρών, προκειμένου να αλώσει την Θεσσαλονίκη. Ωστόσο, παρά τις μεγάλες δυνάμεις του Δελεάνου, η φρουρά της πόλης τον απώθησε. Ο ίδιος ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Δ΄ κατάφερε το 1041 να νικήσει τους επαναστατημένους Βουλγάρους και να συλλάβει τον Δελεάνο⁵⁷. Η αυτοκρατορία, δεν θα αντιμετωπίσει αναλόγως το σερβικό επαναστατικό κίνημα του Στέφανου Βοϊσλάβου. Ο Σέρβος αυτός άρχοντας, θα κατορθώσει να συντρίψει τις βυζαντινές στρατιωτικές δυνάμεις και να καταστήσει την πατρίδα του Ζέντα ανεξάρτητη⁵⁸. Επίσης, τρεις νέοι εχθροί κάνουν την εμφάνισή τους στα μέσα του 11^{ου} αιώνα: οι Πετσενέγοι, οι Σελτζούκοι Τούρκοι και οι Νορμανδοί⁵⁹.

Το Βυζάντιο, το οποίο μετά την κατάκτηση της Βουλγαρίας συνορεύει πλέον με τους «τρομερούς» Πετσενέγους («ημινομαδικό λαό που ζει στις πεδιάδες της σημερινής Ρουμανίας και νότιας Ουκρανίας»), προσπαθεί να τους αντιμετωπίσει με ανεπιτυχή τρόπο. Αρχικά, με πολυάριθμες στρατιωτικές δυνάμεις προσπαθεί να τους κρατήσει εκτός συνόρων. Η προσπάθεια αυτή αποτυγχάνει και μάλιστα οι Πετσενέγοι επιδίδονται σε δηώσεις φθάνοντας ως την Θεσσαλονίκη την περίοδο 1033-1036. Ο αυτοκράτωρ Μιχαήλ Δ΄ (1034-1042), αναγκάζεται να πάρει μια σειρά μέτρων προκειμένου να τους αντιμετωπίσει: α) περιορίζει τον αριθμό των συνοριοφυλάκων, β) δημιουργεί μια νεκρή ακατοίκητη ζώνη στα νότια του Δούναβη και γ) ενισχύει οικονομικά τις αγορές, που βρίσκονται στα σύνορα του κράτους, προκειμένου οι επίδοξοι εισβολείς να προμηθεύονται από εκεί τα απαραίτητα για την επιβίωση τους προϊόντα και να μην προβαίνουν σε λεηλασίες. Η πρακτική αυτή φαίνεται να τελεσφορεί έως τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Κωνσταντίνου Θ΄ Μονομάχου (1042-1055) και συγκεκριμένα το έτος 1046, οπότε και οι Πετσενέγοι υπό την πίεση των Ογούζων Τούρκων μετακινούνται δυτικότερα⁶⁰.

⁵⁶ Ζωναράς (1871) 145· Οικονομίδης (1979) 133-134· Για Σαμουήλ της Βουλγαρίας βλ. Kazhdan, Brand (1991) 1838

⁵⁷ Σκυλίτζης (1973) 413-415· Ostrogorsky (1979) 211· Χριστοφιλοπούλου (1997) 204-206

⁵⁸ Ζωναράς (1871) 157-158· Ostrogorsky (1979) 211-12· Χριστοφιλοπούλου (1997) 215-16· Καραγιαννόπουλος (2001) 186

⁵⁹ Magdalino (2006) 248

⁶⁰ Magdalino (2006) 248-249

Ο Μονομάχος προσπαθεί να αντιμετωπίσει την κατάσταση με μια γνώριμη τακτική, την οποία είχε ακολουθήσει κατά το παρελθόν και ο Ιωάννης Τσιμισκής (969-976) με τους αιρετικούς Παυλικιανούς, τους οποίους είχε τοποθετήσει στη Φιλιππούπολη, για να προστατέψει την περιοχή από τις επιθέσεις των Βουλγάρων. Έτσι τώρα ο Κωνσταντίνος, προσπαθώντας να εκμεταλλευθεί τις διενέξεις που είχαν ξεσπάσει στο στρατόπεδο των Πετσενέγων, τοποθετεί μέρος των αντιπάλων του κατά μήκος του Δούναβη και έτσι τους χρησιμοποιεί ως ανάχωμα απέναντι στους συμπατριώτες τους. Όμως τον Δεκέμβρη του 1046-47 οι υπόλοιποι Πετσενέγοι περνούν τα σύνορα και δηλώνουν τη Βουλγαρία⁶¹. Ο Μονομάχος έστειλε εκατό τριήρεις στο Δούναβη προκειμένου να αντιμετωπίσει τους Πετσενέγους⁶². Αυτή η εισβολή αντιμετωπίστηκε σχετικά εύκολα από τις τοπικές δυνάμεις, παρ' όλα αυτά οι Πετσενέγοι δεν έφυγαν. Το Βυζάντιο τους τοποθέτησε στην πεδιάδα της Σόφιας, της Ναϊσού και της Ευτζαπέλου, προσπαθώντας μάλιστα ανεπιτυχώς να τους χρησιμοποιήσει ως συμμάχους στην Ανατολή⁶³. Την άνοιξη του 1049 ο Μονομάχος στρατολογεί 15.000 Πετσενέγους, προκειμένου να αντιμετωπίσει τους Σελτζούκους. Αυτοί, όμως, στασιάζουν κοντά στο Δαμάτρυ και ξεκινούν πάλι λεηλασίες⁶⁴.

Το 1053 τελικά το Βυζάντιο μετά την ήττα του στην Μεγάλη Πρεσθλάβα αναγκάζεται να συνάψει τριαντάχρονη συμμαχία με τους Πετσενέγους, δίνοντας τους πολύτιμα δώρα και βυζαντινούς τιμητικούς τίτλους. Επίσης, οι Πετσενέγοι θα εγκαθίσταντο νότια του Δούναβη, διατηρώντας την ανεξαρτησία τους, με την υποχρέωση όμως να μην διαβούν τον Αίμο⁶⁵.

Το 1067-68 οι Πετσενέγοι επιδράμουν και πάλι εναντίον της Βουλγαρίας, όμως ηττώνται απ' τον μετέπειτα αυτοκράτορα Ρωμανό Διογένη⁶⁶. Ο Διογένης μάλιστα,

⁶¹ Ατταλειάτης (1853) 30 «Σκύθαι δέ, οὗς Πατζινάκους οἶδεν ὁ δημόδης λόγος καλεῖν, τὸν Ἰστρον παγγενεὶ διαβάντες μετ' οὐ πολὺ τοῖς Ῥωμαικοῖς ἐγκατασκίησαν τόποις.» Ζωναράς (1871) 174 «ἦν δὲ τότε τοῦ ἔθνους ἄρχων Τυράχ, ἀνὴρ τὸ μὲν γένος παρὰ τὸ ἔθνος λαμπρός, τὸ δὲ ἦθος νοθῆς. ἕτερος δὲ τις Κεγένης καλούμενος, ἄσημος μὲν ὅσον εἰς γένους ἀναφορὰν ἀνὴρ δὲ ῥέκτης τε καὶ δραστήριος ὢν καὶ πολλὰκις ἐν πολέμοις ἀνδραγαθήσας παρὰ τοῦ ἔθνους πεφίλητο. διὸ καὶ παρὰ τοῦ Τυράχ ἐλοχάτο, ζητοῦντος αὐτὸν ἀνελεῖν.» Οικονομίδης (1979) 147-148· Angold (2004) 92

⁶² Κεδρυνός (1839) 585

⁶³ Οικονομίδης (1979) 148

⁶⁴ Χονδρίδου (2002) 380

⁶⁵ Ατταλειάτης (1853) 43 «Προελομένων δὲ τὴν εἰρήνην αὐτῶν προσίεται τούτους ὁ βασιλεὺς, καὶ σπονδαῖς τὸν πόλεμον καταθέμενος συλαγωγεῖν ἤρξατο τὰς εὐνοίας αὐτῶν, καὶ τοῖς Ῥωμαικοῖς δώροις καὶ ἀξιώμασι καταμαλάττειν τὸ βαρβαρικὸν αὐτῶν καὶ ἀτάσθαλον ἦθος.» Ἀμαντος (1957) 196· Χονδρίδου (2002) 381-382

⁶⁶ Σκυλίτζης (1968) 121 «Ἐξελθὼν οἷν ὁ Διογένης καὶ τὴν Σαρδικὴν καταλαβὼν, περιτυχὼν Πατζινάκοις ἐξεληθοῦσι καὶ λεηλατοῦσι τὴν χώραν τρόπαιον μέγιστον ἐστήσατο κατ' αὐτῶν, καὶ τῶν ἐλαωκότων ζῶντας μὲν πολλούς, κεφαλὰς δὲ τῶν ἀνηρημένων τῶ βασιλεῖ πεπομφῶς ἐτιμήθη βεστάρχης, γράψαντος αὐτῶ τοῦ βασιλέως ὡς οὐκ ἐμὸν δῶρον, ὃ Διογένης, τοῦτο ἀλλὰ τῆς οἰκείας ἀρετῆς καὶ ἀνδραγαθίας.» Σαββίδης (2006) 80

στην μάχη του Μαντζικέρτ, την οποία θα εξετάσουμε λεπτομερώς παρακάτω έχει προσλάβει τους Πετσενέγους ως μισθοφόρους. Αυτοί βέβαια τον προδίδουν και ενώνονται με τις σελτζουκικές δυνάμεις του Αλπ Αρσλάν. Επί Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα λεηλατούν την Αδριανούπολη και φτάνουν μέχρι τα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης, αποκομίζοντας σημαντικά λάφυρα⁶⁷.

Μεγάλο μέρος του 11^{ου} αιώνα χαρακτηρίζεται από την διαμάχη μεταξύ της γραφειοκρατικής από τη μία και της στρατιωτικής αριστοκρατίας από την άλλη, με σκοπό την κατάληψη της εξουσίας. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με άλλα φαινόμενα, όπως πχ, η δημιουργία του Νορμανδικού βασιλείου στην Ιταλία, ο ανταγωνισμός με τους Βενετούς στο εμπορικό πεδίο, καθώς και η εμφάνιση βάρβαρων λαών από τα βόρεια και τα ανατολικά (Πετσενέγοι, Ούζοι, Κουμάνοι, Σελτζούκοι), είχε σοβαρές συνέπειες για το κράτος. Συνέβαλε στην κρίση του οικονομικού τομέα και κατ' επέκταση του αξιόμαχου του Βυζαντινού στρατού και ναυτικού, αλλά και στην κρίση εμπιστοσύνης προς την κεντρική Βυζαντινή διοίκηση. Σε αυτόν τον ανταγωνισμό νικήτρια αναδεικνύεται η γραφειοκρατική τάξη⁶⁸.

Ο Βασίλειος έχει ήδη επιφέρει το 989 σημαντικό πλήγμα στην επαρχιακή στρατιωτική αριστοκρατία, με τις νίκες του έναντι των Φωκάδων και των Σκληρών, στερώντας την έτσι από σημαντικούς εκπροσώπους της⁶⁹. Οι στρατιωτικοί δεν μετέχουν στην πολιτική εξουσία επί 32 χρόνια μετά τον θάνατο του Βουλγαροκτόνου. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από συνεχή στασιαστικά κινήματα των στρατιωτικών, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν τις στρατιές των επαρχιών. Τα κινήματα αυτά είχαν σημαντικότερες συνέπειες για την άμυνα της Αυτοκρατορίας⁷⁰. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός, ότι η απάντηση των γραφειοκρατών στην έλλειψη αυτή νομιμοφροσύνης εκ μέρους του στρατού ήταν η καταστροφή ολόκληρων στρατιωτικών σωμάτων, καθώς και η όλο και συχνότερη χρήση ξένων μισθοφόρων⁷¹.

Ο Κωνσταντίνος Θ΄ Μονομάχος μετέτρεψε επί παραδείγματι τον στρατό της Ιβηρίας, ιδιαίτερα νευραλγικής περιοχής, σε φορολογική κοινότητα. Οι στρατιώτες δηλαδή αρχίζουν να πληρώνουν «στρατεία», αντί να υπηρετούν προσωπικά στον στρατό⁷². Η πράξη αυτή είχε ολέθριες συνέπειες, καθώς απογυμνώνει την

⁶⁷ Σαββίδης (2006) 80

⁶⁸ Δημοσθένους (2005) 42

⁶⁹ Βλυσίδου (2000) 14

⁷⁰ Βρυώνης (2000) 65

⁷¹ Βρυώνης (2000) 67

⁷² Οικονομίδης (1979) 138

συγκεκριμένη περιοχή από την άμυνά της και στρέφει τους κατοίκους της προς τους Σελτζούκους⁷³. Βέβαια, ο απαργυρισμός της στρατείας είναι ένα μέτρο, το οποίο πάρθηκε σε μια εποχή κατά την οποία το κράτος έχει σχετική ειρήνη⁷⁴.

Η χρήση μισθοφόρων γίνεται όλο και μεγαλύτερη, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα η άμυνα του κράτους να έχει σαθρά θεμέλια, καθώς η νομιμοφροσύνη των μισθοφόρων είναι αμφίβολη και δεύτερον ο κρατικός προϋπολογισμός να επιβαρύνεται σημαντικά⁷⁵. Στο τελικό στάδιο του ανταγωνισμού μεταξύ στρατιωτικών και γραφειοκρατών, οι αντίπαλες παρατάξεις προκειμένου να αντεπεξέλθουν στο στρατιωτικό πεδίο, καλούν τους ίδιους τους Σελτζούκους προς επικουρία⁷⁶. Αυτός ο εκφυλισμός του βυζαντινού στρατεύματος και η συνακόλουθη χρήση μισθοφόρων (Φράγκοι Ρουσελίου) είναι από τους βασικούς παράγοντες, που οδηγεί στην ήττα στο Μαντζικέρτ το 1071⁷⁷.

Κατά το β' μισό του 11^{ου} αιώνα αρχίζει να παρακμάζει και το άλλοτε ακμαίο βυζαντινό ναυτικό που κατά το παρελθόν τόσους μεγάλους θριάμβους είχε προσφέρει στην αυτοκρατορία, όπως πχ την ανακατάληψη της Κρήτης⁷⁸. Χαρακτηριστική για την σημασία που έδιναν η Βυζαντινοί στο αξιόμαχο του στόλου τους είναι η φράση του Κεκαυμένου, ο οποίος συμβουλεύει τον αυτοκράτορα « *Τὸν στόλον ἀγωνίζου πάντοτε ἀκμάζειν καὶ ἔχειν αὐτὸν ἀνελλιπή· ὁ γὰρ στόλος ἐστὶν ἡ δόξα τῆς Ῥωμανίας*».⁷⁹ Τον 11^ο αιώνα, το θεματικό ναυτικό άρχισε να χάνει τη σημασία του. Σ' αυτήν την κατάσταση φαίνεται να οδήγησε εκτός απ' τα μεγάλα ποσά που είχαν ξοδευθεί στον δαπανηρό βυζαντινοβουλγαρικό πόλεμο και δείγματα χαλάρωσης και διαφθοράς στο θεματικό ναυτικό, όπως συναλλαγές μεταξύ στρατιωτών που επέβαιναν στα πλοία και αξιωματικών τους.⁸⁰

⁷³ Κεκαυμένος (1965) 18 «Ἐπαινετὸν δὲ ἐστὶν ἵνα εἰς πᾶσαν χώραν εἰς ἣν ἂν τραπῆς ἐὰν εὐρήσεις ἀδικίας εἴτε παρὰ τοῦ δημοσίου εἴτε παρὰ τῶν πρακτόρων ἐπιγεγενημένης ἐκκόπτης αὐτὰς μάλιστα δὲ εἰς τὰς ἄκρας. εἰ δὲ ἀδυνάτως ἔχεις κόψαι ταῦτα, γράφε τῷ βασιλεῖ ἀνευδοιάστως. πολλοὶ γὰρ χῶραι ἐκ ταύτης τῆς αἰτίας ἀπόλωντο καὶ οὐκ ὀλίγοι ἠὲτομόλησαν εἰς ἔθνη καὶ ἐξήγαγον αὐτὰ κατὰ τῶν Ῥωμαίων. οἷον γέγονεν ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως τοῦ Μονομάχου. ἀπελθὼν γὰρ εἰς Ἰβηρίαν καὶ Μεσοποταμίαν τῇ προστάξει αὐτοῦ ὁ Σερβλίας ἀναγράψασθαι καὶ ἐπιθεῖναι τέλη ἃ οὐδέποτε εἶδον εἰς τὴν χώραν αὐτῶν οἱ ἐκεῖσε ἄνθρωποι (ὃ καὶ ἐποίησεν, ἦν γὰρ δεινότατος εἰς πάντα) αὐτομολῆσαι τούτους πανοικεῖ παρεσκεύασε πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν. οἱ καὶ ἐξαγαγόντες αὐτὸν πανστρατεὶ κατὰ τῆς Ῥωμανίας μυρίων κακῶν καὶ συμφορῶν ταύτην ἐνέπλησαν.»· Βρυώνης (2000) 67

⁷⁴ Οικονομίδης (1979) 138· Χριστοφιλοπούλου (2004) 304

⁷⁵ Βρυώνης (2000) 68

⁷⁶ Βρυώνης (2000) 69

⁷⁷ Βρυώνης (2000) 93

⁷⁸ Σαμαράς (2010) 220

⁷⁹ Κεκαυμένος (1965) 101

⁸⁰ Χριστοφιλοπούλου (1997) 350

Σε ό,τι αφορά στον οικονομικό τομέα τώρα, χαρακτηριστική είναι επίσης η πολιτική του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου. Αναφέραμε ήδη ότι η μακεδονική δυναστεία είχε δημιουργήσει μια ανθηρή οικονομική πραγματικότητα κατά τον 11^ο αιώνα. Το κράτος διέρχεται μια περίοδο πλούτου, χωρίς να έχει σοβαρές απειλές από το εξωτερικό. Η οικονομία αποκτά όλο και πιο έντονο νομισματικό χαρακτήρα, δηλαδή οι φόροι εισπράττονται όλο και περισσότερο με τη μορφή χρήματος και όχι με την έως τότε πρακτική της πληρωμής σε είδος ή την παροχή υπηρεσιών⁸¹. Έτσι λοιπόν και η πρώτη περίοδος της βασιλείας του Μονομάχου χαρακτηρίζεται από ομαλότητα στο εσωτερικό και εξωτερικό πεδίο και «σχετικά πετυχημένη» πολιτική ως προς την οικονομία⁸². Εδώ θα πρέπει να αναφερθούμε στην υποτίμηση του χρυσού νομίσματος που πραγματοποιείται κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Μονομάχου. Αυτή η υποτίμηση ωστόσο, δεν είναι αποτέλεσμα οικονομικής δυσπραγίας, αλλά αντίθετα αποτέλεσμα οικονομικής ευρωστίας⁸³. Η περιεκτικότητα του χρυσού νομίσματος μειώνεται από τα 21-23 καράτια στα 18, όμως διατηρεί την ονομαστική του αξία. Το αργυρό νόμισμα, από την άλλη, διατηρεί την περιεκτικότητά του (90% καθαρό ασήμι)⁸⁴. Η νομισματική αυτή υποτίμηση έχει ως αίτιο λοιπόν την αύξηση των συναλλαγών λόγω της ανάπτυξης της παραγωγής και της αύξησης των καλλιεργήσιμων εδαφών που όπως είδαμε είχε επέλθει επί Βουλγαροκτόνου. Επίσης, την «ανάπτυξη των μεγεθών του εξωτερικού εμπορίου και την όλο και μεγαλύτερη συσσώρευση αγαθών». Ως μέτρο αντιμετώπισης προκρίθηκε η περιορισμένη και ελεγχόμενη υποτίμηση του χρυσού νομίσματος⁸⁵. Βέβαια στη συνέχεια ο Μονομάχος ακολούθησε πολυέξοδη πολιτική που εξάντλησε τον κρατικό προϋπολογισμό και γι' αυτό το λόγο οι σύγχρονοι ερευνητές του ασκούν δριμεία κριτική⁸⁶.

Ο Κωνσταντίνος Ι' Δούκας (1059-1067), πατέρας του Μιχαήλ Ζ', επιδιώκοντας να καρπωθεί όσο το δυνατόν μεγαλύτερα έσοδα ακολουθεί την τακτική της ενοικίασης της εισπράξεως των φόρων σε ιδιώτες. Το γεγονός αυτό τους επιτρέπει να απομυζήσουν τους υπηκόους και να πλουτίσουν γρήγορα⁸⁷. Επίσης παρατηρούμε ότι πλέον η κατάληψη υψηλών διοικητικών θέσεων γίνεται με πλειστηριασμό και όχι

⁸¹ Οικονομίδης (1979) 137

⁸² Χονδρίδου (2002) 311

⁸³ Χριστοφιλοπούλου (2004) 303

⁸⁴ Οικονομίδης (1979) 138

⁸⁵ Χριστοφιλοπούλου (2004) 304

⁸⁶ Γρηγορίου-Ιωαννίδου (1993) 36

⁸⁷ Οικονομίδης (1979) 143

με βάση τα προσόντα που κατέχει κάποιος, πρακτική η οποία είναι ιδιαίτερα καταστρεπτική⁸⁸.

Ένα ακόμη γεγονός το οποίο σηματοδοτεί τον 11^ο αιώνα είναι το Σχίσμα μεταξύ της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας από τη μια και της Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας από την άλλη, το 1054, όταν αυτοκράτορας είναι ο αδύναμος Κωνσταντίνος Θ΄ ο Μονομάχος⁸⁹. Οι δύο Εκκλησίες βρίσκονται σε ανταγωνισμό ήδη από τον 4^ο αιώνα, όταν επικρατεί καχυποψία και αντιπαλότητα στις σχέσεις μεταξύ Παλαιάς και Νέας Ρώμης σχετικά με το πρωτείο του Πάπα⁹⁰. Η Δυτική Εκκλησία θεωρούσε πάντοτε ότι ο επίσκοπος Ρώμης θα έπρεπε να έχει ανώτερη θέση από τους υπόλοιπους Πατριάρχες, λόγω του γεγονότος ότι η Ρώμη ήταν πρωτεύουσα του κράτους και επειδή ιδρυτής της ήταν ο ίδιος ο απόστολος Πέτρος⁹¹. Κατά τη διάρκεια των συζητήσεων της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου, η οποία πραγματοποιήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 381, αποφασίστηκε η ισότητα του Επισκόπου Νέας Ρώμης προς τον Επίσκοπο Παλαιάς Ρώμης. Ο Πάπας, ο οποίος δεν είχε κληθεί στη Σύνοδο, αρνήθηκε να αποδεχτεί την απόφαση αυτή⁹². Ο 28^{ος} κανόνας της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου της Χαλκηδόνας (451), έρχεται προς επίρρωση των διακηρύξεων της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου. Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως δηλαδή, θα απολάμβανε ίσα προνόμια με τον Πάπα Ρώμης⁹³. Ο Πάπας, ο οποίος αυτή την φορά εκπροσωπείτο στις συζητήσεις, δεν αποδέχθηκε τις αποφάσεις της Συνόδου⁹⁴.

Ήδη πριν το Σχίσμα του 1054 οι σχέσεις των δύο εκκλησιών είχαν διέλθει πολλές κρίσεις. Μάλιστα είχαν προηγηθεί και σχίσματα τον 5^ο, 9^ο, 10^ο και στις αρχές του 11^{ου} αιώνα⁹⁵. Σημαντικό σταθμό αποτελεί το Σχίσμα που πραγματοποιήθηκε επί Πατριάρχη Φωτίου (858-867 και 877-886)⁹⁶. Το Σχίσμα αυτό είχε ως κύρια αιτία του θέματα εκκλησιαστικού δικαίου και την προσπάθεια ανάμειξης του Πάπα Νικολάου (858-867)⁹⁷ στα εσωτερικά της Ανατολικής Εκκλησίας, καθώς αρνήθηκε να αναγνωρίσει τον Φώτιο ως Πατριάρχη στη διαμάχη του με τον καθαιρεμένο Πατριάρχη

⁸⁸ Οικονομίδης (1979) 143

⁸⁹ Ostrogorsky (1979) 221

⁹⁰ Grig (2012) 31-52· Perkins (2012) 53-78· Μαμαγκάκης (2017) 367

⁹¹ Ράνσιμαν (2008) 27-28

⁹² Ράνσιμαν (2008) 29

⁹³ Ράνσιμαν (2008) 29-30· Μαμαγκάκης (2017) 368

⁹⁴ Ράνσιμαν (2008) 30

⁹⁵ Μαμαγκάκης (2017) 369

⁹⁶ Kazhdan (1991) 1669-1670

⁹⁷ Kazhdan (1991) 1466

Ιγνάτιο⁹⁸. Επίσης επεχείρησε να εισάγει καινοφανή ήθη στις πρόσφατα εκχριστιανισμένες περιοχές της Μοραβίας και της Βουλγαρίας. Ο απεσταλμένος του Πάπα στη Βουλγαρία, καρδινάλιος Φορμόζος επέμεινε στην προσθήκη του *Filioque*⁹⁹ στο σύμβολο της Πίστεως, γεγονός που έκανε τον Φώτιο να αντιδράσει στέλνοντας επιστολές στους Πατριάρχες της Ανατολής¹⁰⁰. Τελευταία πράξη στην διαμάχη αυτή ήταν η Σύνοδος της Κωνσταντινούπολης το 879. Κατά τη διάρκειά της ο Φώτιος αναγνωρίστηκε ως ο νόμιμος Πατριάρχης και επίσης καταδικάστηκε η προσθήκη του *filioque* στο σύμβολο της Πίστεως με αποτέλεσμα την άρση του σχίσματος¹⁰¹.

Το Μεγάλο Σχίσμα πραγματοποιήθηκε επί Πάπα Λέοντος Θ' (1048-1054)¹⁰², ο οποίος ήταν εκπρόσωπος του κινήματος του Cluny¹⁰³ και επί πατριαρχίας Μιχαήλ Κηρουλλαρίου (1043-1058)¹⁰⁴. Ο Λέοντας Θ' επιδιώκει την εσωτερική αναμόρφωση και την επέκταση της παπικής εξουσίας στην Λομβαρδία και την βυζαντινή νότιο Ιταλία. Επεμβαίνει λοιπόν και καθαιρεί τον εξαρτώμενο από το Οικουμενικό Πατριαρχείο αρχιεπίσκοπο του Sironto και θέλει να αναλάβει την παλαιά παπική δικαιοδοσία στην Κάτω Ιταλία¹⁰⁵. Επίσης, απαιτεί από τις εκκλησίες της Απουλίας την απόδοση της δεκάτης¹⁰⁶. Εκτός από τα παραπάνω, από τον 10^ο αιώνα το *filioque* κάνει εκ νέου την εμφάνισή του και γίνεται αναπόσπαστο μέρος της Δυτικής θεολογίας¹⁰⁷.

Οι θεολογικές διαφορές για την υπόσταση της Αγίας Τριάδας και την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος, αποτέλεσαν την αφορμή για την επιδείνωση των

⁹⁸ Dvornik (1948) 39 κ.ε.· Ράνσιμαν (2008) 41-43

⁹⁹ Το *filioque* είναι λατινική λέξη (και εκ του Υιού), η οποία προσετέθη στο Σύμβολο της Νικαίας κατά τη διάρκεια της Συνόδου του Τολέδο το 589, από ισπανικούς εκκλησιαστικούς κύκλους. Σύμφωνα με την άποψη περί *filioque* το Άγιο Πνεύμα εκπορεύεται και από τον Υιό και όχι μόνο απ'τον Πατέρα. Βλ. Meyendorff (1991) 785-786· Ράνσιμαν (2008) 53

¹⁰⁰ Φώτιος (1860) 721-741 «Πρὸς γὰρ τοὶς εἰρημένους ἀτοπήμασι, καὶ τὸ ἱερὸν καὶ ἅγιον σύμβολον, ὃ πᾶσι τοῖς συνοδικοῖς καὶ οἰκουμενικοῖς ψηφίσμασιν, ἄμαχον ἔχει τὴν ἰσχύν, νόθοις λογιμοῖς, καὶ παρεγγράφτοις λόγοις, καὶ θράσους ὑπερβολῇ, κιβδηλεύειν ἐπεχείρησαν· ὧ τῶν τοῦ πονηροῦ μηχανημάτων | τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον, ἀλλὰ γε καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἐκπορεύεσθαι, καινολογήσαντες.»· Ράνσιμαν (2008) 41-44

¹⁰¹ Ράνσιμαν (2008) 46-47

¹⁰² Kazhdan (1991) 1211-12

¹⁰³ Η κίνηση αυτή προήλθε από τους Κλονιανούς που αποτελούσαν Μοναχικό Τάγμα της Δυτικής Εκκλησίας. Κοιτίδα της υπήρξε η μονή του Κλυνύ στην Γαλλία. Η μονή ιδρύθηκε το 910 από τον Δούκα Γουλιέλμο της Ακουιτανίας, με σκοπό την αναμόρφωση της θρησκευτικής πραγματικότητας της Δύσης. Οι πρωτεργάτες του κινήματος ήθελαν να ενισχύσουν τον μοναχισμό, αλλά και γενικότερα τον κλήρο, ο οποίος βρισκόταν σε πλήρη παρακμή λόγω των υπογείων σχέσεων με τους φορείς της πολιτικής εξουσίας. Βασικός πυλώνας της κλονιανής διδασκαλίας είναι η άποψη, ότι ο Πάπας κατέχει θέση ανώτερη από οποιαδήποτε πολιτική ηγεσία, και ότι είναι εντεταλμένος από τον ίδιο τον Θεό. Το κίνημα βρήκε σύντομα υποστηρικτές σε Γερμανία, Γαλλία και Ιταλία. Βλ. Γιαντσή-Μελετιάδη (2003) 291-305· Ράνσιμαν (2008) 23

¹⁰⁴ Kazhdan (1991) 1361

¹⁰⁵ Άμαντος (1957) 201

¹⁰⁶ Gay (1904) 491 κ.ε.· Γιαντσή-Μελετιάδη (2003) 297

¹⁰⁷ Ράνσιμαν (2008) 52

σχέσεων Ανατολής-Δύσης. Στην πραγματικότητα αυτό που κρινόταν ήταν άλλο. Η αυθαίρετη υιοθέτηση από την πλευρά της Ρώμης του *filioque* αποτελούσε κατάφορη παραβίαση της δογματικής διδασκαλίας της Ανατολής. Σύμφωνα με την τελευταία, ο μόνος ικανός, για να επιφέρει αλλαγές στο δόγμα, ήταν ο θεσμός της Οικουμενικής Συνόδου. Με την προσθήκη λοιπόν του *filioque*, ο Πάπας προβάλλει ως ο αδιαμφισβήτητος ηγέτης της Εκκλησίας¹⁰⁸. Η ένταση δεν ήταν τόσο μεγάλη. Η αδιαλλαξία, όμως, του Οικουμενικού Πατριάρχη Μιχαήλ Κηρουλλαρίου και του εκπροσώπου του πάπα Λέοντα Θ', καρδινάλιου της Silva Candida Ουμβέρτου, οπαδού της κινήσεως του Cluny, τελικά οδήγησε στο Σχίσμα. Στις αρχές Απριλίου του 1054 φτάνουν στην Κωνσταντινούπολη εκπρόσωποι του Πάπα (Καρδινάλιος Ουμβέρτος, αρχιγραμματέας του Πάπα, Φρειδερίκος και ο αρχιεπίσκοπος του Amalfi, Πέτρος). Οι τρεις άνδρες και ιδιαίτερα ο Ουμβέρτος φέρθηκαν με σκαιότητα προς τον Κηρουλλάριο, υποχρεώνοντάς τον να διακόψει κάθε συζήτηση και κάθε προσπάθεια σύγκλισης με τη Ρώμη. Το αποτέλεσμα ήταν στις 16 Ιουλίου εκείνοι να τοποθετήσουν επάνω στην Αγία Τράπεζα της Αγίας Σοφίας βούλλα, με την οποία αφορίζαν τον Πατριάρχη¹⁰⁹. Ο Ουμβέρτος με αυτή την πράξη δρα αυθαίρετα και όχι κατ' εντολή του Πάπα Λέοντα, ο οποίος είχε πεθάνει απ' τον Απρίλιο¹¹⁰. Με τη σειρά της, πατριαρχική σύνοδος, η οποία συγκλήθηκε στις 24 Ιουλίου, αφορίσε τον καρδινάλιο Ουμβέρτο και την ακολουθία του, όχι όμως και τον Πάπα¹¹¹. Ο Κηρουλλάριος έσπευσε αμέσως να γνωστοποιήσει τις λεπτομέρειες της συνάντησης με τους παπικούς εκπροσώπους, αποστέλλοντας επιστολή στον Πέτρο, Πατριάρχη Αντιοχείας¹¹².

Χαρακτηριστικό είναι ότι το Σχίσμα μεταξύ των δύο Εκκλησιών δεν έτυχε της αναμενόμενης αντιμετώπισης από τους συγχρόνους Βυζαντινούς¹¹³. Ο μόνος, ο οποίος κάνει αναφορά στο Σχίσμα, είναι ο Μιχαήλ Ψελλός στον εγκωμιαστικό του λόγο προς τον Μιχαήλ Κηρουλλάριο¹¹⁴. Το γεγονός αυτό δείχνει ότι οι Βυζαντινοί δεν θεωρούσαν

¹⁰⁸ Χριστοφιλοπούλου (1997) 439· Ράνσιμαν (2008) 54-55

¹⁰⁹ Ράνσιμαν (2008) 75

¹¹⁰ Γιαντσή-Μελετιάδη (2003) 301

¹¹¹ Χριστοφιλοπούλου (1997) 439-442· Ράνσιμαν (2008) 78

¹¹² Ράνσιμαν (2008) 82

¹¹³ Αρβελέρ (1977) 65

¹¹⁴ Ψελλός (2014) 44 «Στασιάζει πρὸς τὴν νεωτέραν Ρώμην ἢ πρεσβυτέρα, οὐ περὶ μικρῶν οὐδὲ παροραῖσθαι ἀξίων, ἀλλὰ περὶ τοῦ πρώτου λόγου τῆς εὐσεβείας, καὶ τῆς περὶ τὴν ἁγίαν τριάδα θεολογίας... τοῖς μὲν οὖν ἄλλοις οὐδὲν ἐδόκει τὸ πρᾶγμα δεινόν, οὐς δὴ καὶ προβαῖνον ἴσως ἐλάνθανε, τῷ δὲ τῆς εὐσεβείας προμάχῳ καὶ προθύμῳ τοῦ θείου λόγου ἀγωνιστῆ εὐσεβείας προμάχῳ καὶ προθύμῳ τοῦ θείου λόγου ἀγωνιστῆ.»

το Σχίσμα ως κάτι το οριστικό και μάλιστα οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των Εκκλησιών συνεχίστηκαν¹¹⁵.

Μεταξύ 10^{ου} και 12^{ου} αιώνα συντελείται μια άλλη σημαντική κοινωνικοοικονομική αλλαγή. Το πιο σημαντικό κομμάτι της βυζαντινής κοινωνίας έως τον 10^ο αιώνα αποτελούν οι χωρικοί που καλλιεργούν τη γη για λογαριασμό τους και έχουν ως πυρήνα ζωής τους τον χώρο του χωριού. Αυτοί παραχωρούν τη θέση τους στον χωρικό ενοικιαστή γης, ο οποίος καλλιεργεί τη γη για λογαριασμό μεγάλων ιδιοκτητών. Χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι παύουν να υπάρχουν μικροκαλλιεργητές, οι οποίοι αποτελούν εξαίρεση¹¹⁶. Ο πάροικος έχει υποχρέωση να καταβάλλει στον κύριο του ένα πάκτον, ένα ποσό δηλαδή επί της παραγωγής, το οποίο θεωρητικά αποτελεί την δεκάτη επί της παραγωγής στην πραγματικότητα όμως είναι μεγαλύτερο. Ο πάροικος δεν μπορεί να εγκαταλείψει τη γη που καλλιεργεί, εκτός εάν βρει αντικαταστάτη (αντίσηκον) και ο ιδιοκτήτης της γης μπορεί με τη βία να τον επαναφέρει¹¹⁷.

Η μεγάλη ιδιοκτησία μέχρι τα τέλη του 11^{ου} αιώνα κυριαρχεί¹¹⁸. Βασικοί ιδιοκτήτες γης ήταν η Εκκλησία και το Κράτος, καθώς και μεγάλοι και μεσαίοι ιδιοκτήτες¹¹⁹. Οι σημαντικότερες οικογένειες αριστοκρατών βρίσκονται στα θέματα Ανατολικών, της Καππαδοκίας και της Παφλαγονίας, οι οποίες ήταν εύφορες περιοχές και μπορούσαν έτσι να χρησιμοποιηθούν και στην κτηνοτροφία. Η υποταγή των χωρικών στους γαιοκτήμονες συντελέστηκε σε μικρό χρονικό διάστημα.

Το ίδιο το κράτος μπροστά στον κίνδυνο της πλήρους υποταγής των χωρικών στους μεγαλογαιοκτήμονες λαμβάνει μέτρα. Χαρακτηριστική είναι η νεαρά του Βασιλείου του Β' το 996, με την οποία καταργήθηκε το όριο της τεσσαρακονταετίας, μέσα στο οποίο έπρεπε να υποβάλλονται τυχόν διεκδικήσεις κατά των Δυνατών. Επίσης, καταργήθηκε το δικαίωμα τους να ανακτούν το ποσό, το οποίο είχαν καταβάλει για να περιέλθει υπό την κατοχή τους μια έκταση γης, καθώς και να αποζημιώνονται για εγγειοβελτιωτικά έργα. Ο Βασίλειος Β' πρόεβη σε δήμευση των εγγείων περιουσιών μεγαλογαιοκτημόνων και οι δυνατοί θα έπρεπε να καταβάλουν το λεγόμενο «αλληλέγγυον», δηλαδή τους φόρους των αγροτών, οι οποίοι δεν είχαν να

¹¹⁵ Ράνσιμαν (2008) 85

¹¹⁶ Χριστοφιλοπούλου (1997) 378 Την αγροτική κοινωνία αποτελούν «1) Οι δυνατοί , 2) οι κάτοχοι μεσαίας περιουσίας, 3) οι μικροιδιοκτήτες ελεύθεροι γεωργοί, 4) οι εξαρτημένοι ελεύθεροι χωρικοί , 5) οι πάροικοι.» Laiou, Morriison (2011) 149

¹¹⁷ Σβορώνος (1979) 203

¹¹⁸ Oikonomides (1996) 125

¹¹⁹ Laiou, Morriison (2011) 150

πληρώσουν¹²⁰. Το μέτρο αυτό αποτελούσε καίριο πλήγμα εναντίον των δυνατών. Από τη μία εξασφάλιζε την είσπραξη των φόρων από το κράτος, καθώς οι δυνατοί είχαν την δυνατότητα καταβολής τους, ενώ από την άλλη, απέτρεπε την απογύμνωση ολόκληρων περιοχών από τον πληθυσμό τους. Οι χωρικοί δηλαδή, δεν θα χρειαζόταν πλέον να εγκαταλείψουν τις περιουσίες και τις πατρίδες τους, προς βορά των εξωτερικών εχθρών¹²¹.

Κατά το παρελθόν, υπήρξε μεγάλη αντιπαράθεση στον χώρο των ερευνητών, σχετικά με το ζήτημα της ύπαρξης ή μη Φεουδαρχίας στο Βυζάντιο. Ο Ostrogorsky στο σημαντικό του έργο *Pour l'histoire de la féodalité byzantine* θεωρεί ότι ο θεσμός της πρόνοιας είναι ο αντίστοιχος θεσμός του φέουδου στη Δύση¹²². Αυτή η ομοιότητα όμως είναι πολύ επιφανειακή¹²³. Η πρόνοια αποτελεί φαινόμενο πολύ πιο περιθωριακό απ' ό τι το φέουδο. Οι μεγάλοι γαιοκτήμονες δεν οφείλουν τις γαίες τους στην πρόνοια¹²⁴. Γενικά η πρόνοια αποτελεί παραχώρηση σε μεγάλους γαιοκτήμονες από τη μεριά του κράτους εσόδων γαιοκτησίας, αλλά όχι κυριαρχικών δικαιωμάτων στην γη και ούτε άλλης δικαιοδοσίας πάνω στους παροίκους¹²⁵. Επίσης, στη δυτική Ευρώπη έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερη τελετή, κατά την οποία γίνεται και προσκύνηση (*hommage*) εκ μέρους του υποτελούς προς τον άρχοντα¹²⁶. Σε αντίθεση με τους *serfs* της Δύσης, οι πάροικοι στο Βυζάντιο δεν υπέκειντο σε χωροδεσποτικά δικαστήρια¹²⁷.

Χαρακτηριστικά ο Ν. Σβωρόνος σημειώνει για τον φεουδαλισμό στο Βυζάντιο: « Ούτε από πολιτική έποψη ούτε από διοικητική υπήρξε φεουδαλισμός στο Βυζάντιο, παρόμοιος με τον δυτικό, (τον οποίο πρέπει να διακρίνουμε σε γαλλικό, γερμανικό φεουδαλισμό κ.ο.κ). Το κράτος παρέμεινε ισχυρό και οι δημόσιοι υπάλληλοι έφτασαν ως τις πιο μικρές αγροτικές κοινότητες. Μόνον από την οικονομική σκοπιά οι σχέσεις στην παραγωγή βαίνουν παράλληλα σ' Ανατολή και Δύση. Αν αναφερθούμε σε οικονομικό φεουδαλισμό τότε υπήρξε και στο Βυζάντιο οικονομικός φεουδαλισμός.

¹²⁰ Harvey (1997) 79-80· πρβλ. Ostrogorsky (1979) 190

¹²¹ Ostrogorsky (1979) 190· πρβλ. Laiou, Morrisson (2011) 151 Χαρακτηριστικό είναι ότι παρά την αναμφισβήτητη πολιτική του υπέρ των αδυνάτων χωρικών, ο Βασίλειος Β' είναι εντούτοις ο αυτοκράτορας που προώθησε τη δημιουργία μεγάλων αυτοκρατορικών κτημάτων τα οποία καλλιεργούνταν από ενοικιαστές αγρότες και μέχρι τις αρχές του ενδέκατου αιώνα χρησιμοποιούνταν και δούλοι.

¹²² Ostrogorsky (1954) 71

¹²³ Laiou, Morrisson (2011) 156

¹²⁴ Harvey (1997) 28

¹²⁵ Χριστοφιλοπούλου (2004) 422· Harvey (1997) 28

¹²⁶ Nicholas (2013) 377

¹²⁷ Laiou, Morrisson (2011) 156

Γι' αυτό ο όρος φεουδαρχία που καλύπτει πολιτικές και κοινωνικές έννοιες δεν πρέπει να χρησιμοποιείται για να προσδιορισθεί ένα οικονομικό φαινόμενο¹²⁸.

¹²⁸ Svoronos (1978) 172

Κεφάλαιο Α΄

Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας και Σελτζούκοι Τούρκοι.

Ι. Η καταγωγή των Σελτζούκων Τούρκων.

Οι Σελτζούκοι Τούρκοι προέρχονται από την τουρκική φυλή των Ογούζων Τούρκων και μαζί με τους Οθωμανούς Τούρκους δημιούργησαν μια μακρόχρονη αυτοκρατορία στην Εγγύς Ανατολή, η οποία έφτασε στη Ασία, τη Βόρεια Αφρική και τη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Από τα μέσα του 10^{ου} αιώνα με τον γενάρχη τους Σελτζούκ, (από τον οποίον αντλούν και το όνομά τους) αποτελούσαν το σημαντικότερο φύλο μεταξύ των Ούζων, οι οποίοι ζούσαν κατά μήκος των κεντροασιατικών και νοτίων ρωσικών στεπών¹²⁹. Τότε είναι που εγκαταστάθηκαν στον Κάτω Ιαξάρτη, στην Τρανσαξονία (Υπερωξιανή)¹³⁰. Περίπου στα 960 οι Σελτζούκοι, οι οποίοι συνέχιζαν να ζουν με βάση τον παραδοσιακό τρόπο ζωής τους ως νομάδες, βιοποριζόμενοι από τα λάφυρα των ληστρικών επιδρομών που πραγματοποιούσαν, ασπάζονται το ορθόδοξο Ισλάμ¹³¹. Το 985 οι Σελτζούκοι μεταφέρονται από τους Σαμανίδες, τους οποίους υπηρετούσαν ως μισθοφόροι, στη Μπουχάρα. Λίγο αργότερα, το 1025 μεταφέρθηκαν από τους αρχηγούς των ομοεθνών τους Γαζνεβίδων Τούρκων, Mahmud και Masud ως δικοί τους μισθοφόροι στο Χορασάν¹³².

¹²⁹ Σαββίδης (2006) 105

¹³⁰ Σαββίδης (1988) 13

¹³¹ Χριστοφιλοπούλου (1997) 18-21· Σαββίδης (2006) 105

¹³² Ζακυθηνός (1989) 486

II. Η εξάπλωση των Σελτζούκων Τούρκων κατά τον 11^ο αιώνα.

Τον 11^ο αιώνα, κατά τη δεκαετία του 1040, οι Σελτζούκοι υπό τους Τογρούλ Μπεγ (1038-1063)¹³³ και τον Τσαγρί Μπεγ (Chagri-beg)¹³⁴ κατάφεραν να νικήσουν τους πρώην επικυριάρχους τους και να κατακτήσουν το Χορασάν¹³⁵, δηλαδή το βόρειο μέρος του «σημερινού Ιράν¹³⁶.» Σημαντικότερη για τη μετέπειτα ιστορία των Σελτζούκων υπήρξε η μάχη του Νταντανακάν, με την οποία οι Σελτζουκίδες απέκτησαν μια μορφή κράτους¹³⁷. Μετά την κατάκτηση αυτή ανέκυψε μεταξύ των δυο αδελφών το ζήτημα του αν θα συνέχιζαν να είναι ηγέτες νομάδων, οι οποίοι θα επιδίδονταν μόνο σε δηώσεις, ή αν θα γίνονταν ηγέτες ενός κράτους με μόνιμη έδρα. Ο Τογρούλ, λοιπόν, ολοκλήρωσε το 1055 την υποταγή του Περσικού κράτους, με την κατάκτηση του Ισπαχάν¹³⁸. Την ίδια εποχή, τα στρατεύματα του μπαίνουν στη Βαγδάτη, προκειμένου να ενισχύσουν τον Χαλίφη. Εκεί ο Χαλίφης, για να τιμήσει τον Τογρούλ, τον παντρεύει με την κόρη του και τον προσφωνεί σουλτάνο. Ο σουλτάνος με αυτό τον τρόπο εμφανίζεται στα μάτια των πιστών μουσουλμάνων ως ο ανανεωτής της μουσουλμανικής «παράδοσης» και ως αυτός, ο οποίος θα υπεράσπιζε το σουνιτικό Ισλάμ έναντι των «αιρετικών σιτών»¹³⁹.

Σε ότι αφορά τις σχέσεις Βυζαντίου και Σελτζούκων πληροφορούμαστε από τις Βυζαντινές πηγές του 11^{ου} αιώνα. Οι πρώτες οργανωμένες σελτζουκικές επιδρομές εναντίον του Βυζαντίου χρονολογούνται στο 1016 – 17 και εντείνονται επί των ημερών του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου¹⁴⁰. Ο τελευταίος, επιμένοντας στην αντιμιλιταριστική του πολιτική, προσπαθεί να τους αναχαιτίσει μέσω της «διπλωματικής» οδού¹⁴¹. Επιπλέον, η πράξη του Μονομάχου που είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο να μετατρέψει τον στρατό της Ιβηρίας σε φορολογούμενη μονάδα, συνιστά μια πράξη που υποσκάπτει τα θεμέλια του κράτους.

¹³³ Χριστοφιλοπούλου (1997) 236. Ο Τογρούλ Μπεγ από τον Ζωναρά αναφέρεται ως Ταγγρολίπιξ «ἦν δὲ τοῖς εἰς συμμαχίαν ἔλθοῦσι τῷ Μουχόμμετ στρατηγὸς Ταγγρολίπιξ Μουκάλετ.» Ζωναράς (1871)) 169-170

¹³⁴ Ζακυθηνός (1989) 486

¹³⁵ Ἀμαντός (1957) 211· Οικονομίδης (1979) 145· Zachariadou (1991) 1867· Χριστοφιλοπούλου (1997) 236· Σαββίδης (2006) 106

¹³⁶ Καραγιαννόπουλος (1993) 521 κ.ε· Καραγιαννόπουλος (2001) 187

¹³⁷ Βρυώνης (2000) 75

¹³⁸ Χριστοφιλοπούλου (1997) 236

¹³⁹ Ζακυθηνός (1989) 486· Χριστοφιλοπούλου (1997) 237

¹⁴⁰ Βρυώνης (2000) 73

¹⁴¹ Cahen (1948) 5 κ.ε· Ζακυθηνός (1989) 487· Χριστοφιλοπούλου (1997) 238· Δημοσθένους (2005) 65

Το 1045-46 ο «κατεπάνω» του Βασπουρακάν, Στέφανος Λειχούδης, υπέστη δεινή ήττα και μάλιστα πιάστηκε αιχμάλωτος¹⁴². Μεγάλες σελτζουκικές δυνάμεις επιτέθηκαν ξανά εναντίον του Βασπουρακάν το 1048. Την άμυνα είχε επωμιστεί ο Ααρών, διοικητής του Ανίου και γιός του Βουλγάρου Βλαθισλάβου. Στην αποστολή του αυτή συνεπικουρούνταν από τον στρατηγό του Ανίου, Κατακαλών Κεκαυμένο. Οι Σελτζούκοι έφθασαν μέχρι το θέμα της Ιβηρίας, όπου λεηλάτησαν την Θεοδοσιούπολη και κατέστρεψαν το Άρτζε. Τελικά όμως, οι Βυζαντινοί μαζί με τον «Αρμένιο ηγεμόνα Λιπαρήτη» κατάφεραν να επιβληθούν των Τούρκων στη σύγκρουση του φρουρίου του Καπετρών. Βέβαια, πρόκειται στην ουσία για μια πύρρειο νίκη με ρευστό αποτέλεσμα. Ο Λιπαρήτης αιχμαλωτίστηκε και ο Μονομάχος κατέβαλε πολλά λύτρα και υποσχέσεις ότι δεν επρόκειτο να επιτεθεί ξανά εναντίον των δυνάμεων του σουλτάνου, για να απελευθερώσει τον Αρμένιο ηγεμόνα¹⁴³. Το 1063 τον Τογρούλ διαδέχεται ο σουλτάνος Αλπ Αρσλάν (1063-1072/73)¹⁴⁴.

Το 1064 ο Αλπ Αρσλάν επιχειρεί και καταφέρνει να καταλάβει το Άνιο και άλλα βυζαντινά οχυρά της Μεγάλης Αρμενίας¹⁴⁵. Ο Ατταλειάτης αναφέρει, λανθασμένα σύμφωνα με τον Σαββίδη, ότι ο Αλπ Αρσλάν με την κατάληψη της πόλης θέλει να εκδικηθεί την προηγούμενη κατάληψη της πόλης από τους Βυζαντινούς. Απ' ότι φαίνεται, η στόχευση του είναι πιο σύνθετη. Θέλει αφενός να προστατέψει τα πλευρά του, σε περίπτωση που θα επετίθετο εναντίον της Συρίας και της Παλαιστίνης και αφετέρου να εκτονώσει τις αντιδράσεις, που είχαν δημιουργηθεί μέσα στο στράτευμά του από τους Τουρκομάνους, οι οποίοι είχαν ενταχθεί στα σελτζουκικά στρατεύματα. Για τους τελευταίους, μείζον ζήτημα αποτελούσε η συσσώρευση πλούτου μέσω των ληστρικών επιδρομών, καθώς και η κτηνοτροφία. Η κατάκτηση της Αρμενίας λοιπόν, μολονότι δεν ήταν στα αρχικά σχέδια του Σουλτάνου, εντούτοις ήταν μια πρώτη τάξεως ευκαιρία για να αποσυμπιέσει τις πιέσεις που του ασκούσαν οι Τουρκομάνοι. Όπως είναι φυσικό η κατάκτηση της Αρμενίας δημιούργησε επιδείνωση στις σχέσεις μεταξύ Σελτζούκων και Βυζαντίου¹⁴⁶.

Ο αυτοκράτορας Ρωμανός Δ΄ Διογένης προσπαθεί να αναχαιτίσει τον τουρκικό κίνδυνο με σειρά εκστρατειών¹⁴⁷. Στις δύο πρώτες εκστρατείες του Ρωμανού,

¹⁴² Ζακυθηνός (1989) 487· Λεβενιώτης (2007) 149

¹⁴³ Σαββίδης (1988) 25-27· Οικονομίδης (1979) 145· Ζακυθηνός (1989) 487

¹⁴⁴ Σαββίδης (2006) 107

¹⁴⁵ Λεβενιώτης (2007) 107-117

¹⁴⁶ Σαββίδης (2006) 107-108· Λεβενιώτης (2007) 110-111

¹⁴⁷ Ζακυθηνός (1989) 489

αποδεικνύεται, σύμφωνα με την Χριστοφιλοπούλου, η έλλειψη σχεδιασμού απ' την πλευρά του αυτοκράτορα. Μάλιστα, τα οφέλη που απέσπασε η αυτοκρατορία απ' τις δύο πρώτες συγκρούσεις ήταν εντελώς ασήμαντα¹⁴⁸.

Στις 13 Μαρτίου 1071 ο Ρωμανός ξεκινάει με τα στρατεύματά του για την τρίτη εκστρατεία¹⁴⁹. Τα στρατεύματά του ήταν ετερόκλητα, αφού αποτελούνταν σε μεγάλο βαθμό από ξένους μισθοφόρους (Πετσενέγους, Ογούζους, Νορμανδούς και Αρμενίους)¹⁵⁰, η αξιοπιστία και η αγωνιστική διάθεση των οποίων προφανώς μπορεί να τεθεί εν αμφιβόλω. Ο Ρωμανός επανέλαβε τα μοιραία λάθη στρατηγικής, χώρισε το στράτευμά του στα δύο, στέλνοντας το ένα μέρος, το οποίο διοικείτο από τον Ιωσήφ Ταρχανειώτη, εναντίον του Χλιάτ. Το άλλο μέρος, υπό τον ίδιο τον Ρωμανό, κατευθύνθηκε προς το Μαντζικέρτ, το οποίο είχαν κατακτήσει οι Τούρκοι¹⁵¹. Οι Βυζαντινοί άλωσαν με χαρακτηριστική ευκολία το Μαντζικέρτ¹⁵². Παρά ταύτα, στις 26 Αυγούστου τα βυζαντινά στρατεύματα υπέστησαν ήττα από τις δυνάμεις του Αλπ Αρσλάν και ο ίδιος ο αυτοκράτορας συνελήφθη αιχμάλωτος. Μάλιστα, ο Ρωμανός είχε προηγουμένως (17 Αυγούστου) αντικρούσει σκαιώς προτάσεις του Σουλτάνου για εκεχειρία¹⁵³.

Μεταξύ του Σουλτάνου και του Ρωμανού υπεγράφη συνθήκη, οι όροι της οποίας γίνονται γνωστοί από τον Σκυλίτζη, τον Ζωναρά, τον Ατταλειάτη τον Ψελλό και τον Βρυέννιο¹⁵⁴. Οι όροι αυτοί, όπως φαίνεται, δεν είναι τόσο επαχθείς για το Βυζάντιο. Μάλιστα, ο Βρυέννιος γράφει ότι ο Ρωμανός έδινε *ύποσχέσεις ούκ άναξίας Ρωμαίων*, γιατί θα προτιμούσε να πεθάνει απ' το να υπογράψει ανάξιες συμφωνίες¹⁵⁵. Επομένως, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι δεν υπογράφει μια ατιμωτική συμφωνία που στερούσε εκτεταμένα εδάφη από το Βυζάντιο. Γενικά, η ήττα στο Μαντζικέρτ υπήρξε σημαντικό γεγονός για το Βυζάντιο, όμως δεν ήταν μια «στρατιωτική καταστροφή, αλλά μια ήττα ψυχολογικής» κυρίως σημασίας. Αυτό συμβαίνει, διότι για πρώτη φορά ο ίδιος ο αυτοκράτορας των Ρωμαίων αιχμαλωτίζεται. Το γεγονός αυτό,

¹⁴⁸ Σκυλίτζης (1968) 133· Ψελλός (2014) 268· Χριστοφιλοπούλου (1997) 241

¹⁴⁹ Χριστοφιλοπούλου (1997) 243

¹⁵⁰ Angold (2004) 87

¹⁵¹ Χριστοφιλοπούλου (1997) 243· Angold (2004) 87

¹⁵² Ζακυθηνός (1989) 491 σημ. 3· Χριστοφιλοπούλου (1997) 243· Angold (2004) 87-88

¹⁵³ Χριστοφιλοπούλου (1997) 243· Angold (2004) 87-88

¹⁵⁴ Βρυέννιος (1836) 44· Ατταλειάτης (1853) 166.1-8· Ζωναράς (1871) 216· Σκυλίτζης (1968) 151·

Ψελλός (2014) 273

¹⁵⁵ Βρυέννιος (1836) 44

προφανώς, δημιουργεί τριγμούς στο κύρος και την αξιοπιστία της Αυτοκρατορίας¹⁵⁶.
Εξάλλου, οι απώλειες για το Βυζάντιο ήταν σχετικά ασήμαντες¹⁵⁷.

¹⁵⁶ Cheynet (1980) 433· Λεβενιώτης (2007) 180-181· Σταύρου (2016) 151

¹⁵⁷ Cheynet (1980) 426 κ.ε.· Λεβενιώτης (2004) 136 σημ. 178· Λεβενιώτης (2007) 180-181

III. Οι διπλωματικές επαφές του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα με τους Σελτζούκους Τούρκους.

Με την απελευθέρωση του Ρωμανού από τον Αλπ Αρσλάν, οι Δούκες βρίσκουν την κατάλληλη ευκαιρία να απομακρύνουν τη σύζυγο του Διογένη, Ευδοκία και να ανεβάσουν τον Οκτώβριο του 1071 στον αυτοκρατορικό θρόνο τον γιό της Μιχαήλ. Ο νέος αυτοκράτορας αποτελούσε τον εκλεκτό του καίσαρα Ιωάννη Δούκα και του πολιτικού κατεστημένου της πρωτεύουσας. Ο Ρωμανός συγκέντρωσε τα υπολείμματα του στρατού του και μάλιστα ζήτησε την στήριξη από τους Τούρκους, (πράξη η οποία θα γίνει συνήθης πρακτική και θα διευκολύνει την είσοδο των Σελτζούκων στη Μικρά Ασία)¹⁵⁸, όμως ηττήθηκε, συνελήφθη, τυφλώθηκε και τελικά πέθανε στις 4 Μαΐου του 1072¹⁵⁹.

Ο θάνατος του Ρωμανού είχε ως συνέπεια την de facto ακύρωση της συνθήκης με τον Αλπ Αρσλάν, καθώς η αυτοκρατορική αυλή της Κωνσταντινούπολης κάνει το ολέθριο λάθος να εγκαταλείψει «*ἀργὰς καὶ ἀπράκτους*» τις υπογεγραμμένες συμφωνίες¹⁶⁰. Μετά το θάνατο του Διογένη οι Σελτζούκοι δηλώνουν τη Μικρά Ασία και διάφορα αποσχιστικά κινήματα ξεσπούν. Χαρακτηριστικότερη περίπτωση είναι αυτή του Ουρσελίου ή Ρουσελίου¹⁶¹.

Ο Νορμανδός Ρουσέλιος εισέρχεται στη βυζαντινή υπηρεσία ηγούμενος ενός τμήματος Νορμανδών στρατιωτών γύρω στο 1069-1070, λόγω της στρατιωτικής αδυναμίας που βρισκόταν η αυτοκρατορία¹⁶². Τον πρώτο καιρό μάλιστα τιμάται με τον τίτλο του βέστη¹⁶³. Μετά την ύποπτη στάση του στη μάχη του Μαντζικέρτ¹⁶⁴, ο Ρουσέλιος θα γίνει υποκινητής ενός στασιαστικού κινήματος, το οποίο θα συνταράξει την αυτοκρατορία για 3 χρόνια¹⁶⁵. Όπως αναφέραμε πιο πάνω, μετά το θάνατο του Ρωμανού οι Σελτζούκοι διαπράττουν λεηλασίες στη Μικρά Ασία λόγω της ακύρωσης του συμφώνου μεταξύ Ρωμανού και Αλπ Αρσλάν. Αυτή τη φορά όμως μένουν ως

¹⁵⁸ Σκυλίτζης (1968) 153.16-20· Βρυώνης (2000) 95

¹⁵⁹ Βρυένιος (1836) 54-55· Ατταλειάτης (1853) 175 κ.ε.· Ζωναράς (1871) 218-219· Σκυλίτζης (1968) 153.27-154.7· Χριστοφιλοπούλου (1997) 248· Cheynet (2011) 133

¹⁶⁰ Ατταλειάτης (1853) 183.4-8· Ζωναράς (1871) 220· Σκυλίτζης (1968) 156.21-156.22· Ζακουθηνός (1989) 492· Καραγιαννόπουλος (1993) 583· Λεβενιώτης (2004) 105· Τσάγγας (2012) 212

¹⁶¹ Χριστοφιλοπούλου (1997) 249· Βρυώνης (2000) 96· Σταύρου (2016) 151. Προσωπογραφικά στοιχεία για τον Ρουσέλιο βλ. Γ. Λεβενιώτης *Το στασιαστικό κίνημα του Νορμανδού Ουρσελίου (Ursel de Bailleul) στην Μικρά Ασία (1073-1076)*

¹⁶² Ατταλειάτης (1853) 148.21-23· Brehier (1912) 178-180· Λεβενιώτης (2004) 81

¹⁶³ Λεβενιώτης (2004) 86· Για τον τίτλο του βέστη βλ. Αικ. Χριστοφιλοπούλου *Ιστορία*, τομ. Β'2, σ. 290· Kazhdan (1991) 2162-2163

¹⁶⁴ Laurent (1924) 381· Αμαντος (1957) 216· Κορδάτος (1959) 499· Λεβενιώτης (2004) 92-93

¹⁶⁵ Λεβενιώτης (2004) 41· Λεβενιώτης (2007) 524

κατακτητές στις περιοχές που δηλώνουν¹⁶⁶. Σε μία από αυτές τις λεηλασίες, οι Τούρκοι επιτίθενται στο βυζαντινό θέμα της Χαλδίας και καταλαμβάνουν την πρωτεύουσα του, την Τραπεζούντα, το 1074¹⁶⁷.

Ο Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας, θέλοντας να αντιδράσει και να αναχαιτίσει το ληστρικό κύμα των Τούρκων, οργανώνει εκστρατεία, της οποίας θα ηγείτο ο Ισαάκιος Κομνηνός¹⁶⁸ ως δομέστικος των σχολών της Ανατολής, με την ιδιότητα του στρατηγού αυτοκράτορα¹⁶⁹. Τον Ισαάκιο ακολούθησε, για να τον ενισχύσει ο Ρουσέλιος ως διοικητής μιας φραγκικής δύναμης ιππικού αποτελούμενης από τετρακόσιους άνδρες¹⁷⁰. Όταν ο βυζαντινός στρατός έφτασε στο Ικόνιο, επικράτησε ένταση μεταξύ του φραγκικού τμήματος και του βυζαντινού στρατού λόγω της σκληρότητας του Ισαακίου Κομνηνού απέναντι σε έναν Φράγκο, ο οποίος είχε φερθεί με άσχημο τρόπο σε έναν ντόπιο¹⁷¹. Το γεγονός αυτό αποτελεί την καλύτερη πρόφαση για τον Ρουσέλιο προκειμένου να ανεξαρτητοποιηθεί και να δράσει κατά μόνας¹⁷². Ο Ατταλειάτης και ο Σκυλίτζης θεωρούν ότι ο Ρουσέλιος επιτίθεται στην Μελιτήνη, όπου κατανικά τους Τούρκους¹⁷³. Ο Βρυέννιος, βέβαια, παραθέτει μια διαφορετική άποψη. Αναφέρει ότι προχωρά προς την Σεβαστεία¹⁷⁴. Ο Ισαάκιος απ' την μεριά του προχωρά προς την Καισάρεια, όπου υφίσταται ήττα και μάλιστα καταλήγει αιχμάλωτος των Τούρκων¹⁷⁵.

Μετά από αυτή την νίκη του Ρουσελίου η αυτοκρατορική αυλή διέβλεψε ότι αυτό το στασιαστικό κίνημα δεν ήταν ένα από τα κινήματα τα οποία είχαν συνταράξει

¹⁶⁶ Σκυλίτζης (1968) 157.1-4· Cahen (1968) 72· Λεβενιώτης (2004) 105· Angold (2004) 196 κ.ε.· Τσάγγας (2012) 212

¹⁶⁷ Σαββίδης (1988) 46

¹⁶⁸ Μπουρδάρα (1984) 47-49· Λεβενιώτης (2004) 105

¹⁶⁹ Βρυέννιος (1836) 57.21-58.3· Κομνηνή (1839) 14.22-15.3· Ατταλειάτης (1853) 183.8-10 και 183.20-21· Σκυλίτζης (1968) 157.4-6. Ο Ζωναράς παραθέτει ότι ο Ισαάκιος Κομνηνός ηγήθηκε της εκστρατείας ως *στρατάρχης*. Ζωναράς (1871) 220· Λεβενιώτης (2004) 105

¹⁷⁰ Σκυλίτζης (1968) 157 «*Ταῦτα διενωτιζόμενος ὁ βασιλεύων, συναγείρας στρατόπεδον ἰκανὸν στρατηγὸν αὐτῷ ἐπίστησι τὸν Κομνηνὸν Ἰσαάκιον. Συνίστησι δ' αὐτῷ καὶ Ρουσέλιον τὸν Λατῖνον μετὰ φραγκικοῦ συντάγματος εἰς τετρακοσίους Φράγκους ἀναβαίνοντας.*»· Ζωναράς (1871) 220 «*ὁ δὲ βασιλεὺς δύναμιν ἀγείρας στρατάρχην ταύτης τὸν Κομνηνὸν προβάλλεται Ἰσαάκιον συζεύξας αὐτῷ καὶ τὸν Λατῖνον Ῥουσέλιον, ὁμογενῶν ἄρχοντα τετρακοσίων ἀνδρῶν*»· Βρυώνης (2000) 97· Λεβενιώτης (2004) 106

¹⁷¹ Σκυλίτζης (1968) 157.8-10· Μπουρδάρα (1984) 43· Καραγιαννόπουλος (1993) 583-584· Βρυώνης (2000) 97· Λεβενιώτης (2004) 108

¹⁷² Βρυέννιος (1836) 59.2-7· Ατταλειάτης (1853) 183.12-16· Ζωναράς (1871) 220-221 «*ἐπεὶ δὲ περὶ τὸ Ἰκόνιον ἐγεγόνει τὸ στράτευμα, ἐξ' αἰτίας τινὸς ἀποστατεῖ ὁ Ρουσέλιος καὶ τοὺς ὁμοφύλους παραλαβὼν καθ' ἑαυτὸν ἦν καὶ πῆ μὲν τοῖς Τούρκοις προσέμιγξε, πῆ δὲ τὰς χώρας τὰς Ῥωμαϊκὰς ἐκεράιζεν.*»· Λεβενιώτης (2004) 108

¹⁷³ Ατταλειάτης (1853) 183.16-18· Σκυλίτζης (1968) 157.11-12· Καραγιαννόπουλος (1993) 584· Λεβενιώτης (2004) 109

¹⁷⁴ Βρυέννιος (1836) 59.8-10

¹⁷⁵ Βρυέννιος (1836) 60.1-5· Ατταλειάτης (1853) 183.20-184.8· Ζωναράς (1871) 221· Σκυλίτζης (1968) 157.12-19· Δημοσθένους (2005) 70· Σταύρου (2016) 188

έως τότε την Αυτοκρατορία¹⁷⁶. Πολύ χειρότερα μάλιστα, αποτελούσε απειλή σοβαρότερη απ' ότι οι Τούρκοι¹⁷⁷. Ο Μιχαήλ στέλνει μετά από συμβουλή του λογοθέτη του δρόμου, Νικηφορίτζη¹⁷⁸, στράτευμα υπό τον θείο του, Ιωάννη Δούκα και τον Νικηφόρο Βοτανειάτη¹⁷⁹, για να αντιμετωπίσει τους Νορμανδούς του Ρουσελίου¹⁸⁰. Ο Νικηφόρος Βρυέννιος μάλιστα μας πληροφορεί ότι ο Νικηφορίτζης πρότεινε για αρχηγό της εκστρατείας τον καίσαρα, επειδή ήθελε να απαλλαγεί από την παρουσία του¹⁸¹. Παρά το γεγονός ότι απ' τον Ψελλό ο Ιωάννης περιγράφεται ως στρατηγός ισάξιος του Αδριανού και του Τραϊανού¹⁸², τα βυζαντινά στρατεύματα υφίστανται δεινή ήττα στον Σαγγάριο ποταμό. Μάλιστα, ο καίσαρας μαζί με τον γιό του συνελήφθησαν αιχμάλωτοι¹⁸³. Ο Βοτανειάτης, αντιθέτως, μπόρεσε να ξεφύγει¹⁸⁴.

Μετά τη νίκη του αυτή ο Ρουσέλιος κατάφερε να φτιάξει ένα στράτευμα αποτελούμενο από 2700-3000 Φράγκους, οι οποίοι στο άκουσμα της νίκης του Νορμανδού ηγέτη εντάσσονται στο στράτευμα του¹⁸⁵. Υποτάσσει τις πόλεις της περιοχής του Σαγγαρίου¹⁸⁶ και φτάνει έως την Χρυσούπολη απέναντι από την Κωνσταντινούπολη, την οποία μάλιστα καταστρέφει¹⁸⁷. Ο Γεώργιος Λεβενιώτης εύλογα αναρωτιέται για την σκοπιμότητα μιας τέτοιας ενέργειας, από τη στιγμή μάλιστα κατά την οποία ο Νορμανδός το αμέσως επόμενο διάστημα κάνει προσπάθειες να προσεταιρισθεί τους κατοίκους της Μικράς Ασίας¹⁸⁸. Ο Μιχαήλ Δούκας μαθαίνοντας τα περί της συντριβής στον Σαγγάριο και της αιχμαλωσίας του θείου του οργανώνει εκ νέου εκστρατεία κατά του στασιαστή, ορίζοντας μάλιστα ως αρχηγό της

¹⁷⁶ Βρυώνης (2000) 97

¹⁷⁷ Runciman (1953-55) 66· Λεβενιώτης (2004) 115· Angold (2004) 195-96· Τσάγγας (2012) 213

¹⁷⁸ Ο Νικηφορίτζης ονομάστηκε έτσι λόγω της μικρής του ηλικίας όταν προσελήφθη στην αυλή του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου. Επί Κωνσταντίνου Ι' Δούκα εστάλη να διοικήσει την Αντιόχεια. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας της Ευδοκίας Μακρεμβολίτισσας εστάλη στη φυλακή. Όταν ο Μιχαήλ Ζ' Δούκας γίνεται βασιλιάς ο Νικηφορίτζης γίνεται λογοθέτης του δρόμου. Χριστοφιλοπούλου (1997) 250· Brand (1991) 1475

¹⁷⁹ Βρυώνης (2000) 97

¹⁸⁰ Βρυέννιος (1836) 73-74· Ατταλειάτης (1853) 184.17-185.3· Ζωναράς (1871) 221.6-7· Βρυώνης (2000) 97· Λεβενιώτης (2004) 116

¹⁸¹ Βρυέννιος (1836) 73

¹⁸² Ψελλος (2014) 293-294

¹⁸³ Βρυέννιος (1836) 76-77· Ατταλειάτης (1853) 185-186· Ζωναράς (1871) 221· Simpson (2000) 194· Βρυώνης (2000) 97· Λεβενιώτης (2004) 127

¹⁸⁴ Ζωναράς (1871) 221· Σκυλίτζης (1968) 158 «Μη ἐνεγκόντων δὲ τῶν Ρωμαίων τὴν τῶν Φράγκων ἐπίθεσιν φυγὴ γίνεται παντὸς τοῦ στρατοῦ, καὶ ἀλώσιμος ὁ καῖσαρ τῷ Ρουσελίῳ καθίσταται καὶ ἄλλοι πολλοὶ τοῦ Βοτανειάτου μόνου φυγόντος σὺν ὀλίγοις τισίν.»

¹⁸⁵ Ατταλειάτης (1853) 188.16-17 και 189.21-22· Βρυώνης (2000) 97

¹⁸⁶ Βρυέννιος (1836) 77.3-77.6· Λεβενιώτης (2004) 134

¹⁸⁷ Ατταλειάτης (1853) 188.11-20· Ζωναράς (1871) 221· Σκυλίτζης (1968) 158.24-26· Brehier (1911-1912) 183· Runciman (1953-55) 67· Καραγιαννόπουλος (1993) 584· Βρυώνης (2000) 97· Λεβενιώτης (2004) 137

¹⁸⁸ Λεβενιώτης (2004) 137

τον γιο του καίσαρα, Κωνσταντίνο Δούκα. Το ίδιο βράδυ όμως αυτός πεθαίνει ματαιώνοντας την εκστρατεία¹⁸⁹. Επόμενη κίνηση του Αυτοκράτορα θα είναι η διπλωματική οδός. Κατ' αρχάς προσέφερε στον Νορμανδό το αξίωμα του κουροπαλάτη και πρότεινε την αποστολή της γυναίκας του και των παιδιών του, που μάλλον βρίσκονταν αιχμάλωτοι στην Κωνσταντινούπολη. Ταυτόχρονα, ο Μιχαήλ ήρθε σε μυστικές συνεννοήσεις με τους Σελτζούκους, προκειμένου αυτοί να χτυπήσουν τον Ρουσέλιο¹⁹⁰. Ο Μιχαήλ βέβαια, πριν στραφεί στους Τούρκους, επεζήτησε τη σύναψη συμμαχίας με τους Νορμανδούς. Όπως όμως θα δούμε στο αντίστοιχο κεφάλαιο για τις διπλωματικές επαφές του Βυζαντίου με τους Νορμανδούς, η πρώτη αυτή προσπάθεια σύγκλισης μεταξύ Μιχαήλ Ζ' Δούκα και Ροβέρτου Γυισκάρδου θα αποδειχθεί άκαρπη. Μετά την αποτυχημένη αυτή προσπάθεια ο Μιχαήλ στράφηκε για βοήθεια στον Σελτζούκο σουλτάνο Μελίκ Σαχ (1072-1079). Μάρτυρες αυτής της διπλωματικής επαφής είναι δύο πηγές, μία ανατολική και μία βυζαντινή. Η πρώτη είναι ο Sibt ibn al-Jawzī. Όπως προκύπτει απ' τη μετάφραση του Γ. Λεβενιώτη, κατά το διάστημα από την 30^η Μαΐου έως την 27^η Ιουνίου του 1074, «κατέφθασε ο απεσταλμένος του Nizam ad-Din, ibn Marwan από το Mayyāfāraqīn συνοδευόμενος από έναν εκπρόσωπο του Βυζαντινού αυτοκράτορα, ο οποίος έφερε δύο επιστολές γραμμένες με χρυσά γράμματα, για τον χαλίφη και τον βεζίρη στη συριακή γλώσσα και σε αραβική μετάφραση. Οι επιστολές περιείχαν ένα αίτημα και στους δύο, για να μεσολαβήσουν μεταξύ του αυτοκράτορα και του Μελίκ Σαχ, με στόχο την επίτευξη ειρήνης¹⁹¹».

Δεύτερη μαρτυρία για τις επαφές μεταξύ Μιχαήλ Ζ' και Μελίκ Σαχ, έχουμε από μία επιστολή, η οποία συντάχθηκε από τον Μιχαήλ Ψελλό και έχει ως παραλήπτη της κάποιον σουλτάνον. Ο σουλτάνος αυτός δεν κατονομάζεται σε κανένα σημείο μέσα στην επιστολή. Σε όλο το γράμμα γίνεται αναφορά σε θρησκευτικά και δογματικά ζητήματα, καθώς και στην ανεκτικότητα του σουλτάνου προς τους χριστιανούς

¹⁸⁹ Βρυένιος (1836) 80· Λεβενιώτης (2004) 138-139· Δημοσθένους (2005) 70-71· Σταύρου (2016) 190

¹⁹⁰ Βρυένιος (1836) 81· Ατταλειάτης (1853) 189.1-6 «καταμαλάζει δὲ βουληθεὶς ὁ βασιλεὺς τὴν τοῦ βαρβάρου θρασύτητα, πέμπει τούτῳ τὴν ἰδίαν γυναῖκα μετὰ τῶν παιδῶν αὐτοῦ, μεταπέμπεται δὲ καὶ τοὺς Τούρκους λαθραίως, ἤδη τῇ Ρωμαίων προσβαλόντας ἐπικρατεία, καὶ πολλαῖς ὑποσχέσεσι πείθει τῷ Ρουσελίῳ ἀνταγωνίσασθαι.»· Ζωναράς (1871) 221.21-26 « ὁ δὲ βασιλεὺς ἀξίωμα τε κουροπαλάτου αὐτῷ ἐπηγγέλετο, εἰ τὰ ὄπλα κατάθοιτο, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ μετὰ τῶν τέκνων ἐξέπεμψεν· ἀλλ' ὁ βάρβαρος ἀτίθασος ἦν· μετεπέμψατο τοῖνυν ὁ βασιλεὺς κατὰ τοῦ Ρουσελίου Τούρκους ἐπὶ μισθῷ.»· Σκυλίτζης (1968) 158-159 «Καταμαλάζει δὲ σπεύδων ὁ βασιλεὺς τὴν τοῦ βαρβάρου θρασύτητα ἀξίωμα τε ὑπισχνεῖται κουροπαλάτου δοῦναι αὐτῷ, προσεπιπέμπει δὲ καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα. Μεταπέμπεται δὲ καὶ Τούρκους κατ' αὐτοῦ λαθραίως, πολλαῖς ὑποσχέσεσι πείθων τὸν Ρουσελίον καταγωνίσασθαι.»· Σταύρου (2016) 190

¹⁹¹ Antoniadis-Bibicou (1959-60) 52-53· Λεβενιώτης (2004) 145-47

υπηκόους του¹⁹². Βασιζόμενος σε αυτά τα στοιχεία περί της ανοχής του σουλτάνου, ο εκδότης της επιστολής, P. Gautier θεωρεί ότι αποδέκτης της είναι μάλλον ο Μελίκ Σαχ¹⁹³. Σύμφωνα με την Η. Antoniadis Bibicou, τόσο ο Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας όσο και ο Μελίκ Σαχ έβλεπαν ευνοϊκά μια ανακωχή. Ο μεν Μιχαήλ, όπως ήδη έχουμε δει, βρισκόταν μπροστά σε μια κρίσιμη πραγματικότητα για το κράτος. Είχε να αντιμετωπίσει ισχυρούς εξωτερικούς αντιπάλους, χωρίς να διαθέτει τα απαραίτητα στρατεύματα. Έτσι, μια ειρήνη με τους Σελτζούκους και μια πιθανή παροχή στρατιωτικής ενίσχυσης απ' τον σουλτάνο εξυπηρετούσε απόλυτα τις επιδιώξεις του Μιχαήλ. Απ' την άλλη και ο σουλτάνος επιθυμούσε μια ανακωχή, ώστε να μπορέσει να ασχοληθεί με τα εσωτερικά του ζητήματα¹⁹⁴.

Η διπλωματική αυτή ενέργεια του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα αποτελεί κατά τον Καραγιαννόπουλο αλλά και πιο σύγχρονους ερευνητές, όπως τη Χρυσάνθη Σταύρου¹⁹⁵, πράξη με οικτρά αποτελέσματα. Σύμφωνα με τους παραπάνω ερευνητές, οι Σελτζούκοι Τούρκοι, οι οποίοι μέχρι τότε αποτελούσαν έναν αντίπαλο ο οποίος περιοριζόταν σε λεηλασίες στα ανατολικά σύνορα του κράτους αναβιβάζονται σε σημαντικό αγκάθι για το κράτος, αφού πλέον με τις ευλογίες του ίδιου του Αυτοκράτορα μπορούν να διαβαίνουν ολόκληρη την βυζαντινή επικράτεια ανενόχλητοι¹⁹⁶.

Αντίθετα, ο Ανθούλλης Δημοσθένους θεωρεί την πράξη αυτή ως ενδεικτική της διπλωματικής οξυδέρκειας του αυτοκράτορα, καθώς με την ενέργεια του αυτή εφαρμόζει την πρακτική του διαίρει και βασιλεύει και στρέφει τον λιγότερο (έως εκείνη τη στιγμή) απειλητικό αντίπαλο εναντίον του πιο απειλητικού¹⁹⁷.

Ο Ρουσέλιος δεν αποδέχθηκε τις προτάσεις του αυτοκράτορα και όχι μόνο αυτό, αλλά έσπευσε να ανακηρύξει αυτοκράτορα τον αιχμάλωτο καίσαρα, τον οποίον στη συνέχεια άφησε ελεύθερο. Ο Νορμανδός θεωρούσε ότι έτσι θα κατάφερνε να προσεταιριστεί τους Βυζαντινούς στρατιώτες που βρίσκονταν στην Ανατολή και να

¹⁹² Gautier (1977) 80.13-81.20 «Ὡσπερ δὴ παρὰ τοῦ ἡμετέρου πρέσβεως ἐδιδάχθημεν, τῶν πάντων ὀνομαστότατον καὶ ὅπερ δὴ καὶ μόνον ἀκουσθὲν ἀνὰ πᾶσαν γῆν τε καὶ θάλασσαν καὶ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης, εἰπεῖν δὲ καὶ ἀοικίτου, τὴν σὴν μεγαλοφροσύνην κηρύξει λαμπρότατα· οὐ γὰρ ἀπορριζῶσαι δεῖν ᾤθης τὴν ἡμετέραν πρὸς τὸ θεῖον εὐσέβειαν καὶ αλλοτριῶσαι τῆς σῆς μεγίστης ἡγεμονίας· μᾶλλον μὲν οὖν καταφουτεῦσαι ταύτην προείλου καὶ περικαθάραι κύκλωθεν καὶ περιχαρακῶσαι, ἵν' ὁμοῦ πίων καὶ εὐθαλῆς γένοιτο καὶ εὐκληματοῦσα ἀκριβῶς ἄμπελος.»

¹⁹³ Gautier (1977) 80 σημ. 1

¹⁹⁴ Antoniadis-Bibicou (1964) 18-19

¹⁹⁵ Σταύρου (2016) 190-91

¹⁹⁶ Καραγιαννόπουλος (1993) 585

¹⁹⁷ Δημοσθένους (2005) 71· Σταύρου (2016) 190

συλλέξει τους φόρους από τις πόλεις. Θέλει να εμφανίσει τον εαυτό του όχι ως ανταπαιτητή της εξουσίας αλλά μόνο ως εγγυητή της αλλαγής που «συντελείται στην εξουσία¹⁹⁸.» Εδώ ακριβώς είναι η στιγμή κατά την οποία η διπλωματική δραστηριότητα του Μιχαήλ φέρνει αποτελέσματα. Ο αυτοκράτορας κατάφερε να πάρει με το μέρος του τον εμίρη Αρτούχ¹⁹⁹, ο οποίος ήταν αρχηγός μιας υπολογίσιμης δύναμης Τούρκων²⁰⁰. Οι Τούρκοι λοιπόν, καταφέρνουν να νικήσουν και να συλλάβουν τον Ρουσέλιο μαζί με τον καίσαρα Ιωάννη Δούκα²⁰¹. Η διπλωματία του Μιχαήλ φαίνεται πρόσκαιρα να έχει αποδώσει καρπούς²⁰².

Ο αυτοκράτορας, μετά την σύλληψη του Ρουσελίου και του θείου του, σπεύδει να καταβάλει τα λύτρα για να τους πάρει από τους Τούρκους. Αυτό που τον ανησυχούσε ιδιαίτερα ήταν μήπως οι Τούρκοι αναγορεύσουν και αυτοί με την σειρά τους τον θείο του αυτοκράτορα, προκειμένου να βρουν αφορμή να εδραιώσουν την θέση τους ακόμη περισσότερο στη Μικρά Ασία²⁰³. Η σύζυγος του Νορμανδού ωστόσο πρόλαβε να αποδώσει στους Τούρκους τα λύτρα τα οποία απαιτούνταν για την απελευθέρωση του άντρα της πριν από τον Μιχαήλ²⁰⁴. Ο καίσαρας από την άλλη, αφού ο ανιψιός του, Μιχαήλ, κατέβαλε τα λύτρα για την απελευθέρωσή του, έγινε μοναχός, για να μην θεωρηθεί υπαίτιος για την στάση²⁰⁵. Μετά την απελευθέρωσή του ο Ρουσέλιος επέστρεψε στο Αρμενιακό θέμα, με το όνειρο να δημιουργήσει αυτόνομο νορμανδικό κράτος²⁰⁶.

¹⁹⁸ Ατταλειάτης (1853) 189.6-12· Ζωναράς (1871) 221.26-28· Σκυλίτζης (1968) 159.4-6· Βρυώνης (2000) 97· Λεβενιώτης (2004) 140· Βρυώνης (2000) 97· Σταύρου (2000) 191 παραπ 705

¹⁹⁹ Λεβενιώτης (2004) 149-153

²⁰⁰ Βρυένιος (1836) 81.11-16· Ατταλειάτης (1853) 189.4-6· Βρυώνης (2000) 97· Λεβενιώτης (2004) 150

²⁰¹ Βρυένιος (1836) 82-83· Ατταλειάτης (1853) 191· Ζωναράς (1871) 222.8-10· Σκυλίτζης (1968) 159.6-160.4· Καραγιαννόπουλος (1993) 585· Λεβενιώτης (2004) 149, 151-153· Δημοσθένους (2005) 71· Σταύρου (2016) 191

²⁰² Λεβενιώτης (2004) 153

²⁰³ Ατταλειάτης (1853) 192· Βρυώνης (2000) 97· Σταύρου (2016) 191

²⁰⁴ Ατταλειάτης (1853) 192-193· Ζωναράς (1871) 222.10-11 «*ἀλλὰ τὸν μὲν Ρουσελίον ἢ σύνευνος προλαβοῦσα ἐπρίατο*»· Σκυλίτζης (1968) 160 «*Ἄλλ' ἢ τοῦ Ρουσελίου γυνὴ τὸν οἰκείον ἄνδρα σπουδῆ πολλῇ ἐλυτρώσατο.*»

²⁰⁵ Βρυένιος (1836) 83.6-9 «*Ὁ δὲ πλησίον τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων γενόμενος καὶ δείσας μὴ τι καὶ πάθῃ δεινότερον, διαπεράσας πρὸς τὸ Τραχονήσιον, τὸ μοναδικὸν ἀμφιέννυται σχῆμα τὴν κόμην ἀποχειράμενος καὶ οὕτως εἴσεισι πρὸς τὸν βασιλέα Μιχαήλ*»· Ατταλειάτης (1853) 193.5—12· Ζωναράς (1871) 222.11-16 «*τὸν δὲ Καίσαρα ὁ βασιλεὺς ἐλυτρώσατο. ὁ δὲ ἀπαγόμενος πρὸς τὸν βασιλέα καὶ ἐν τῇ Προποντίδι γενόμενος κείρεται τὴν τρίχα καὶ μεταμφιέννυται τὴν στολήν, ῥάκος μοναχικὸν περιθέμενος· ἠύλαβεῖτο γὰρ μὴ τι πάθῃ πρὸς τοῦ ἀνεψιοῦ διὰ τὴν ἀνάρρησιν.*»· Σκυλίτζης (1968) 160 «*Ὅθεν οἱ παρὰ τοῦ βασιλέως σταλέντες τὸν καίσαρα μόνον λυτρωσάμενοι ἀνθυπέστρεψαν. Ἐν δὲ τῇ Προποντίδι γενόμενος, εὐλαβηθεὶς μὴ πως ὡς ὑποπτος καὶ ἀποστάτης νομισθεὶς πάθῃ τι φλαῦρον καὶ ἀνήκεστον, τὴν κοσμικὴν ἀποβαλλόμενος ἐσθῆτα τὴν τρίχα κείρεται καὶ τὰ μοναχῶν ἀμφιέννυται, καὶ οὕτως ἐν εὐτελεῖ τῷ σχήματι τοῖς βασιλείοις παρέβαλεν*»· Σταύρου (2016) 191

²⁰⁶ Βρυένιος (1836) 83.12-16· Ατταλειάτης (1853) 198.19-199.5· Ζωναράς (1871) 222.16-20· Σκυλίτζης (1968) 161.8-13· Βρυώνης (2000) 97

Ο ευνούχος Νικηφορίτζης προτρέπει τον Μιχαήλ να συνεχίσει να προσεταιρίζεται τους Τούρκους έναντι του Ρουσελίου²⁰⁷. Παράλληλα, ο Αυτοκράτορας οργανώνει εκστρατεία κατά του στασιαστή υπό τον Νικηφόρο Παλαιολόγο, η οποία ελλείπει χρημάτων αποτυγχάνει²⁰⁸. Μετά την οικτρή αποτυχία του Παλαιολόγου είναι η σειρά του Αλεξίου Κομνηνού να σταλεί, για να αντιμετωπίσει τον Ρουσέλιο²⁰⁹ το 1075-76²¹⁰. Οι Βυζαντινοί έρχονται και πάλι σε διπλωματικές επαφές με τους Σελτζούκους. Αυτή τη φορά με τον ισχυρό εμίρη Tutach²¹¹. Ο Αλέξιος πείθει τον εμίρη, τον οποίον προηγουμένως είχε προσεγγίσει και ο Ρουσέλιος προσφέροντάς του πολύτιμα δώρα²¹². Οι Τούρκοι πείθονται τελικά απ' τον νεαρό Αλέξιο και με τέχνασμα ξεγελούν τον Ρουσέλιο και τον συλλαμβάνουν²¹³. Ο Αλέξιος αμέσως πληρώνει στους Τούρκους τα λύτρα για τον Ρουσέλιο και τον οδηγεί στην Κωνσταντινούπολη, όπου ο Μιχαήλ του συμπεριφέρεται με βαναυσότητα²¹⁴. Ο Σπύρος Βρυώνης θεωρεί ότι η στάση του Ρουσελίου αφήνει ανεξίτηλες πληγές στο γόητρο του ίδιου του κράτους. Φαίνεται πως το κράτος είναι ανίκανο να καταστείλει τις διάφορες στάσεις που απειλούν την ίδια του την υπόσταση. Τόσο η κεντρική εξουσία όσο και ο υποκινητής της στάσης βασίζονται στους κατά τόπους Τούρκους ηγεμόνες και τους προσφέρουν δώρα, προκειμένου να τους προσεταιρισθούν. Με αυτό τον τρόπο οι Τούρκοι ενδυναμώνουν την παρουσία τους στη Μικρά Ασία²¹⁵. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο Αλέξιος Κομνηνός γυρνώντας με τον Ρουσέλιο αιχμάλωτο από την Αμάσεια, αναγκάζεται να μην ακολουθήσει τις κεντρικές οδικές αρτηρίες (λόγω της ισχυρής παρουσίας των Τούρκων στους χερσαίους δρόμους), αλλά να γυρίσει με καράβι στην Κωνσταντινούπολη²¹⁶.

²⁰⁷ Ατταλειάτης (1853) 199.5-9· Σκυλίτζης (1968) 161.13-16· Σταύρου (2016) 192

²⁰⁸ Βρυένιος (1836) 83.16-84.4· Λεβενιώτης (2004) 167-168

²⁰⁹ Βρυένιος (1836) 84.4-8· Ζωναράς (1871) 222.20-22· Σκυλίτζης (1968) 161.16-19· Λεβενιώτης (2004) 169

²¹⁰ Σταύρου (2016) 193 σημ. 714· Polemis (1968) 76

²¹¹ Βρυένιος (1836) 86.7-13· Hoffman (1974) 19· Λεβενιώτης (2004) 173

²¹² Βρυένιος (1836) 87 “*ἀλλ' εἴ τι ἐμοὶ πείθεται, ἀφικόμενον αὐθις αὐτὸν ἀποδότω μοι χρημάτων πολλῶν· τρία γὰρ ἐκ τούτου κερδανεῖ τὰ μέγιστα, χρημάτων πλῆθος, οἰκειότητα πρὸς βασιλέα Ῥωμαίων ἀφ' ἧς μεγάλας ἔξει εὐεργεσίας, καὶ τρίτον τὸ τὸν σουλτάνον ἡσθῆναι τῶν Τούρκων ἀποσκευασάμενον τὸν ἐχθρόν.*”· Ζωναράς (1871) 222.22-25· Σκυλίτζης (1968) 19-23· Λεβενιώτης (2004) 174

²¹³ Λεβενιώτης (2004) 175

²¹⁴ Σκυλίτζης (1968) 161.24-27 *Τοῦτον χρημάτων πολλῶν ὁ πρόεδρος Ἀλέξιος ὠνησάμενος εἰς βασιλέαν ἀπάγει δέσμιον. Παραδοὺς οὖν ὁ βασιλεὺς τοῖς βασανισταῖς ζεσμοῖς ἀνηκέστοις διὰ βουνεύρων ὡς τινα δοῦλον δραπέτην ἠκίσατο, καὶ εἰς ἓνα τῶν ζοφωδεσάτων ἐγκλείσας πύργων ἀτημέλητον εἶχεν ἀλύσει δέσμιον.* Ατταλειάτης (1853) 206.11-18· Λεβενιώτης (2004) 175· Δημοσθένους (2005) 73· Σταύρου (2016) 193

²¹⁵ Βρυώνης (2000) 98

²¹⁶ Βρυένιος (1836) 93.11-12· Ατταλειάτης (1853) 206.18-21

Κεφάλαιο Β΄

Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας και Νορμανδοί.

Ι. Η κατάσταση στην Νότιο Ιταλία και τη Σικελία κατά τον 11^ο αιώνα.

Κατά τη διάρκεια του 11^{ου} αιώνα, πριν από τη νορμανδική κατάκτηση, στη νότια Ιταλία και τη Σικελία επικρατούσαν ιδιαίτερες συνθήκες. Οι περιοχές αυτές ήταν χωρισμένες σε πολλά μικρά κράτη και εκτός αυτού υπήρχαν φυλετικές και ως εκ τούτου έντονες πολιτισμικές διαφορές²¹⁷. Είχαν επιτελεστεί διαδοχικές εισβολές ξένων λαών και ως εκ τούτου το παραδοσιακό διοικητικό φάσμα της πρώην ρωμαϊκής διοίκησης είχε ανατραπεί και οι εισβολείς έχουν γίνει κυρίαρχοι έναντι των γηγενών πληθυσμών²¹⁸. Η βυζαντινή κυριαρχία συνέχιζε να υφίσταται στις περιοχές της Απουλίας και της Καλαβρίας, των οποίων ο πληθυσμός ήταν ελληνόφωνος αλλά και λομβαρδικός. Στην περιοχή της Καμπανίας υπήρχαν τρία λομβαρδικά πριγκιπάτα, το Μπενεβέντο, το Σαλέρνο και η Καπύη, μεταξύ των οποίων υπήρχε έντονος ανταγωνισμός για το ποιο θα επεκταθεί και θα επικρατήσει έχοντας τη μεγαλύτερη σφαίρα επιρροής²¹⁹. Τα μικρά δουκάτα της Νάπολης, της Γκέτας και του Αμάλφι παρ' ότι κατ' όνομα αποδέχονταν τη βυζαντινή κυριαρχία, εντούτοις απολάμβαναν ουσιαστική ανεξαρτησία²²⁰. Αντιθέτως, ολόκληρη η Σικελία βρισκόταν υπό Αραβική κυριαρχία, καθώς από τον 9^ο αιώνα είχε κατακτηθεί από τους Αγλαβήδες της βόρειας Αφρικής. Βέβαια, δεν ήταν ενιαία πολιτικά, αφού βρισκόταν κατακερματισμένη σε αλληλοσυγκρουόμενα εμιράτα²²¹. Στο νησί υπήρχε επίσης και θρησκευτική ποικιλομορφία. Η πλειοψηφία των κατοίκων ήταν Μουσουλμάνοι, όμως υπήρχε και ένα ισχυρό ποσοστό ελληνόγλωσσων χριστιανών (το ένα τρίτο περίπου του συνολικού πληθυσμού), το οποίο βρισκόταν στο βορειοανατολικό κομμάτι του νησιού²²².

²¹⁷ Τούντα (2012) 36

²¹⁸ Chibnall (2000) 75

²¹⁹ Τούντα (2012) 36

²²⁰ Chibnall (2000) 76

²²¹ Τούντα (2012) 36

²²² Loud (2000) 13

II. Η σταδιακή κατάκτηση της Νότιας Ιταλίας και της Σικελίας από τους Νορμανδούς.

Τις πρώτες δεκαετίες του 11^{ου} αιώνα, έφθασαν στην Ιταλία οι πρώτοι Νορμανδοί²²³, οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν ως μισθοφόροι στην υπηρεσία των Λομβαρδών²²⁴. Λίγο μετά την άφιξή τους λοιπόν στην Ιταλία, χρησιμοποιήθηκαν ως μισθοφόροι στις εξεγέρσεις των Λομβαρδών εναντίον των Βυζαντινών (1017-1018), τις οποίες τα βυζαντινά στρατεύματα αντιμετώπισαν επιτυχώς υπό τον κατεπάνω²²⁵ Βασίλειο Βοϊωάννη (1017-1028)²²⁶. Στη συνέχεια, μετά τις αποτυχίες των λομβαρδικών αποσχιστικών κινημάτων, εντάχθηκαν στην υπηρεσία των βυζαντινών αυτοκρατορικών στρατευμάτων και των διοικητών τους, οι οποίοι προσπαθούσαν να ανακαταλάβουν τη Σικελία, όσο και των λομβαρδικών κρατιδίων της Καμπανίας τα οποία πολεμούσαν το ένα το άλλο²²⁷. Η νορμανδική παρουσία στην Ιταλία αρχίζει να σταθεροποιείται την περίοδο 1028 έως 1040/41, οπότε οι Νορμανδοί από μισθοφόροι γίνονται κυρίαρχοι, όπως αναφέρει και ο υμνητής των κατορθωμάτων του Ροβέρτου Γυισκάρδου, Guillaume de Pouille²²⁸.

Η εξουσία τους έγινε αδιαμφισβήτητη παρά τις σποραδικές νίκες εναντίον τους το 1042 του Γεωργίου Μανιάκη, ο οποίος μάλιστα λίγο πριν τους είχε προσλάβει και τους είχε χρησιμοποιήσει εναντίον των Αράβων στη Σικελία (1038-1040)²²⁹. Το 1037 καταφθάνει στην Απουλία ο Γεώργιος Μανιάκης ως «στρατηγός αυτοκράτωρ», δηλαδή με δικαιοδοσίες υψηλότερες από εκείνες του κατεπάνω, προκειμένου να αντιμετωπίσει τους Άραβες²³⁰. Αρχικά, κατακτά την Μεσσήνη αναγκάζοντας έτσι τους Άραβες να επιστρατεύσουν δυνάμεις από την Αφρική, προκειμένου να αντεπεξέλθουν.

²²³ Οι Νορμανδοί ανήκαν στην γερμανική φυλετική ομάδα και ήδη από τον 9^ο αιώνα επιτίθενται στην δυτική Ευρώπη και τελικά εγκαθίστανται στην περιοχή της βόρειας Γαλλίας. Βλ. Χριστοφιλοπούλου (1997) 221

²²⁴ Χριστοφιλοπούλου (1997) 221· Τούντα (2012) 29

²²⁵ Για τον τίτλο του κατεπάνω βλ. Λαμπάκης (2008) 393-398

²²⁶ Λαμπάκης (2008) 418· Χριστοφιλοπούλου (1997) 221-222· Loud (2000) 67 Οι Νορμανδοί τέθηκαν στο πλευρό του Λομβαρδού ευγενή Μέλη, ο οποίος το 1017 επιτέθηκε εναντίον των βυζαντινών κτήσεων. Οι συγκρούσεις αυτές διήρκησαν δύο χρόνια και τελικά οι Βυζαντινοί καταφέρνουν να νικήσουν στη μάχη των Καννών τον Οκτώβριο του 1018. Ο Μέλης αναγκάζεται να ζητήσει τη βοήθεια του Γερμανού αυτοκράτορα Ερρίκου Β' ο οποίος του έδωσε τον τίτλο του δούκα της Απουλίας. Οι πληροφορίες μας για τον Βασίλειο Βοϊωάννη δεν είναι επαρκείς. Η καταγωγή της οικογένειάς του ήταν κατά πάσα πιθανότητα σλαβική. Υπήρξε κατεπάνω Ιταλίας από το 1017 έως το καλοκαίρι του 1028. Βλ. Brand (1991) 303· Λαμπάκης (2008) 418 σημ. 182

²²⁷ Τούντα (2012) 37

²²⁸ Guillaume (1961) 100-105, 106-113· Savvides (2007) 33-34

²²⁹ Savvides (2007) 34 Για εκστρατεία Μανιάκη βλ. Λαμπάκης (2008) 427-440

²³⁰ Λαμπάκης (2008) 427· Ζακυθηνός (1989) 494

Ωστόσο, υφίστανται καινούργια ήττα στη Rametta²³¹. Εν συνεχεία, το 1040 θα πολιορκήσει την πόλη των Συρακουσών. Οι Άραβες, ωστόσο, υπερασπιστές της θα τον αναγκάσουν να εγκαταλείψει το σχέδιο για κατάληψη της πόλης αυτής. Τελικά, θα τους αντιμετωπίσει και θα καταικήσει τα στρατεύματά τους στην Troina (*Δραγΐναι*)²³². Οι δυτικοί συγγραφείς αποδίδουν την νίκη στη μάχη της Troina στη γενναιότητα και μόνο των Νορμανδών, υποβαθμίζοντας τη συνεισφορά των Βυζαντινών²³³. Ο Amari μάλιστα τονίζει ότι αυτοί που αγωνίστηκαν ήταν ουσιαστικά οι Νορμανδοί του Γουλιέλμου d' Hauteville και οι Βυζαντινοί έφθασαν εκ των υστέρων²³⁴. Ο Μανιάκης τελικά θα κατηγορηθεί από τον αρχηγό του στόλου Στέφανο για συνωμοτική δράση έναντι του Ορφανοτρόφου, με αποτέλεσμα να ανακληθεί στην Κωνσταντινούπολη και να φυλακιστεί²³⁵.

Η απομάκρυνση του Μανιάκη από την Σικελία είχε ως συνέπεια την εκ νέου απώλεια για την Αυτοκρατορία των πόλεων, οι οποίες είχαν κατακτηθεί, πλην της Μεσσήνης, από τους Άραβες²³⁶. Ο Μιχαήλ Ατταλειάτης γράφει πως η Σικελία θα βρισκόταν κάτω απ' την βυζαντινή εξουσία, αν ο Μανιάκης δεν είχε πέσει θύμα δολοπλοκίας και δεν είχε αντικατασταθεί²³⁷. Ο Σκυλίτζης τονίζει ότι η Σικελία, η οποία είχε οχυρωθεί πολύ καλά από τον Μανιάκη, μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα χάθηκε για την Αυτοκρατορία²³⁸. Το 1042 μετά από τις επιτυχείς νορμανδικές πολιορκίες βυζαντινών φρουριών στην Απουλία ο Γεώργιος Μανιάκης εισέρχεται και πάλι στην υπηρεσία του Βυζαντίου και αποστέλλεται ως κατεπάνω Ιταλίας εναντίον των Νορμανδών. Όμως η ανάληψη συμπεριφορά, που επέδειξε, ανάγκασε τον Μονομάχο να τον «ανακαλέσει»²³⁹.

Οι κάτοικοι της Απουλίας και της Καλαβρίας μπροστά στη σαρωτική ορμή των Νορμανδών απευθύνονται στον Πάπα. Ο πάπας Λέων Θ' ενώπιον της πολιορκίας του Μπενεβέντο ζητά τη συνδρομή του Γερμανού αυτοκράτορα Ερρίκου Γ' (1046-1056)²⁴⁰

²³¹ Σκυλίτζης (1973) 403.25-28· Λαμπάκης (2008) 428-429

²³² Ο Σκυλίτζης αναφέρει υπερβολικά ότι οι απώλειες των Αράβων φθάνουν τις 50.000. Σκυλίτζης (1973) 405-406· Λαμπάκης (2008) 429 σημ 259, 260

²³³ Malaterra (1927-28) 7-8· Amatus (1935) 67

²³⁴ Amari (1933-39) 448 σημ. 1

²³⁵ Σκυλίτζης (1973) 405-407· Χριστοφιλοπούλου (1997) 223 σημ. 1

²³⁶ Ζακυθηνός (1989) 495

²³⁷ Ατταλειάτης (1853) 9

²³⁸ Σκυλίτζης (1973) 407.46-47

²³⁹ Χριστοφιλοπούλου (1997) 222-223 Ο Μανιάκης μετά την ανάκλησή του στην Κωνσταντινούπολη θα επιχειρήσει στασιαστικό κίνημα το οποίο βέβαια θα αποτύχει. Βλ. Χριστοφιλοπούλου (1997) 224· Λαμπάκης (2008) 440

²⁴⁰ Fuhrmann (1986) 31 κ.ε.

και του Βυζαντινού αυτοκράτορα. Η βυζαντινή βοήθεια βέβαια, δεν έφτασε ποτέ στο Civitate²⁴¹, καθώς οι Βυζαντινοί υπό τον Αργυρό²⁴² είχαν ηττηθεί νωρίτερα στο Siponto από τους Νορμανδούς και δεν πρόλαβαν να ενωθούν με τα παπικά στρατεύματα²⁴³. Τελικά, οι παπικές δυνάμεις συγκρούονται με τους Νορμανδούς της Απουλίας, Καλαβρίας και Αβέρσας στο Civitate (17 Ιουλίου 1053), όπου υφίστανται δεινή ήττα²⁴⁴. Σύμφωνα με τον Λαμπάκη η προσπάθεια συμμαχίας μεταξύ Πάπα και Βυζαντινών ήταν η τελευταία προσπάθεια της Αυτοκρατορίας να κρατήσει υπό τον έλεγχό της την περιοχή της Κάτω Ιταλίας²⁴⁵.

Η ήττα στο Civitate θα είναι καθοριστικής σημασίας για την εξέλιξη των πραγμάτων, καθώς αναδεικνύεται το πρόσωπο του Ροβέρτου Γυισκάρδου²⁴⁶. Πρόκειται για μέλος της οικογένειας των Hauteville, ο οποίος είχε φτάσει το 1046 και λεηλατούσε τις περιοχές στα σύνορα Απουλίας και Καλαβρίας και το 1057 διαδέχτηκε τον αδερφό του, Ουμφρέδο στην Απουλία²⁴⁷. Το 1059, μετά τη σύνοδο του Μέλφι, κατά την οποία προωθήθηκαν εκκλησιαστικές μεταρρυθμίσεις, ο πάπας Νικόλαος Β΄ αναγνώρισε τις νορμανδικές κτήσεις (ο ίδιος ο πάπας θα είχε την κυριότητα τους). Έδωσε επίσης στον Γυισκάρδο το δουκάτο Απουλίας, Καλαβρίας και τη Σικελία, όταν θα την αποσπούσε από τους Άραβες. Η Δυτική Εκκλησία παρουσιάζεται δηλαδή ως επικυρίαρχος της Νότιας Ιταλίας και Σικελίας. Η αλλαγή αυτή στάσης του Πάπα προς τους Νορμανδούς οφείλεται και στο εκκλησιαστικό Σχίσμα του 1054 και στην προσπάθεια να απαλλαγεί ο Πάπας από τους δυτικούς αυτοκράτορες μετά το θάνατο του Ερρίκου Γ΄²⁴⁸. Ο Ροβέρτος, ο οποίος έδωσε όρκο υποτελείας στον Πάπα στο Μέλφι τα επόμενα χρόνια από το 1060/61 μέχρι το 1072/73, θα θέσει υπό την κυριαρχία του μερικές από τις σημαντικότερες πόλεις της Ιταλίας και της Σικελίας όπως τη Μεσσήνη, το Μπρίντζι, το Μέλφι, τον Τάραντα, το Οτράντο²⁴⁹.

²⁴¹ Τούντα (2012) 38· Savvides (2007) 34

²⁴² Ο Αργυρός ήταν γιός του επαναστάτη Μέλφι. Κατά την περίοδο 1012-1029 είχε μεταφερθεί ως όμηρος στην Κωνσταντινούπολη. Το 1029 επέστρεψε στην Ιταλία ως βυζαντινός στρατηγός, για να καταστείλει εξέγερση του τοπικού πληθυσμού. Κυρίευσε την πρωτεύουσα του βυζαντινού κατεπανάτου, Μπάρι. Εκεί ίσως να θέλησε να ηγηθεί δικού του επαναστατικού κινήματος. Όμως τελικά αναγκάστηκε να αποδεχθεί την βυζαντινή επικυριαρχία. Βλ. Schlumberger (1896-1905) 430-456· Chalandon (1907) 96· Χριστοφιλοπούλου (1997) 222· Καραγιαννόπουλος (2001) 188-89

²⁴³ Λαμπάκης (2008) 443

²⁴⁴ Amatus (1935) 152-58· Guillaume (1961) 138-46· Savvides (2007) 34· Λαμπάκης (2008) 443· Τούντα (2012) 38

²⁴⁵ Λαμπάκης (2008) 443

²⁴⁶ Büemann (1997) 24

²⁴⁷ Τούντα (2012) 39

²⁴⁸ Chalandon (1907) 122-42 σημ. 63· Magdalino (2006) 256· Τούντα (2012) 39

²⁴⁹ Savvides (2007) 35

Το 1071, μετά από τέσσερις μήνες πολιορκίας, οι Νορμανδοί κατέλαβαν το τελευταίο βυζαντινό προπύργιο της Απουλίας, το Μπάρι²⁵⁰. Η άλωση του Μπάρι συνιστά το οριστικό τέλος της βυζαντινής παρουσίας στην Ιταλία²⁵¹. Οι λεπτομέρειες της πολιορκίας μας γίνονται γνωστές κυρίως από δυτικές πηγές, οι οποίες είναι γραμμένες από τη νορμανδική σκοπιά²⁵². Ο Σκυλίτζης, του οποίου η περιγραφή δεν είναι τόσο λεπτομερής, ως προς την άλωση της πόλεως, αποτελεί την μοναδική βυζαντινή μαρτυρία για το γεγονός²⁵³.

²⁵⁰ Τούντα (2012) 40· Norwich (1999) 377· Ζακυθινός (1989) 493-494

²⁵¹ Chalandon (1907) 190

²⁵² Malaterra (1927-1928) 40-43· Amatus (1935) 248-255· Guillaume (1961) 480-570· Λαμπάκης (2008) 448 σημ 410, 411, 412

²⁵³ Σκυλίτζης (1968) 170.1-10 «*Ταῖς δὲ κατὰ τῶν Τούρκων ἐκστρατείας προσέχοντος καὶ αὐτοῦ καὶ τῶ πλέον θλίβοντι τὴν πᾶσαν σπουδὴν νέμοντος οὐκέτι μὲν ὡς δεσπότηι, τρόπον δὲ κλεπτῶν καὶ ληστῶν ἐπιόντες ὑπόφορα ἑαυτοῖς τὰ τῆς Ἰταλίας ἐποιήσαντο. Τῶν δὲ κατὰ τὸν Διογένην, ἥπερ ἀνωτέρω διείληπται, οἰκονομηθέντων καὶ πραχθέντων, καὶ τοῦ Μιχαὴλ τὴν βασιλείαν ἀμελῶς καὶ παιδαριωδῶς διθύνοντος ὡς δεσπότηι βέβαιοι ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης τὴν τε Λογγιβαρδίαν καὶ τὴν Καλαβρίαν ἑαυτοῖς ὑπεποιήσαντο καὶ ταύτην διανεμιάμενοι καὶ τὰ κάστρα διαμερισιάμενοι ἑαυτοὺς μὲν κόμητας, τὸν δὲ Ρουμπέρτον δοῦκα προσωνομάκασιν.*» Λαμπάκης (2008) 451

III. Οι διπλωματικές επαφές του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα με τον Ροβέρτο Γυισκάρδο.

Μετά την άλωση του Μπάρι, στις 10 Ιανουαρίου 1072, καταλαμβάνεται το Παλέρμο²⁵⁴, γεγονός που έδωσε την ευκαιρία στους Νορμανδούς να δημιουργήσουν κράτος στη Νότια Ιταλία και Σικελία²⁵⁵. Σύμφωνα με την Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, η μέχρι εκείνη τη στιγμή γεμάτη διπλωματικούς ελιγμούς βυζαντινή διπλωματία επέδειξε νωθρότητα, με το να μην χρησιμοποιήσει κάποιον αντιπερισπασμό έναντι των Νορμανδών²⁵⁶.

Η αυτοκρατορία επίσης πλήττεται ανεπανόρθωτα από το στασιαστικό κίνημα του Νορμανδού στρατιωτικού ηγέτη Ρουσελίου, αλλά και από την διακοπή της βυζαντινής παρουσίας στην Ιταλία. Το Βυζάντιο είχε να αντιμετωπίσει πέρα από τους Σελτζούκους στις ανατολικές του επαρχίες, τόσο την νορμανδική απειλή, που άκουγε στο όνομα Ροβέρτος Γυισκάρδος στα δυτικά, αλλά και διάφορους λαούς τουρκομανικής καταγωγής στα βόρεια σύνορα, όπως οι Ούζοι, οι Πετσενέγοι και οι Κουμάνοι²⁵⁷. Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας λοιπόν ανέλαβε τη διακυβέρνηση του κράτους σε μια πολύ κρίσιμη εποχή, κατά τη διάρκεια της οποίας το κράτος συγκλονίζεται από την ήττα στο Μαντζικέρτ και τις συνέπειες της ως προς το ψυχολογικό επίπεδο, καθώς δέχεται ένα πολύ σημαντικό χτύπημα στο γόητρο και το κύρος του.

Μπροστά σε αυτές τις ολομέτωπες απειλές ο Μιχαήλ Ζ΄ προσπάθησε δια μέσου της διπλωματικής οδού να θέσει τέρμα στην ανεξέλεγκτη παρουσία των Νορμανδών, οι οποίοι απειλούσαν την ακεραιότητα της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Ήθελε επίσης απερίσπαστος να στραφεί στο μέτωπο της ανατολής²⁵⁸. Οι προσπάθειες του Μιχαήλ να έρθει σε συμφωνία με τον Γυισκάρδο ήταν απλά η συνέχεια των προσπαθειών της βυζαντινής αυτοκρατορικής αυλής, οι οποίες είχαν ξεκινήσει από τον προηγούμενο αυτοκράτορα Ρωμανό Δ΄ Διογένη. Ο Ρωμανός είχε κάνει πρόταση για σύναψη επιγαμίας μεταξύ του νορμανδικού και του βυζαντινού βασιλικού οίκου. Επιθυμούσε, δηλαδή, ένας γιος του να παντρευτεί μια κόρη του Ροβέρτου. Κάτι τέτοιο όμως δεν ευοδώθηκε²⁵⁹. Η πτώση του Ρωμανού Διογένη από τον θρόνο είχε ως συνέπεια την

²⁵⁴ Χριστοφιλοπούλου (1997) 225

²⁵⁵ Λουγγής (1989) 242· Chalandon (1907) 190

²⁵⁶ Χριστοφιλοπούλου (1997) 225

²⁵⁷ Παναγοπούλου (2006) 224· Savvides (2007) 36

²⁵⁸ Δημοσθένους (2005) 86 σημ. 14

²⁵⁹ McQueen (1986) 429· Παναγοπούλου (2006) 224· Savvides (2007) 37· Σταύρου (2016) 167

προσωρινή διακοπή των διαπραγματεύσεων. Αμέσως όμως μετά την ανάρρηση του στο θρόνο, ο νέος αυτοκράτορας Μιχαήλ φρόντισε για την επανέναρξη των συνομιλιών με τον Ροβέρτο Γυισκάρδο²⁶⁰. Οι διαπραγματεύσεις των δύο ηγεμόνων θα είχαν ως τελική πράξη την επίτευξη γαμικής συμφωνίας μεταξύ ενός μέλους της βυζαντινής αυτοκρατορικής οικογένειας και μιας κόρης του Γυισκάρδου²⁶¹.

Προπομπό της τελικής σύναψης των γαμικών συμβολαίων αποτελούσαν δύο επιστολές υπογεγραμμένες από τον ίδιο τον αυτοκράτορα Μιχαήλ, των οποίων συντάκτης είναι ο Μιχαήλ Ψελλός²⁶². Στις δύο αυτές επιστολές προτείνεται η σύναψη γάμου μεταξύ του αδελφού του αυτοκράτορα Μιχαήλ, Κωνσταντίνου Δούκα και μίας εκ των θυγατέρων του Ροβέρτου Γυισκάρδου²⁶³. Στην πρώτη επιστολή (144), η οποία συντάχθηκε στα τέλη του 1071/αρχές 1072 ή στα τέλη 1072/αρχές 73, γίνεται αναφορά στους λόγους για τους οποίους ο αυτοκράτορας διάλεξε την βασιλική αυλή του Ροβέρτου Γυισκάρδου για τη σύναψη της επιγαμίας. Τονίζεται το γεγονός ότι ο Ροβέρτος είναι νόμιμος ηγεμόνας, ότι ασπάζεται την κοινή πίστη, καθώς και η βούλησή του για ύπαρξη ειρήνης²⁶⁴. Ταυτόχρονα, δηλώνεται ότι η πρόταση αυτή για τη σύναψη δεσμού μεταξύ των δύο οίκων έγινε μόνο στον Ροβέρτο και όχι σε άλλους βασιλείς. Αποδεικνύεται δηλαδή ότι ο Νορμανδός ηγέτης αντιμετωπίζεται με διαφορετικό τρόπο και πιο ευνοϊκά από την βυζαντινή αυτοκρατορική αυλή²⁶⁵. Η σύναψη γάμου θα είναι αμοιβαία επωφελές γεγονός για τα δύο κράτη, αφού φιλία και ομόνοια θα επικρατήσουν μεταξύ τους²⁶⁶. Σημαντική παράμετρο αποτελεί και το γεγονός ότι η κόρη του Γυισκάρδου θα γίνει μέλος βασιλικής οικογένειας²⁶⁷. Τέλος, για να αποδειχθεί η μεγαλοπρέπεια, το κύρος και η σημασία, που απορρέει από αυτό το συνοικέσιο για την κόρη του Γυισκάρδου, δηλώνεται ρητά ο χαρακτηρισμός Πορφυρογέννητος, που ήταν πολύ σημαντικός²⁶⁸.

²⁶⁰ Chalandon (1907) 260

²⁶¹ Chalandon (1907) 260

²⁶² Ψελλός (1876) επ. 143, 144

²⁶³ Chalandon (1907) 260· Παναγοπούλου (2006) 225 σημ. 28

²⁶⁴ Παναγοπούλου (2006) 225-226· Ψελλός (1876) 389

²⁶⁵ Παναγοπούλου (2006) 226· Ψελλός (1876) 389 «*Ἐγὼ γ' οὖν ἐννομώτατα τὴν βασιλείαν παρὰ θεοῦ εἰληφώς ἐννομωτάτην ἅμα καὶ εὐσεβεστάτην ποιῶμαι καὶ τὴν ἀρχὴν· καὶ τῶν ἄλλων ἡγεμόνων ἔλαττον πεφροντικῶς πρὸς σὲ πρῶτον συνθήκας ποιῆσαι προήρημαι...*».

²⁶⁶ Ψελλός (1876) 391· Παναγοπούλου (2006) 226

²⁶⁷ Ψελλός (1876) 391-392· Παναγοπούλου (2006) 226

²⁶⁸ Ψελλός (1876) 390-391 «*Τούτῳ γοῦν τῷ βασιλεῖ Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ καὶ τῆς ἐμῆς βασιλείας φιλιτάτῳ συγγόνῳ μίαν σου τῶν θυγατέρων τὴν καλλίστην ἀρμόζομαι, ἵνα ἡ τοιαύτη τῷ καλλίονι συναφθῆι καὶ κρείττονι, καὶ γένοιτο ἡμῖν ὁ τῆς βασιλικῆς ἐπιγαμίας δεσμὸς φιλίας σύνδεσμος ἀρραγέστατος, καὶ διὰ τῆς μιᾶς ταύτης ἐνώσεως ἀδιάρητος ἡμῖν καὶ ἡ ὁμόνοια γένηται, καὶ κρατῆρ ὡς ἀληθῶς σταίη, οὐ νόματος διαρρέοντος, ἀλλὰ συγγενικοῦ αἵματος, οὐκ ἐκ διαιρέσεως ρέυσαντος, ἀλλ' ἐξ*

Ο Γουισκάρδος δεν δέχθηκε την πρόταση του Μιχαήλ. Έτσι, εστάλη και δεύτερη επιστολή, η οποία επίσης ζητούσε τη σύναψη γάμου μεταξύ του αδελφού του αυτοκράτορα και μίας εκ των θυγατέρων του Γουισκάρδου²⁶⁹. Η επιστολή αυτή εστάλη μεταξύ των τελών του 1072 και αρχών του 1073 ή το φθινόπωρο του 1073²⁷⁰. Σύμφωνα με τον συντάκτη, τρεις είναι οι λόγοι, για τους οποίους ο Μιχαήλ παρακινήθηκε στο να κάνει προτάσεις φιλίας α) «η κοινή πίστη», β) «η ευγένεια» της καταγωγής και γ) «η υπεροχή του γένους»²⁷¹. Αναφέρεται η διαφορετική συμπεριφορά, την οποία απολαμβάνει ο Ροβέρτος Γουισκάρδος έναντι άλλων ηγετών εξαιτίας της ορθής πίστης. Επίσης, αναφορά γίνεται στο είδος της ένωσης και στην «τιμή», που πηγάζει από αυτή για την κόρη του Ροβέρτου, η οποία θα νυμφευθεί τον πορφυρογέννητο Κωνσταντίνο Δούκα²⁷². Ο Μιχαήλ Ψελλός τονίζει ότι ο Ροβέρτος ως συνέπεια της υπογραφής του γαμικού αυτού συμβολαίου θα πρέπει να συμβάλει στην άμυνα του βυζαντινού κράτους και να θεωρεί φίλους του, τους φίλους του Αυτοκράτορα και αντίστοιχα εχθρούς του, τους εχθρούς του Βυζαντινού ηγεμόνα²⁷³.

Και στις δύο προαναφερθείσες επιστολές γίνεται αναφορά στην διπλωματική προσέγγιση, την οποία είχε επιχειρήσει ο Ρωμανός Διογένης προς την νορμανδική πλευρά²⁷⁴. Σύμφωνα με τη Χρυσάνθη Σταύρου, η σειρά αυτή των διπλωματικών ενεργειών δείχνει ανάγλυφα τις προθέσεις της βυζαντινής διπλωματίας. Απ' τη μια πλευρά δηλαδή, στόχος είναι η παύση των εχθρικών ενεργειών εκ μέρους των Νορμανδών σε βάρος του Βυζαντίου. Απ' την άλλη ζητούμενο είναι η επίτευξη συμμαχίας μεταξύ Νορμανδών και Βυζαντινών, προκειμένου η αυτοκρατορία να στραφεί απρόσκοπτα εναντίον των εχθρών της με την επικουρία των Νορμανδών²⁷⁵.

Ο Ροβέρτος Γουισκάρδος έδωσε αρνητική απάντηση και σε αυτό το αίτημα σύγκλισης από πλευράς του Μιχαήλ Δούκα²⁷⁶. Η Αθηνά Κόλια Δερμιτζάκη θέτει υπό

ένώσεως ειληφότος την σύμπηξιν.» Για το θέμα αυτό πρβλ. επίσης Χριστοφιλοπούλου (2004) 199 σημ. 4· Παναγοπούλου (2006) 226

²⁶⁹ Παναγοπούλου (2006) 226, 227

²⁷⁰ Lounghis (1980) 242· McQueen (1986) 430· Παναγοπούλου (2006) 226

²⁷¹ Ψελλός (1876) 385

²⁷² Ψελλός (1876) 386-387· Παναγοπούλου (2006) 227

²⁷³ Ψελλός (1876) 387 *Δεί οὖν σε τὸ ἐντεῦθεν, οἷα δὴ τῆς συγγενείας τοῦ ἐμοῦ κράτους ἤξιοι μὲν, τὰ μὲν πρῶτα χαίρειν καὶ ἀγαλλιᾶσθαι ἐπὶ τῷ πράγματι, καὶ τὴν ὁμολογίαν συντετελεσμένην ἔχειν ἀληθεία καὶ φρούριον εἶναι σε τῶν ἡμετέρων ὀρίων, φεῖδεσθαὶ τε τῆς καθ' ἡμᾶς ὑπηκόου ἀρχῆς, συμμαχεῖν τε καὶ ἀντιμαχεῖν ἐν ἅπασι καὶ πρὸς ἅπαντας, καὶ τῆς μὲν εὐνοοῦσιν ἡμῖν προσφέρεσθαι εὐνοικῶς, τοῖς δ' ἐναντίως ἔχουσιν ἀπεχθάνεσθαι καὶ μισεῖν· τοιοῦτος γὰρ ὁ τῆς φιλίας ὄρος ἐστίν, ἕκαστον τῶν διὰ φιλίας ἀλλήλοις ἀνακραθέντων τῶν τοῦ φίλου πραγμάτων ὡς ἰδίων ἀντέχεσθαι.* Παναγοπούλου (2006) 227.

²⁷⁴ Ψελλός (1876) 385-387, 388-392· Σταύρου (2016) 167

²⁷⁵ Σταύρου (2016) 169

²⁷⁶ Παναγοπούλου (2006) 227

αμφισβήτηση την γενικά παραδεδεγμένη άποψη²⁷⁷, ότι και οι δύο προαναφερθείσες επιστολές εστάλησαν στον Ροβέρτο Γυισκάρδο²⁷⁸. Η ερευνήτρια κάνει κάποιες διαπιστώσεις σχετικά με το θέμα: πρώτον, το περιεχόμενο και των δύο επιστολών είναι ταυτόσημο και τα δύο γράμματα ξεκινούν με την πρόταση για την πραγματοποίηση συνοικεσίου μεταξύ Κωνσταντίνου Δούκα, του αδελφού του αυτοκράτορα και μιας από τις κόρες του Γυισκάρδου²⁷⁹. Δεύτερον, παρατίθενται και στα δύο γράμματα οι λόγοι που έσπρωξαν τον Μιχαήλ να προτείνει την επιγαμία και οι οποίοι είναι η κοινή πίστη, η ευγενική καταγωγή, η θέληση για ειρήνη²⁸⁰. Επίσης, και στα δύο γράμματα η πρόταση του Μιχαήλ για επιγαμία με τον νορμανδικό οίκο παρουσιάζεται ως κάτι καινούργιο. Δεν υπάρχει αναφορά σε προηγούμενη διπλωματική επαφή εκ μέρους του Μιχαήλ²⁸¹. Ωστόσο, γίνεται αναφορά στην διπλωματική αποστολή του προηγούμενου αυτοκράτορα Ρωμανού Διογένη, σαφής στο γράμμα 143 και έμμεση στο 144²⁸². Σύμφωνα με την Κόλια, τα στοιχεία αυτά αποδεικνύουν πως μόνο ένα γράμμα εστάλη τελικά στο Ροβέρτο²⁸³.

Γενικά, στη διαμόρφωση της επικρατούσας άποψης, η οποία θέλει τον Μιχαήλ Ζ΄ να στέλνει δύο επιστολές στον Ροβέρτο, έχει συντείνει ο Amatus de Montecassino, συγγραφέας της «Historia Normannorum». Ο δυτικός αυτός συγγραφέας, μη όντας τόσο αντικειμενικός, προσπαθεί να ωραιοποιήσει την κατάσταση. Δηλαδή, αναφέρει ότι ο Γυισκάρδος απέρριψε και τις δύο προτάσεις του Μιχαήλ Δούκα για επιγαμία, με την «πρόφαση ότι δεν μπορούσε να αποχωριστεί την κόρη του, η οποία θα έπρεπε να πάει τόσο μακριά παρά την προίκα» και τις ετήσιες φορολογικές προσόδους, που θα καρπωνόταν. Ο Amatus αναγνωρίζει, ωστόσο, ότι ο Νορμανδός ηγέτης απορρίπτει τις βυζαντινές προτάσεις, επειδή θέλει να ασκήσει πίεση και έτσι να καρπωθεί μεγαλύτερα

²⁷⁷ Βλ. Loud (2000) 211-212 όπου ο συγγραφέας κάνει αναφορά σε τρεις διπλωματικές αποστολές εκ μέρους του Μιχαήλ Ζ΄ προς τον Γυισκάρδο.

²⁷⁸ Kolia-Dermizaki (1997) 253 κ.ε.· Σταύρου (2016) 169

²⁷⁹ Kolia-Dermizaki (1997) 254

²⁸⁰ Kolia-Dermizaki (1997) 254· Ψελλός (1876) 143, 144

²⁸¹ Ψελλός (1876) 143 386.21-25 «Τίς οὖν ὁ τρόπος τῆς θαυμασίας ἐνώσεως; βούλομαι σε δι' ἀγχιστείας ἐμαντῶ ποιήσασθαι συγγενῆ, καὶ μίαν τῶν σῶν θυγατέρων τῶ ἐμῶ ἀδελφῶ κῆρ Κωνσταντίνῳ τῶ πορφυρογεννήτῳ βασιλεῖ εἰς γάμου κοινωνίαν ἀρμόσασθαι, ἵνα διὰ τῆς τούτων ἱεράς συναφείας καὶ ὁ νῦν δεσμός φιλίας ἀραγέστατος γένοιτο.»· Ψελλός (1876) 144 390.4-10 «Τίς δὲ ὁ τῆς συγκράσεως τρόπος καὶ ποία ἡ τῆς ἀδιαστάτου ὁμονοίας ἀφορμὴ; κοινωνῆσαι σοι βούλομαι διὰ συγγενικοῦ αἵματος, ἵνα διὰ τῶν ἐξ' ἀμφοῖν μερῶν ἁρμονία τις ἐν ἡμῖν συμπαγείῃ βεβαιωτάτη, καὶ μὴ μέχρι ψιλῶν ρημάτων καὶ ὀνομάτων, πραγμάτων ἐρήμιον, ὁ τῆς ἀγάπης συνδεθεῖη δεσμός, ἀλλὰ καὶ διὰ κοινωνίας γενῶν, πράγματος πᾶσαν ἀναιροῦντος ἀντιλογίαν καὶ πᾶν ἀντιπίπτον καὶ ἀντικείμενον λύοντος.»· Kolia-Dermizaki (1997) 254-255· Σταύρου (2016) 168

²⁸² Kolia-Dermizaki (1997) 254-255· Πρβλ. ἐπίσης Σταύρου (2016) 167

²⁸³ Kolia-Dermizaki (1997) 255

οφέλη²⁸⁴. Βέβαια, η Αθηνά Κόλια Δερμιτζάκη θεωρεί ότι ο Amatus είναι επηρεασμένος απ' τις μετέπειτα εξελίξεις, των οποίων είναι γνώστης (τη σύναψη τελικά γαμικού συμβολαίου με το χρυσόβουλλο, τη μετέπειτα εισβολή του Γουισκάρδου στη βυζαντινή επικράτεια το 1081) και θέλει να υπερτονίσει τα κατορθώματα του Γουισκάρδου και να υποβιβάσει ταυτόχρονα τους Βυζαντινούς²⁸⁵. Εξάλλου, σύμφωνα πάντα με την παραπάνω ιστορικό, πώς θα ήταν δυνατόν ο Βυζαντινός αυτοκράτορας (το κύρος του οποίου συνέχιζε να είναι υψηλό ακόμα και μετά τις πρόσφατες αποτυχίες της Αυτοκρατορίας) να ξανακάνει πρόταση συμμαχίας σε έναν δούκα, ο οποίος μάλιστα είχε απαντήσει αρνητικά στην προηγούμενη πρότασή του²⁸⁶;

Ο Γουισκάρδος απ' τη μεριά του δεν ήταν άτρωτος στο εσωτερικό του κράτους του, αφού υπήρχαν αντιδράσεις εναντίον του, τόσο από τους υπηκόους του, όσο κι από τους ευγενείς. Μάλιστα, είχαν εκδηλωθεί και εξεγέρσεις, των οποίων ηγούνταν μέλη της ίδιας του της οικογένειας και οι οποίες υποκινούνταν από το ίδιο το Βυζάντιο²⁸⁷. Το φθινόπωρο του 1067 ή στις αρχές του 1068, ξέσπασε εμφύλια διαμάχη μεταξύ των Νορμανδών της Απουλίας, η οποία είχε υποδαυλιστεί από το Βυζάντιο. Ηγέτες της εξέγερσης ήταν οι ανιψιοί του Ροβέρτου, Γοδεφρείδος και Αβεράλδος καθώς και άλλοι Νορμανδοί ευγενείς. Ο Αβεράλδος, γιος του αδερφού του Ροβέρτου, Humphrey, είχε παραγκωνιστεί από τον θείο του μετά τον θάνατο του πατέρα του. Για το λόγο αυτό θέλησε να επαναστατήσει εναντίον του Ροβέρτου και να διεκδικήσει τα δικαιώματά του. Ο Γουισκάρδος κατάφερε να αντιδράσει άμεσα και να καταστείλει την εξέγερση. Ο Ροβέρτος συγχώρεσε τους ανιψιούς του, ενώ οι υπόλοιποι στασιαστές βρήκαν άσυλο στην Κωνσταντινούπολη²⁸⁸.

Η συμμαχία με το Βυζάντιο και η σύνδεση του Ροβέρτου με τον βυζαντινό βασιλικό οίκο θα στερέωνε τη θέση του στο εσωτερικό του κράτους του, λόγω του κύρους που απολάμβανε το Βυζάντιο και θα την έκανε αδιαμφισβήτητη²⁸⁹. Η Αθηνά Κόλια Δερμιτζάκη επομένως θεωρεί ότι μόνο ένα γράμμα εστάλη στον Γουισκάρδο και μάλιστα το υπ' αριθμόν 143, το οποίο και χρονολογεί το φθινόπωρο του 1073²⁹⁰. Το γράμμα υπ' αριθμόν 144 γράφτηκε πρώτο, σύμφωνα με τους ιστορικούς, αμέσως μετά τη σύλληψη ή την τύφλωση και τον θάνατο του Ρωμανού Διογένη στις 4 Αυγούστου

²⁸⁴ Amatus (1935) 318-320· Kolia-Dermizaki (1997) 255· Σταύρου (2016) 167-168

²⁸⁵ Kolia-Dermizaki (1997) 256· Σταύρου (2016) 168

²⁸⁶ Kolia-Dermizaki (1997) 258

²⁸⁷ Kolia-Dermizaki (1997) 258· Loud (2000) 212-213

²⁸⁸ Loud (2000) 134

²⁸⁹ Kolia-Dermizaki (1997) 258

²⁹⁰ Kolia-Dermizaki (1997) 259-268· Σταύρου (2016) 169

1072, γεγονός που αποδεικνύεται από τη δομή και το περιεχόμενο του γράμματος²⁹¹. Η Κόλια το τοποθετεί στο τελευταίο τέταρτο του 1072²⁹². Το γράμμα 143 είναι αυτό, που κατά την ιστορική τελικώς εστάλη. Φαίνεται να συντάχθηκε το φθινόπωρο του 1073 και τελικά οδήγησε στον χρυσόβουλλο λόγο του Ψελλού, με τον οποίον επισφραγίζεται το συνοικέσιο μεταξύ του Κωνσταντίνου, γιου του αυτοκράτορα και της κόρης του Ροβέρτου²⁹³.

Η τελευταία πράξη στις μακρές διαπραγματεύσεις μεταξύ Βυζαντίου και Νορμανδών είναι το χρυσόβουλλο του Αυγούστου του 1074, του οποίου συντάκτης του είναι ο Ψελλός. Η επιστολή αυτή υπογράφηκε από τον αυτοκράτορα, Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα, τους συμβασιλείς αδελφούς του, Ανδρόνικο και Κωνσταντίνο, και τον πατριάρχη, Ιωάννη Ξιφιλίνο και κάνει γνωστούς τους όρους της συμφωνίας²⁹⁴. Αντίθετα με τις δύο επιστολές, που εστάλησαν προηγουμένως στον Ροβέρτο Γυισκάρδο, στις οποίες προτείνεται ως σύζυγος της κόρης του Νορμανδού ηγέτη ο πορφυρογέννητος αδελφός του Βυζαντινού μονάρχη, Κωνσταντίνος, σε αυτή την τελική φάση των διπλωματικών ενεργειών του Μιχαήλ προτείνεται ως σύζυγος ο νεογέννητος γιος του, Κωνσταντίνος²⁹⁵.

Σύμφωνα με την Αθηνά Κόλια Δερμιτζάκη, ο ίδιος ο Γυισκάρδος είναι εκείνος, που προτείνει τον νεογέννητο Κωνσταντίνο για σύζυγο της κόρης του, Ολυμπιάδας και όχι ο Μιχαήλ, καθώς επρόκειτο για τον μελλοντικό κάτοχο του βυζαντινού θρόνου²⁹⁶. Η θέση αυτή είχε μεγάλο κύρος και προφανώς θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από τον Ροβέρτο προς ίδιον όφελος, προκειμένου να ενισχύσει την θέση του, η οποία ήταν επισφαλής λόγω εσωτερικών ανταγωνισμών²⁹⁷ αλλά και λόγω των κακών σχέσεων του με τον πάπα²⁹⁸. Στο χρυσόβουλλο αναφέρεται ότι και η κόρη του Γυισκάρδου και ο γιος του Μιχαήλ θα ονομάζονταν μετά τον γάμο βασιλείς²⁹⁹. Ο Ροβέρτος θα έπρεπε να αποδεχτεί να βρίσκεται σε θέση υπό τον βυζαντινό μονάρχη, να μην εκστρατεύει εναντίον του Βυζαντίου και να τεθεί αντιμέτωπος, με όσους επιβουλεύονταν την

²⁹¹ Kolia-Dermizaki (1997) 259

²⁹² Kolia-Dermizaki (1997) 260

²⁹³ Kolia-Dermizaki (1997) 268

²⁹⁴ Dennis (1994) 176-181· Bibicou (1959-1960) 43-75· Kolia-Dermizaki (1997) 251· Savvides (2007) 38· Σταύρου (2016) 170

²⁹⁵ Παναγοπούλου (2006) 227

²⁹⁶ Kolia-Dermizaki (1997) 268· Παναγοπούλου (2006) 227

²⁹⁷ Σταύρου (2016) 169-170

²⁹⁸ McQueen (1986) 432-434· Kolia-Dermizaki (1997) 258 και 262-263· Σταύρου (2016) 169-170

²⁹⁹ Ψελλός (1994) 177.3 «ὡς ἂν ἄμφω βασιλεῖς τε εἶεν καὶ ὀνομάζονται καὶ οὐχ ἦσαν δι' εὐνοίας ἀλλήλοις συνδέονται ἢ τῆς βασιλικῆς καὶ συμπεφωνημένης ἐνώσεως.» Παναγοπούλου (2006) 228

εδαφική ακεραιότητα της βυζαντινής επικράτειας. Ο Ροβέρτος θα έπρεπε να έχει τους ίδιους εχθρούς και φίλους με τον αυτοκράτορα³⁰⁰ και επίσης θα είχε τη δυνατότητα να παραχωρήσει τον τίτλο του κουροπαλάτη, σε όποιον απ' τους γιούς του ήθελε και επίσης, σε 43 πρόσωπα της αυλής του διάφορους τιμητικούς τίτλους³⁰¹. Ο Ροβέρτος θα ονομαζόταν νωβελλίσμιος, που αποτελούσε έναν πολύ σημαντικό τίτλο³⁰², τον υψηλότερο, τον οποίον μπορούσε να καταλάβει κάποιος κοινός θνητός³⁰³.

Ο Μιχαήλ προσεγγίζει τον Ροβέρτο Γυισκάρδο και σε οικονομικό επίπεδο, καθώς του παραχωρεί τους ανάλογους μισθούς των παραπάνω τίτλων, που αναλογούν σε 200 λίβρες χρυσού ή 14.400 νομίσματα κάθε χρόνο³⁰⁴. Το γεγονός ότι στο γράμμα αναφέρεται η αντιπροσωπεία από τη μεριά των Νορμανδών, δείχνει πως η σύναψη του γαμικού συμβολαίου ήταν θέλημα όχι μόνο των Βυζαντινών αλλά και του Γυισκάρδου³⁰⁵.

Οι δύο νέοι αρραβωνιάζονται το 1074 και το 1076 η κόρη του Γυισκάρδου θα φτάσει στο Βυζάντιο³⁰⁶. Μάλιστα, μετονομάζεται από Ολυμπιάδα σε Ελένη³⁰⁷ επιλογή που δεν είναι άσχετη με το βαρύ φορτίο των ονομάτων Κωνσταντίνος και Ελένη, καθώς οι μελλοντικοί κάτοχοι του θρόνου έπρεπε να συνδεθούν με τον Μεγάλο Κωνσταντίνο και τη μητέρα του Ελένη³⁰⁸. Η κόρη του Γυισκάρδου θα έχει την ίδια αντιμετώπιση, όπως ο σύζυγός της, από τον Αυτοκράτορα³⁰⁹. Ο Ροβέρτος οφείλει να στείλει πίσω στη βυζαντινή αυλή επιστολή, κατ' αναλογία με το έγγραφο του Μιχαήλ, στην οποία θα δηλώνεται η ύπαρξη όρων και η τήρηση τους και από τους επιγόνους του Ροβέρτου³¹⁰.

³⁰⁰ Παναγοπούλου (2006) 228· Kolia-Dermitzaki (1997) 252· Ψελλός (1994) 177-178 «καὶ σὺ μὲν συμφωνεῖς ἐμοὶ συνεισενεγκεῖν τὴν πρέπουσαν ὑποταγὴν τε καὶ εὐνοίαν τῷ μὴ μόνον τῶν ἡμετέρων μὴ κατατρέχειν ὀρίων ἀλλὰ καὶ τῶν κατατρεχόντων ταῦτα κατατρέχειν καὶ πόρρω τῆς ἐπικρατείας ἡμῶν ἀποκροῦσθαι καὶ συμμαχεῖν ἡμῖν...».

³⁰¹ Savvides (2007) 38-39· Σταύρου (2016) 171· Δημοσθένους (2005) 85

³⁰² Ψελλός (1994) 179-180· Σταύρου (2016) 171· Savvides (2007) 38-38· Δημοσθένους (2005) 85

³⁰³ Loud (2000) 212

³⁰⁴ Kolia-Dermitzaki (1997) 252· Δημοσθένους (2005) 85

³⁰⁵ Ψελλός (1994) 179· Παναγοπούλου (2006) 228-229

³⁰⁶ Παναγοπούλου (2006) 230

³⁰⁷ Bibicou (1959-1960) 52-54, 73· Δημοσθένους (2005) 85· Παναγοπούλου (2006) 230

³⁰⁸ Παναγοπούλου (2006) 231· Σταύρου (2016) 172

³⁰⁹ Ψελλός (1994) 178.59-64

³¹⁰ Ψελλός (1994) 181.136-146 «Ἐπεὶ δὲ ἡ ἀντιδιδόμενη παρὰ σοῦ πρὸς τε τὴν βασιλείαν μου καὶ τὴν Ῥωμανίαν διάθεσις οὐκ ὀφείλει τῇ σῇ περιορισθῆναι ζωῇ, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς κληρονόμους σου διαβᾶσα τὴν αὐτὴν γνώμην φυλάττειν καὶ τὰς αὐτὰς πληροῦν ἐπαγγελίας καὶ ὑποσχέσεις, δίκαιόν ἐστι καὶ τοῦτο προσκεῖσθαι τῷ σῷ ἀντιγράφῳ, ὅπερ μέλλεις κατ' ἰσότητα τοῦ τῆς βασιλείας μου γράμματος ποιῆσαι καὶ ἀποστεῖλαι πρὸς αὐτήν, ὅρκῳ τε τὴν τοιαύτην περὶ τῶν κληρονόμων σου πληροφορίαν βεβαιώσασθαι, ὅτι καὶ αὐτοὶ τὴν ὁμοίαν σώσουσι πρὸς τὴν βασιλείαν μου καὶ τὴν Ῥωμανίαν διάθεσιν.» Παναγοπούλου (2006) 229· Σταύρου (2016) 171

Την ίδια χρονιά ο αυτοκράτορας έκανε μια σημαντική δωρεά στο μοναστήρι του Μοντεκασίνο, το οποίο διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στις διαπραγματεύσεις μεταξύ Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα και Ροβέρτου Γυισκάρδου³¹¹. Ο αρραβώνας έδωσε τη δυνατότητα στο Βυζάντιο να εξασφαλίσει ειρήνη στα δυτικά του σύνορα. Όμως, η ηρεμία αυτή διατηρήθηκε μέχρι το 1078, όταν ο Νικηφόρος Βοτανειάτης απομάκρυνε με κίνημα τον Μιχαήλ Ζ΄ από τον θρόνο.

Η έξωση του Μιχαήλ από τον θρόνο και η φυλάκιση της κόρης του Γυισκάρδου, Ολυμπιάδας στην Κωνσταντινούπολη παρέχει στο Νορμανδό ηγέτη τη δικαιολογία, που χρειαζόταν, για να επιτεθεί κατά του Βυζαντίου, προκειμένου να βοηθήσει τον έκπτωτο συμπέθερό του. Παρουσιάζεται, δηλαδή, ως εγγυητής της συνέχειας της διαδοχής στο βυζαντινό θρόνο από τον νόμιμο διάδοχο, τον γαμπρό του, Κωνσταντίνο Δούκα³¹². Μάλιστα, ο Ροβέρτος δεν διστάζει να παρουσιάσει έναν ψεύτικο Μιχαήλ Δούκα για να πείσει τους υπηκόους του³¹³.

Η διάψευση λοιπόν των στόχων της διπλωματικής αυτής δραστηριότητας εκ μέρους του Μιχαήλ Δούκα είχε τα αντίθετα αποτελέσματα από αυτά που ανέμενε ο Βυζαντινός μονάρχης. Πλέον, ο Ροβέρτος Γυισκάρδος από ένας εν δυνάμει πολύ χρήσιμος σύμμαχος καθίσταται ένας άσπονδος εχθρός, ο οποίος απειλεί την εδαφική ακεραιότητα του κράτους³¹⁴. Η Άννα Κομνηνή αναφέρει « *ἐκεῖνος γὰρ ὁ εἰρημένος αὐτοκράτωρ ὁ Δούκας Μιχαήλ τὴν τοῦ βαρβάρου τούτου θυγατέρα εἰς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν κατηγγύησατο Κωνσταντῖνον, καντεῦθεν ἀνεργράγη τὰ τῶν πολεμίων*³¹⁵.» θεωρώντας μάλιστα αυτή την ενέργεια ως την αφετηρία της Νορμανδικής επίθεσης στη βυζαντινή επικράτεια το 1081³¹⁶.

³¹¹ Loud (2000) 212

³¹² Malatera (1927-28) 65.8-9· Chalandon (1907) 265· McQueen (1986) 440· Παναγοπούλου (2006) 231· Savvides (2007) 41-42· Σταύρου (2016) 172

³¹³ Τούντα (2012) 41

³¹⁴ Δημοσθένους (2005) 84· Κόλιας (1958) 115-125

³¹⁵ Κομνηνή (1839) 49.21-50.1· Σκυλίτζης (1968) 170 «*Ὁ δὲ Μιχαήλ οὐ μόνον οὐκ ἀντεποιήσατο τῆς διαφορῆς αὐτῷ χώρας, ὡς εἴρηται, ἀλλ' ὡς ἂν τοὺς Τούρκους τῆς ἀνατολῆς ἐξέλαιε, δέον ἐνόμισε σπείσασθαι αὐτῷ καὶ δι' αὐτῶν ἢ σὺν αὐτοῖς ἀποσοβῆσαι αὐτῶν τὴν ἄλογον κατὰ τῆς Ῥωμανίας ἐπέλευσιν. Ὅθεν καὶ κῆδος πρὸς τὸν Ῥουμπέρτον ποιεῖται καὶ τὴν αὐτοῦ θυγατέρα Ἑλένην καταμνάται τῷ ἑαυτοῦ υἱῷ Κωνσταντίνῳ.*

³¹⁶ Παναγοπούλου (2006) 224

Κεφάλαιο Γ΄

Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας και Παπική Εκκλησία.

Γενικά, το Σχίσμα μεταξύ των εκκλησιών το 1054 δεν είχε τόσο μεγάλη επιρροή στους σύγχρονους βυζαντινούς, πράγμα το οποίο αποδεικνύεται από το γεγονός ότι οι διάυλοι επικοινωνίας μεταξύ του Βυζαντίου και του Πάπα παρέμειναν ανοιχτοί³¹⁷. Ήδη κατά την περίοδο της βασιλείας του Κωνσταντίνου Θ΄ Μονομάχου, οπότε και πραγματοποιήθηκε το Σχίσμα, καταβλήθηκαν προσπάθειες για αποκατάσταση των σχέσεων των Εκκλησιών³¹⁸. Έτσι λοιπόν και ο Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας είχε έντονες διπλωματικές επαφές με τον Πάπα και προσπάθησε να έρθει σε συνεννόηση μαζί του.

Ο Πάπας έστειλε επιστολή το 1073 στον Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα, στην οποία γίνεται λόγος σε λανθάνουσα σήμερα προηγούμενη επιστολή του Αυτοκράτορα, η οποία του εστάλη με δύο μοναχούς, τον Θωμά και τον Νικόλαο³¹⁹. Ο Πάπας απέστειλε ως εκπρόσωπό του στην βυζαντινή αυτοκρατορική αυλή τον έμπιστο καρδινάλιο Βενετίας Δομίνικο, για να επιβεβαιώσει όσα σημαντικά είχαν πει οι δύο μοναχοί στον Πάπα³²⁰.

Σύμφωνα με κάποιους ερευνητές, όπως ο Ανθούλλης Δημοσθένους, ο Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας προσέφερε στην Αγία Έδρα την πολυπόθητη ένωση των εκκλησιών υπό τον Πάπα³²¹. Οι βυζαντινοί ιστορικοί, βέβαια, δεν δίνουν ιδιαίτερη σημασία σ΄ αυτό το γεγονός, όπως φαίνεται από το ότι σε κανένα βυζαντινό ιστοριογραφικό έργο δεν γίνεται αναφορά στις διαπραγματεύσεις μεταξύ Πάπα και Αυτοκράτορα³²². Οι επιστολές του πάπα, Γρηγορίου Ζ΄ (1073-1085) προς τον Μιχαήλ Ζ΄ αποτελούν την μοναδική έμμεση πηγή πληροφόρησής μας, σχετικά με τις διαπραγματεύσεις των δύο ανδρών³²³.

Κατά άλλους ερευνητές δεν προκύπτει ότι ο Μιχαήλ προσέφερε στον Πάπα την ένωση των Εκκλησιών. Η Αθηνά Κόλια Δερμιτζάκη, για παράδειγμα, συνάγει το συμπέρασμα ότι ο Αυτοκράτορας κάνει μια πρόταση στον Πάπα για το άνοιγμα των

³¹⁷ Ράνσιμαν (2008) 85

³¹⁸ Tuilier (1980) 352-353· Δημοσθένους (2005) 88

³¹⁹ Caspar (1955) 29 «*Gregorius episcopus servorum Dei Michaheli Constantinopolitano imperatori salute et apostolicam benedictionem. Quidam a vestris partibus monachi venientes, quorum unus Thomas alter Nicolaus vocabatur, excellentie vestre ad nos litteras detulerunt plenas vestre dilectionis dulcedine et ea, quam sancta Romane ecclesie exhibetis, non parva devotione.*»

³²⁰ Nicol (2004) 84· Σταύρου (2016) 175

³²¹ Δημοσθένους (2005) 89

³²² Σταύρου (2016) 174

³²³ Kolia-Dermizaki (1997) 261

διαπραγματεύσεων μεταξύ των δύο πλευρών σε μια εποχή κατά την οποία και οι δύο συνομιλητές είχαν ανάγκη συμμάχων. Ένα πρώτο βήμα, δηλαδή, και όχι μια τελεσίδικη απόφαση προς την άρση του Σχίσματος. Εξάλλου, είχαν ήδη γίνει βήματα προσέγγισης μεταξύ Ανατολής και Δύσης σε δογματικά θέματα επί πατριαρχίας του Κωνσταντίνου Λειχούδη (1059-1063) και του πάπα Αλεξάνδρου Β΄ (1061-1073)³²⁴.

Η προσέγγιση του Μιχαήλ Ζ΄ με τον Πάπα έχει ως στόχο την παροχή βοήθειας για την ανάσχεση των Σελτζούκων μετά την μάχη του Μαντζικέρτ με την ενίσχυση και των Νορμανδών³²⁵. Ο Γρηγόριος Ζ΄ μάλιστα στέλνει επιστολή το 1074 στον κόμη της Βουργουνδίας Γουλιέλμο, στην οποία ζητά την επικουρία του πρώτα εναντίον των Νορμανδών και δεύτερον εναντίον των Σελτζούκων, για να απαλλάξει τον ανατολικό χριστιανισμό από τους αλλόθρησκους³²⁶. Κάποιοι ερευνητές βέβαια, θεωρούν ότι το γεγονός αυτό, δηλαδή η ανάληψη πρωτοβουλιών για την πραγματοποίηση σταυροφορίας έναντι του Ισλάμ δεν είχαν ως σημείο εκκίνησης τις επιστολές του Μιχαήλ Ζ΄, αλλά τη γενικότερη πολιτική του πάπα Γρηγορίου Ζ΄ ως προς την εκκλησιαστική αναμόρφωση³²⁷.

Ο Μιχαήλ με την έντονη διπλωματική του δραστηριότητα τόσο με τους Νορμανδούς (την οποία εξετάσαμε ήδη σε προηγούμενο κεφάλαιο), όσο και με τον Πάπα προσπαθεί να εξασφαλίσει την ασφάλεια των δυτικών συνόρων του, με την προσδοκία ότι έτσι θα μπορέσει να αντιμετωπίσει απερίσκεπτος τις ανάγκες, που δημιουργούσε η τουρκική προέλαση στα ανατολικά. Βέβαια, όπως αναφέρει η Χρυσάνθη Σταύρου, δεν επιθυμούσε την ανάληψη κάποιας σταυροφορίας από πλευράς του Πάπα.

Σε ό,τι αφορά στον Γρηγόριο Ζ΄, η ευνοϊκή από πλευράς του αντιμετώπιση του Μιχαήλ εξηγείται εύκολα. Καταρχάς, όπως προαναφέραμε, είναι μια εποχή κατά την οποία και οι δύο έχουν ανάγκη για συμμαχίες. Από την εποχή κατά την οποία ο Γρηγόριος Ζ΄ ανήλθε στον παπικό θρόνο, τον Απρίλιο του 1073, οι μέχρι τότε καλές σχέσεις του Ροβέρτου Γυισκάρδου με τον προηγούμενο Πάπα, Αλέξανδρο Β΄ (1061-1073) οδηγούνται σε οριακό σημείο. Αμφότεροι, αμφισβητούν ο ένας την εξουσία του

³²⁴ Grumel (1942) 21-29· Lounghis (1980) 242· Kolia-Dermizaki (1997) 262 σημ. 44

³²⁵ Caspar (1955) 29· Kolia-Dermizaki (1997) 262

³²⁶ Caspar (1955) 69-71 «*Speramus etiam, quod forsitan alia inde utilitas oriatur, scilicet ut pacatis Normannis transeamus Constantinopolim in adiutorium christianorum, qui nimium afflicti creberrimis morsibus Saracenorum inianter flagitant, ut sibi manum nostril auxilii porrigamus.*»

³²⁷ Chalandon (1907) 235-236· Caspar (1955) 69-71· Erdmann (1965) 149-153· Kolia-Dermizaki (1997) 262 σημ 45· Σταύρου (2016) 176

άλλου, για σχεδόν επτά χρόνια, κατά τα οποία μάλιστα ο Ροβέρτος είναι αφορισμένος απ' τον πάπα³²⁸.

Αιτία της διαμάχης αυτής ήταν οι εισβολές των Νορμανδών σε περιοχές, οι οποίες βρίσκονταν υπό την επικυριαρχία του Πάπα. Συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια μιας επίσκεψης του Πάπα στο Μπενεβέντο τον Αύγουστο του 1073, ο Λομβαρδός πρίγκιπας Λανδούλφος ΣΤ' παρέδωσε την πόλη στον Πάπα. Με τη σειρά του ο Πάπας παρέδωσε ξανά την πόλη στον Λανδούλφο, καθιστώντας τον υποτελή του³²⁹. Οι επιθέσεις των Νορμανδών κατά της πόλης θεωρήθηκαν ως επιθέσεις εναντίον της παπικής περιουσίας³³⁰. Ακόμα, οι Νορμανδοί επιτέθηκαν και εναντίον της περιοχής του Abruzzi προξενώντας σημαντικές ζημιές στην εκεί εκκλησιαστική περιουσία. Ο Ροβέρτος Γυισκάρδος μπορεί να μην συμμετείχε σε αυτές τις επιθετικές ενέργειες άμεσα, το γεγονός όμως ότι αρχηγός αυτών των επιθέσεων ήταν ο ανιψιός του, Ροβέρτος του Λοριτέλο, κινούν τις υποψίες του πάπα Γρηγορίου Ζ' ότι αυτές υποκινήθηκαν από τον Ροβέρτο³³¹. Οι τεταμένες σχέσεις μεταξύ των δύο ανδρών φτάνουν στα άκρα τον χειμώνα του 1073, όταν ο Πάπας στέλνει επιστολές σε πρίγκηπες της βόρειας Ιταλίας και της νότιας Γαλλίας, ζητώντας τους να αναλάβουν εκστρατεία εναντίον του Γυισκάρδου. Το 1074 στην σύνοδο στο Λέντεν ο Πάπας αφορίζει τον Γυισκάρδο. Η καλή αντιμετώπιση του Μιχαήλ Ζ' από τον Πάπα σχετίζεται επίσης και με τις επιδιώξεις, τις οποίες είχε ο Γρηγόριος, για ένωση της Δυτικής Εκκλησίας με την Ανατολική. Η ένωση αυτή βέβαια σήμαινε την υποταγή της Ορθόδοξης Εκκλησίας³³². Στην απάντηση, την οποία δίνει ο Γρηγόριος προς τον Μιχαήλ η Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία αναφέρεται ως κόρη της Παπικής Εκκλησίας, γεγονός το οποίο σίγουρα δεν είναι άσχετο με τις επιδιώξεις του για υποταγή της ορθόδοξης Ανατολής στο πρωτείο της Δύσεως³³³. Η βούληση του Πάπα για κυριαρχία στον χριστιανικό κόσμο φαίνεται και από την έκδοση του Dictatus Papae το 1075³³⁴.

³²⁸ Loud (2000) 197

³²⁹ Caspar (1955) 30-31

³³⁰ Loud (2000) 198

³³¹ Loud (2000) 198

³³² Tuilier (1980) 355-356· Δημοσθένους (2005) 89

³³³ Caspar (1955) 29-30· Tuilier (1980) 355-364· Σταύρου (2016) 177

³³⁴ Caspar (1955) 202-208· Το παραπάνω έγγραφο αποτελείται από 27 θέσεις και συνιστά κατά κάποιον τρόπο το μανιφέστο της παντοδυναμίας της παπικής έναντι της κοσμικής εξουσίας. Μέσω αυτού ορίζεται ότι ο Πάπας έχει δικαίωμα να ενθρονίζει και να παύει όποιον αυτοκράτορα ήθελε. Επίσης μόνο ο Πάπας έχει το δικαίωμα να φέρει τον τίτλο Οικουμενικός, τίτλο τον οποίο πρώτος ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ιωάννης ο Νηστευτής είχε χρησιμοποιήσει το 595. Βλ. Ράνσιμαν (2008) 35· Δημοσθένους (2005) 87 σημ. 19

Τελικά, οι προσπάθειες για επίτευξη συμμαχίας μεταξύ Βυζαντίου και Πάπα έπεσαν στο κενό. Δεν γνωρίζουμε τον ακριβή λόγο για αυτή την κατάληξη. Μπορούμε όμως να εξάγουμε το συμπέρασμα ότι οι διαπραγματεύσεις οδηγήθηκαν σε ναυάγιο για δύο λόγους κυρίως: Α) Διότι η παρομοίωση της Ορθόδοξης Εκκλησίας με κόρη της Παπικής δημιούργησε αρνητικές εντυπώσεις στο εκκλησιαστικό κατεστημένο της Κωνσταντινούπολης, το οποίο δεν επιθυμούσε με τίποτε την υποταγή την Εκκλησίας της Κωνσταντινούπολης στην Αγία Έδρα³³⁵. Β) Εξαιτίας της δυσαρέσκειας του πάπα Γρηγορίου για την συναφθείσα γαμική συμφωνία μεταξύ Μιχαήλ Ζ΄ και Γυισκάρδου, με τον οποίον ο Γρηγόριος βρισκόταν σε διαμάχη³³⁶.

³³⁵ Kolia-Dermizaki (1997) 265

³³⁶ Charanis (1949) 20-23

Κεφάλαιο Δ΄

Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας και Ούγγροι.

Ι. Η καταγωγή των Ούγγρων και οι πρώτες Βυζαντινο-Ουγγρικές επαφές.

Οι Ούγγροι ανήκουν στην φινλανδο-ουγγρική ομάδα λαών, όμως αρκετά γρήγορα ήρθαν σε επαφή με τους τουρκικούς λαούς, γεγονός το οποίο είχε ως αποτέλεσμα την πρόσμιξη τους³³⁷. Ο πρώτος κλάδος των ουγγρικών φύλων ήταν οι Ονογούροι, οι οποίοι εγκαθίστανται στις βόρειες ακτές της Μαύρης θάλασσας³³⁸.

Οι πρώτες αναφορές, που γίνονται για τους Ούγγρους (ως Τούρκοι)³³⁹ στις βυζαντινές πηγές, γίνονται τον 9^ο αιώνα και συγκεκριμένα το 1037³⁴⁰. Το 1018 οι Βυζαντινοί κατακτούν το βουλγαρικό κράτος και έτσι Ούγγροι και Βυζαντινοί έρχονται σε άμεση γειτνίαση³⁴¹. Γενικά, τον 11^ο αιώνα (και ειδικότερα μετά το 1060 οπότε και οι πληροφορίες που μας δίνουν οι πηγές για τις βυζαντινο-ουγγρικές σχέσεις είναι πιο λεπτομερείς³⁴²) μεταξύ των δύο λαών επικρατούν καλές σχέσεις, αν εξαιρέσει κανείς κάποιες σποραδικές πολεμικές συρράξεις, όπως για παράδειγμα αυτή του 1059 επί Ισαακίου Α΄ Κομνηνού³⁴³ και του 1071/1072³⁴⁴. Ενδεικτική των καλών σχέσεων, που επικρατούν το διάστημα εκείνο μεταξύ των δύο κρατών, είναι η ίδρυση ελληνικών μονών στην ουγγρική επικράτεια³⁴⁵. Το πιο σημαντικό αντικείμενο, το οποίο επιβεβαιώνει τις καλές βυζαντινο-ουγγρικές σχέσεις είναι το στέμμα, το οποίο έστειλε ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Θ΄ Μονομάχος στον Ούγγρο βασιλιά Ανδρέα ή τη σύζυγό του Αναστασία³⁴⁶.

³³⁷ Moravcsik (1958) 131

³³⁸ Moravcsik (1958) 131· Αντωνόπουλος (2000) 13-14

³³⁹ Stephenson (2000) 38

³⁴⁰ Moravcsik (1958) 131· Αντωνόπουλος (2000) 14

³⁴¹ Moravcsik (1958) 131-132

³⁴² Shepard (1999) 66

³⁴³ Αντωνόπουλος (2000) 19

³⁴⁴ Moravcsik (1958) 132

³⁴⁵ Moravcsik (1958) 132· Αντωνόπουλος (2000) 19

³⁴⁶ Αντωνόπουλος (2000) 19. Σχετικά με τη γνησιότητα του συγκεκριμένου στέμματος έχει διατυπωθεί από τον Νίκο Οικονομίδη η άποψη ότι είναι πλαστό. Βλ. Οικονομίδης (1994) 241-262· Dawson (2009) 183-193

II. Οι διπλωματικές επαφές του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα με τον Γκέζα Α΄ της Ουγγαρίας.

Ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας έστειλε με τη σειρά του στον Γκέζα Α΄ της Ουγγαρίας ένα στέμμα³⁴⁷, το οποίο επισφράγιζε τις καλές σχέσεις των δύο ηγεμόνων. Με αυτό το δώρο φαίνεται ότι ο Γκέζα έγινε σύμμαχος του Βυζαντίου και το βασίλειο του εντάχθηκε στη σφαίρα επιρροής του Βυζαντινού μονάρχη, ο οποίος είχε σταλεί απ' τον ίδιο τον Θεό³⁴⁸. Η αποστολή του στέμματος αυτού αποτελούσε την λογική συνέχεια των διπλωματικών επαφών μεταξύ Ούγγρων και Βυζαντίου, που είχαν επισφραγιστεί με το συνοικέσιο μεταξύ μιας ανιψιάς του Νικηφόρου Βοτανειάτη, της Συναδηνής, και του κράλη της Ουγγαρίας Γκέζα³⁴⁹. Ο γάμος αυτός μάλλον πραγματοποιήθηκε το 1075 περίπου³⁵⁰. Επίσης, η *Συνέχεια* του Ιωάννη Σκυλίτζη αναφέρει ότι ο γάμος έγινε το 1078-79, όταν ο Βοτανειάτης είχε πάρει τη θέση του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα στο βυζαντινό θρόνο³⁵¹. Βέβαια, αυτή η άποψη δεν είναι τόσο πιθανή, εφόσον ο Γκέζα πέθανε το 1077. Ίσως ο Σκυλίτζης να αναφέρεται στο 1078, επειδή είναι η χρονιά που επέστρεψε η Συναδηνή στο Βυζάντιο³⁵².

Έχει διατυπωθεί επίσης από κάποιους ερευνητές η θέση, πως ο γάμος αυτός έγινε την περίοδο 1064-1068 και αποτελούσε το επιστέγασμα των προσωπικών διπλωματικών προσπαθειών του Νικηφόρου Βοτανειάτη, ο οποίος υπηρέτησε το 1064 στην περιοχή του Δούναβη³⁵³. Βέβαια, η υπόθεση αυτή, όπως σημειώνει ο Jonathan Shepard, δεν φαίνεται να συγκεντρώνει πολλές πιθανότητες. Ο ερευνητής, δηλαδή, θεωρεί απίθανο το γεγονός να συνήφθη γάμος μεταξύ μιας βυζαντινής ευγενούς και ενός ξένου ηγεμόνα χωρίς την συγκατάθεση του αυτοκράτορα³⁵⁴. Ο γάμος αυτός αποτελούσε σημαντική πλευρά της βυζαντινής εξωτερικής πολιτικής και λογικά θα πρέπει να επιδιώχθηκε από τον ίδιο τον Μιχαήλ Ζ΄³⁵⁵. Εκτός των άλλων, μια τέτοια

³⁴⁷ Σχετικά με την κατασκευή και το πρόσωπο στο οποίο εστάλη το εν λόγω στέμμα έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις. Για βιβλιογραφία για αυτό το θέμα βλ. Shepard (1999) 73 σημ. 58

³⁴⁸ Μωυσειδου (1995) 210· Σταύρου (2016) 183

³⁴⁹ Σκυλίτζης (1968) 185 «*Δέδωκε δὲ καὶ τὴν ἀνεψιῶν αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς τὴν Συναδηνὴν, θυγατέρα οὖσαν Θεοδοῦλου τοῦ Συναδηνοῦ, τῷ κράλῃ Οὐγγρίας εἰς γυναικα, οὗ καὶ τελευτήσαντος αὐθις εἰς τὸ Βυζάντιον ὑπέστρεψε.*»· Σταύρου (2016) 179

³⁵⁰ Μωυσειδου (1985) 208 κ.ε.· Shepard (1999) 72 κ.ε.· Σταύρου (2016) 181

³⁵¹ Σκυλίτζης (1968) 185

³⁵² Cheynet (2002) 614· Σταύρου (2016) 181

³⁵³ Παναγοπούλου (2008) 198-199· Σταύρου (2016) 179 σημ. 662

³⁵⁴ Shepard (1999) 76· Σταύρου (2016) 180

³⁵⁵ Σταύρου (2016) 180

αυθόρμητη ενέργεια εκ μέρους του Βοτανειάτη θα είχε ως συνέπεια να γίνει αποδέκτης σκληρής συμπεριφοράς εκ μέρους του αυτοκράτορα και ακόμα να διοριστεί σε μια περιοχή μη σημαντική. Εν τούτοις, βλέπουμε ότι συνέχισε να χαίρει της απόλυτης εμπιστοσύνης της αυτοκρατορικής αυλής. Μάλιστα, η Ευδοκία Μακρεμβολίτισσα (22 Μαΐου 1067- 31 Δεκεμβρίου 1067), η οποία διαδέχτηκε τον σύζυγό της, Κωνσταντίνο Γ΄ Δούκα στον θρόνο, τον διόρισε σε μία πολύ σημαντική περιφέρεια όπως αυτή της Αντιοχείας³⁵⁶.

Σύμφωνα με τη Χρυσάνθη Σταύρου φαίνεται πως οι σχέσεις Βυζαντίου και Ούγγρων κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα ήταν πολύ καλές, παρά το γεγονός ότι η σύζυγος του Ούγγρου ηγεμόνα ήταν συγγενής του μετέπειτα ανταπαιτητή του βυζαντινού θρόνου, Νικηφόρου Βοτανειάτη³⁵⁷. Το γεγονός αυτό θα ήταν λογικό να διαταράξει τις σχέσεις των δύο κρατών.

³⁵⁶ Shepard (1999) 76-77· Σταύρου (2016) 180· Βλ. C. Kerbl (1979) 31-32 για την διαφορετική άποψη την οποία διατυπώνει. Θεωρεί δηλαδή ότι η μετάθεση του Βοτανειάτη δεν τον αναβάθμισε, αλλά αντίθετα, τον υποβάθμιζε.

³⁵⁷ Σταύρου (2016) 184

Κεφάλαιο Ε΄

Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας και Βενετία.

Η δυτική εξωτερική πολιτική του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα εκφράστηκε επίσης και με τις προσπάθειές του για σύναψη συμμαχίας με την Βενετία. Όπως έχουμε ήδη δει, το 1071, σχεδόν παράλληλα με την ήττα στο Μαντζικέρτ, συντελείται και η απώλεια του τελευταίου προπυργίου του Βυζαντίου στη Νότιο Ιταλία, της πόλεως του Μπάρι.

Ο αυτοκράτορας Μιχαήλ ψάχνει συμμάχους στο δύσκολο έργο της αντιμετώπισης των Νορμανδών, για το λόγο αυτό στρέφεται στη Βενετία³⁵⁸. Προκειμένου να επιτύχει το στόχο του χρησιμοποιεί τον γάμο της αδελφής του Θεοδώρας με τον Βενετό δόγη Domenico Silvio (1070-1074)³⁵⁹.

Η διπλωματική αυτή ενέργεια δεν είχε την επιθυμητή κατάληξη για την Αυτοκρατορία, καθώς οι Βενετοί στράφηκαν εναντίον των Νορμανδών μόνο όταν απειλήθηκε η παρουσία τους στην Δαλματία³⁶⁰. Μάλλον η αποτυχία αυτή είναι και ο λόγος, για τον οποίο οι επαφές του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα με την Βενετία δεν έτυχαν της απαιτούμενης προσοχής από τους ιστοριογράφους της εποχής.

³⁵⁸ Σταύρου (2016) 165

³⁵⁹ Παναγοπούλου (2008) 223· Σταύρου (2016) 165

³⁶⁰ Nicol (2004) 81· Σταύρου (2016) 165

Συμπεράσματα

Ο 11ος αιώνας αποτελεί μια πολύ σημαντική περίοδο για την μετέπειτα πορεία του βυζαντινού κράτους. Κατά τη διάρκειά του, συντελούνται τεράστιες αλλαγές σε κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο. Το Βυζάντιο φτάνει στο απόγειο της δόξας και της ακμής του με τον Βασίλειο Β΄ τον Μακεδόνα. Οι εξωτερικοί εχθροί του Βυζαντίου, έχουν αντιμετωπιστεί επιτυχώς και τα σύνορα του κράτους έχουν φτάσει στο απώτατο όριό τους. Οι Βυζαντινοί βιώνουν μια πραγματικότητα, σύμφωνα με την οποία υπάρχει απόλυτη ασφάλεια και ευημερία.

Η κατάσταση αυτής της ευημερίας, την οποία θα χαρακτηρίζαμε σε μεγάλο βαθμό ψεύτικη και επίπλαστη, κρατάει εν μέρει ακόμα και μέχρι την περίοδο βασιλείας του Κωνσταντίνου Θ΄ Μονομάχου (1042-1055), οπότε και οικοδομούνται σπουδαία κτήρια τόσο στην Κωνσταντινούπολη όσο και έξω από αυτήν. Ωστόσο, θα λέγαμε, ότι μετά τον θάνατο του Βασιλείου του Β΄ αρχίζει σιγά σιγά, να επέρχεται η παρακμή, η οποία θα φανεί ακόμα πιο καθαρά στο β΄ μισό του 11ου αιώνα. Αυτό οφείλεται σίγουρα στους γενικά ανίκανους διαδόχους του Βασιλείου, οι οποίοι δεν θα δείξουν τις ίδιες ικανότητες με τον προκάτοχό τους, αλλά και στις οριακές συγκυρίες, τις οποίες θα κληθεί να αντιμετωπίσει η αυτοκρατορία. Νέοι σκληροί εχθροί, οι οποίοι κάνουν την εμφάνισή τους, τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση, αλλά και οι εσωτερικοί ανταγωνισμοί, οι οποίοι θα πάρουν τη μορφή εμφυλίου πολέμου και στασιαστικών κινημάτων, είναι οι αιτίες, οι οποίες θα οδηγήσουν σε μαρασμό και θα εξαντλήσουν την κοινωνία και την κεντρική διοίκηση.

Ο Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας, αναλαμβάνει την εξουσία μετά από εξελίξεις μεγάλης σπουδαιότητας. Καταρχάς το κράτος υφίσταται μια μεγάλη ήττα στο Μαντζικέρτ, από έναν πολύ σημαντικό αντίπαλο, ο οποίος τα επόμενα χρόνια, θα παίξει κεντρικό ρόλο στα τεκταινόμενα. Το Βυζάντιο θα βγει καθημαγμένο από τον εμφύλιο, που θα ακολουθήσει το Μαντζικέρτ και μάλιστα θα πρέπει να αντιμετωπίσει ένα στασιαστικό

κίνημα, το οποίο θα το ταλαιπωρήσει για μεγάλο διάστημα. Επίσης και στη Δύση, οι εξελίξεις είναι ραγδαίες, καθώς, η ανάρρηση του Μιχαήλ Ζ΄ έπεται της κατάλυσης της μακραίωνης βυζαντινής παρουσίας στην Ιταλία, με την άλωση του Μπάρι από έναν άλλον μεγάλο αντίπαλο τους Νορμανδούς.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο Μιχαήλ θα ακολουθήσει μια πολυσχιδή εξωτερική πολιτική. Παρά τις αρνητικές κρίσεις, που διατυπώνονται εις βάρος του ότι δηλαδή ήταν άβουλος, βλέπουμε ότι έκανε σοβαρές προσπάθειες για να αντιμετωπίσει τους εξωτερικούς εχθρούς.

Σε σχέση με τους Σελτζούκους Τούρκους και το στασιαστικό κίνημα του Νορμανδού στρατιωτικού ηγέτη, Ρουσελίου, θα προσπαθήσει, να στρέψει τον έναν αντίπαλό του έναντι του άλλου. Θα θέσει μάλιστα στην υπηρεσία του τους Σελτζούκους Τούρκους.

Στο δυτικό μέτωπο, θα προσεταιριστεί τον Νορμανδό ηγέτη Ροβέρτο Γυισκάρδο με την τακτική, που ήταν προσφιλής στην βυζαντινή διπλωματία, δηλαδή την επίτευξη γαμικού συμβολαίου, μεταξύ της κόρης του Ροβέρτου και του νεαρού γιού του αυτοκράτορα. Θα έρθει σε συνεννόηση επίσης με τον πάπα Γρηγόριο Ζ΄, για να αντιμετωπίσει τον νορμανδικό κίνδυνο, προτείνοντας ίσως και την πολυπόθητη ένωση των Εκκλησιών. Οι διπλωματικές προσπάθειες του Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα είχαν επίσης ως αποδέκτες τους Ούγγρους, αλλά και τους Βενετούς, με τους οποίους οι επαφές δεν στέφθηκαν από επιτυχία.

Βλέπουμε επομένως, ότι ο Μιχαήλ, όχι μόνο δεν ήταν ανίκανος και χαύνος, αλλά αντιθέτως προσπάθησε πάρα πολύ να αντιμετωπίσει τους αντιπάλους του, με κάθε τρόπο. Χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει, ότι στέφθηκαν όλες του οι προσπάθειες από απόλυτη επιτυχία. Για παράδειγμα, να μεν αντιμετώπισε με τη βοήθεια των Σελτζούκων Τούρκων το κίνημα του Ρουσελίου, όμως αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την απώλεια του ελέγχου της Μικράς Ασίας. Βέβαια, η κατάσταση ήταν τόσο πιεστική, ώστε δεν ήταν δυνατόν να διαβλέψει τον κίνδυνο από αυτή την κίνηση και εφόσον αυτό που είχε σημασία, ήταν η άμεση επίλυση του προβλήματος.

Βιβλιογραφία

- Άμαντος, Ι. Κ. (1957). *Ιστορία του βυζαντινού κράτους*: τ. Β' 867-1204 μ.Χ. Αθήνα.
- Amari, M. (1933-39). *Storia dei Musulmani di Sicilia*, τ. Α'-Γ'. Catania.
- Amatus di Montecassino, *Storia dei Normanni*, εκδ. V. De Bartholomaeis, Fonti per la Storia d' Italia 76, Roma 1935.
- Angold, J. M. (2004). *Η βυζαντινή αυτοκρατορία από το 1025 έως το 1204: Μια πολιτική ιστορία*, μτφρ. Ε. Καργανιώτη, Αθήνα.
- Αντωνόπουλος, Γ. Π. (2000), «Βυζάντιο και Ουγγαρία: Μια πορεία πέντε αιώνων», στο: *Διαλέξεις Ι (Χειμώνας 1996-Άνοιξη 1997)*, (επιμ. εκδ. Κωνσταντινίδης Ν. Κ.), Ιωάννινα.
- Αρβελέρ-Γλύκατση, Ε. (1977). *Η πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας*, μτφρ. Τ. Δρακοπούλου, Αθήνα.
- Ατταλειάτης, Μ. (1853). *Michaelis Attaliothae Historia*, εκδ. I. Bekker, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 4, Bonnae.
- Antoniades-Bibicou, Η. (1959-1960). "Une page d'histoire diplomatique de Byzance au XIe siècle: Michel VII Doukas, Robert Guiscard et la pension des dignitaires", *Byzantion* 29-30, 43-75.
- Antoniades-Bibicou, Η. (1964). "Un aspect des relations byzantino-turques en 1073-74", στο: *Actes du XIIe congrès des études byzantines 1961*, τ. Β', 15-25.
- Brand, M. C. (1991), "Boioannes, Basil", στο: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. Α' (εκδ. Kazhdan P. A.), New York, 303.
- Brand, M. C. (1991), "Nikephoritzes", στο: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. Γ' (εκδ. Kazhdan P. A.), New York, 1475.
- Brand, M. C. (1991), "Samuel of Bulgaria", στο: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. Γ' (εκδ. Kazhdan P. A.), New York, 1838.
- Brehier, L., (1911-1912). "Les aventures d'un chef normand en Orient au XIe siècle", *Revue des Cours et Conférences* 20, 172-188.
- Βρυώνης, Σ. (2000). *Η παρακμή του μεσαιωνικού ελληνισμού της Μικράς Ασίας και η διαδικασία του εξισλαμισμού: 11^{ος} έως 15^{ος} αιώνας*. Αθήνα.

- Βρυέννιος, Ν. (1836). *Nicephori Bryenni Commentarii*, εκδ. Α. Meineke, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonnae.
- Βρυέννιος, Νικ. (2018). *Υψηλή Ιστορία*, εκδ. Ι. Πολέμης, Ανθολόγιο Βυζαντινής Πεζογραφίας, Αθήνα, 3-235.
- Bünemann, R. (1997). *Robert Guiskard 1015-1085. Ein Normanne erobert Süditalien*. Köln.
- Cahen, C., (1948), “La premiere penetration turque en Asie-Mineure (seconde moitié du XIe siècle)”: *Byzantion* 18, 5-67.
- Cahen, C. (1968). *Pre-Ottoman Turkey. A general Survey of the Material and Spiritual Culture and History, c. 1071-1330*. London.
- Caspar, E. (1955). *Das Register Gregors VII*. Berlin.
- Chalandon, F. (1907). *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile*. Paris.
- Charanis, P. (1949). “Byzantium, The West and the Origin of the First Crusade”, *Byzantion* 19, 17-36.
- Cheyne, J. Cl. (1980). “Mantzikert: une desastre militaire?”, *Byzantion* 50:2, 410-438.
- Cheyne, J. Cl. (1990). *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*, Paris.
- Cheyne, J. Cl. (2002). “L’empire Byzantin et la Hongrie dans la seconde moitié du XIe siècle”, *Acta Historiae Artium* 43, 609-626.
- Cheyne, J. Cl. (2008). *La société byzantine: l’apport des sceaux*, τ. Β’. Paris.
- Cheyne, J. Cl. (2011). *Ο βυζαντινός κόσμος. Η βυζαντινή αυτοκρατορία, 641-1204*, μτφρ. Α. Καραστάθη, τομ. Β’, Αθήνα.
- Chibnall, M. (2000). *The Normans (the peoples of Europe)*. Oxford.
- Γιαντσή-Μελετιάδη, Ν. (2003), «Η επίδραση της ιδεολογίας του Cluny στο σχίσμα του 1054», στο: *Η Αυτοκρατορία σε κρίση (;): Το Βυζάντιο τον 11^ο αιώνα (1025-1081)*, (επιμ. εκδ. Βλυσίδου Β.), Αθήνα, 291-305.
- Γρηγορίου-Ιωαννίδου, Μ. (1993). *Οργανωτικά μέτρα του Κωνσταντίνου Θ’ Μονομάχου: Το πρόβλημα του στρατού της Ιβηρίας*. Θεσσαλονίκη.
- Dawson, T. (2009). “The Monomachos crown: Towards a resolution”, *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 19, 183-193.
- Dvornik, F. (1948). *The Photian schism. History and Legend*. Cambridge.
- Δημοσθένους, Α. (2005). *Μιχαήλ Ζ’ Δούκας (1071-1078), Ο ανίκανος αυτοκράτορας*; Θεσσαλονίκη.
- Erdmann, C. (1965). *Die Entstehung des Keuzzugsgedankens*. Stuttgart.
- Fuhrmann, H. (1986). *Germany in the High Middle Ages, c.1050-1200*, μτφρ. T. Reuter, Cambridge.

Gautier, P. (1977), “Lettre au Sultan Malik-Shah rédigée par Michel Psellos”, *Revue des Études Byzantines* 35, 73-97.

Gay, J. (1904). *L'Italie méridionale et l'empire byzantin*. Paris.

Grig, L. (2012), “Competing capitals, competing representations: Late antique cityscapes in words and pictures”, στο: *Two Romes: Rome and Constantinople in Late Antiquity*, (εκδ. Grig L.-Kelly G.), New York, 31-52.

Grumel, V. (1942) “Le premier contact de Rome avec l'Orient apres le schism de Michel Cerulaire”, *Bulletin de Litterature Ecclesiastique* 43, 21-29.

Guillaume de Pouille. (1961). *La geste de Robert Guiscard*, εκδ. M. Mathieu, Palermo.

Ζακυθηνός, Α. Δ. (1989). *Βυζαντινή Ιστορία 324-1071*. Αθήνα-Γιάννενα: εκδ. Δωδώνη.

Zachariadou, A. E. (1991), “Seljucks”, στο: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. Γ' (εκδ. Kazhdan P. A.), New York: Oxford University Press, 1867.

Ζωναράς, Ι. (1871). *Ιωάννου του Ζωναρά Επιτομή Ιστοριών*, εκδ. L. Dindorfius, τ. Δ', Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana, Lipsiae.

Harvey, A. (1997). *Οικονομική ανάπτυξη στο Βυζάντιο 900-1200*, μτφρ. Ε. Σταμπόγλη, Αθήνα.

Hoffman, J. (1974). *Rudimente von Territorialstaaten im byzantinischen Reich, 1071-1210. Untersuchungen über Unabhängigkeitsbestrebungen und ihn Verhältnis zu Kaiser und Reich (Miscellanea Byzantina Monacensia, 17)*, München.

Hunger, H. (1997). *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, μτφρ. Τ. Κόλιας, Κ. Συνέλλη, Γ. Χ. Μακρής, Ι. Βάσσης, τ. Β', Αθήνα.

Kazhdan, A. (1991), “Leo IX”, στο: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. Β' (εκδ. Kazhdan P. A.), New York, 1211-12.

Kazhdan, A. (1991), “Michael I. Keroularios”, στο: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. Β' (εκδ. Kazhdan P. A.), New York, 1361.

Kazhdan, A. (1991), “Nicholas I.”, στο: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. Β' (εκδ. Kazhdan P. A.), New York, 1466.

Kazhdan, A. (1991), “Photios”, στο: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. Γ' (εκδ. Kazhdan P. A.), New York, 1669-1670.

Kazhdan, A. (1991), “Samuel of Bulgaria”, στο: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. Γ' (εκδ. Kazhdan P. A.), New York, 1838.

Kazhdan, A. (1991), “Vestes”, στο: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. Γ' (εκδ. Kazhdan P. A.), New York, 2162-63.

Καραγιαννόπουλος, Ι. (1993). *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους. Ιστορία μέσης βυζαντινής περιόδου (565-1081)*, τ. Β'. Θεσσαλονίκη.

Καραγιαννόπουλος, Ι. (2001). *Το Βυζαντινό Κράτος*. Θεσσαλονίκη.

- Καρπόζηλος, Α. (2009). *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, τ. Γ'. 11^{ος}-12^{ος} αι. Αθήνα.
- Κεδρυνός, Γ. (1839). *Γεωργίου του Κεδρυνού Σύνοψις Ιστοριών*, τ. Β', εκδ. I. Bekker, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 9, Bonnae.
- Κεκαυμένος. (1965). *Cecaumeni Strategicon et Incerti Scriptoris De Officiis Reggiis Libellus*. εκδ. B. Wassiliewsky-V. Jernstedt, Amsterdam.
- Kerbl, C. (1979). *Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050-1200 und ihr Einfluss auf das Arpadenköningreich*, Dissertation der Universität Wien.
- Κιαπίδου, Ε. (2004-2006), «Η πατρότητα της Συνέχειας του Σκυλίτζη και τα προβλήματα της: Συγκλίσεις και αποκλίσεις από τη Σύνοψη ιστοριών», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 52, 329-362.
- Kolia-Dermitzaki, A., (1997), "Michael VII Doukas, Robert Guiscard and the Byzantine-Norman Marriage Negotiations", *Byzantinoslavica*, 58, 251-268.
- Κορδάτος, Κ. Γ. (1959). *Ιστορία της βυζαντινής αυτοκρατορίας*. Αθήνα.
- Laiou, A., Morrisson, C. (2011). *Η βυζαντινή οικονομία*, μτφρ. Δ. Κυρίτσης, Αθήνα.
- Λαμπάκης, Στ. (2008), «Η τελευταία εκατονταετία: 976-1071», στο: *Βυζαντινά στρατεύματα στη Δύση (5^{ος}-11^{ος} αι.)*. Έρευνες πάνω στις χερσαίες επιχειρήσεις: Σύθεση και αποστολή των βυζαντινών στρατευμάτων στη Δύση, Αθήνα.
- Laurent, J. (1924), "Des Grecs aux Croisés: Étude sur l'histoire d'Edesse entre 1071 et 1098", *Byzantion* 1, 367-449.
- Λεβενιώτης, Α. Γ. (2004). *Το στασιαστικό κίνημα του Νορμανδού Ουρσελίου (Ursel de Bailleul) στην Μικρά Ασία (1073-1076)*. Θεσσαλονίκη.
- Λεβενιώτης, Α. Γ. (2007). *Η πολιτική κατάρρευση του Βυζαντίου στην Ανατολή: Το ανατολικό σύνορο και η κεντρική Μικρά Ασία κατά το β' ήμισυ του 11^{ου} αι. τ. Α'*. Θεσσαλονίκη.
- Λουγγής, Τ. (1989). *Η βυζαντινή κυριαρχία στην Ιταλία. Από το θάνατο του Μ.Θεοδοσίου ως την άλωση του Μπάρι 395-1071 μ.Χ.* Αθήνα.
- Loud, A. G. (2000). *The age of Robert Guiscard: Southern Italy and the Norman Conquest*. London, New York.
- Lounghis, C. T. (1980). *Les ambassades byzantines en Occident depuis la foundation des états barbares juscu' aux Croisades*. Athènes.
- Magdalino, P. (2006), «Η μεσαιωνική αυτοκρατορία (780-1204)», στο: *Ιστορία του Βυζαντίου*, (επιμ. εκδ. Mango C.), Αθήνα.
- Malaterra, G. (1927-1928). *De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae comitis et Roberti Guiscardi ducis fratris eius*, εκδ. E. Pontieri, Bologna.

- Μαμαγκάκης, Α. Δ (2017). “Βυζάντιο και Ρωμαϊκό Πρωτείο κατά τον 11^ο αιώνα: Το Πρόβλημα της Συνειδητοποίησης των Παπικών Αξιώσεων”, *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 27, 367-400.
- Mcqueen, B. W. (1986). “Relations between the Normans and Byzantium 1071-1112”, *Byzantion* 56, 427-476.
- Meyendorff, J. (1991), “Filioque”, στο: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. Β’ (εκδ. Kazhdan P. A.), New York, 785-786.
- Moravcsic, G. (1958). *Byzantinoturcica I, Die byzantinischen Quellen den Geschichte der Türkvolker: Zweite Durchgearbeitete Auflage*. Berlin.
- Μπουρδάρα, Α. Κ. (1984). *Καθοσίωσις και τυραννίς κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους 1056-1081*. Αθήνα.
- Μωυσειδίου, Γ. (1995). *Το Βυζάντιο και οι βόρειοι γείτονες του τον 10^ο αιώνα*. Αθήνα.
- Nicholas, D. (2011). *Η εξέλιξη του Μεσαιωνικού κόσμου (312-1500). Κοινωνία, Διακυβέρνηση και Σκέψη στην Ευρώπη*, μτφρ. Μ. Τζιαντζή, Αθήνα.
- Nicol, M. D. (2004). *Βυζάντιο και Βενετία: Μελέτη των διπλωματικών και πολιτιστικών σχέσεων*, μτφρ. Μουτσοπούλου Χριστίνα-Αντωνία, Αθήνα.
- Norwich, J. J. (1999). *Σύντομη Ιστορία του Βυζαντίου*, μτφρ. Δ. Π. Κωστελένος, Αθήνα.
- Οικονομίδης, Ν., (1979), «Η ενοποίηση του ευρασιατικού χώρου 945-1071», στο: *Ιστορία Του Ελληνικού Έθνους*, τ. Η’, Αθήνα, 98-151.
- Oikonomides, N. (1994). “La couronne dite de Constantin Monomaque”, *Travaux et Mémoires* 12, 241-262.
- Oikonomides, N. (1996). “The Social Structure of the Byzantine Countryside in the First Half of the Xth Century”, *Σύμμεικτα* 10, 105-125.
- Ostrogorsky, G. (1954). *Pour l’histoire de la féodalité byzantine*. Bruxelles.
- Ostrogorsky, G. (1979). *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους: τ. Β’*, μτφρ. Ιωάννης Παναγόπουλος, Αθήνα.
- Παναγοπούλου, Γ. Α. (2006). *Οι διπλωματικοί γάμοι στο Βυζάντιο (6^{ος}-12^{ος} αιώνας)*. Αθήνα.
- Πατριάρχης Φώτιος. (1860). *Φωτίου, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τὰ ἐύρισκόμενα ἅπαντα*, εκδ. J. P. Migne, τ. Β’, Patrologia Graeca 102, Parisiis, 721-741.
- Perkins, W. B. (2012), “Old and New Rome compared: The rise of Constantinople”, στο: *Two Romes: Rome and Constantinople in Late Antiquity*, (Grig L.-Kelly G.), New York, 53-78.
- Polemis, I. D. (1968). *The Doukai: A contribution to Byzantine Prosopography*, London.
- Psellus, M. (1994). *Orationes Forenses et Acta*, εκδ. G. T. Dennis, Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana, Stutgardiae.

- Ράνσιμαν, Σ. (2008). *Δύση και Ανατολή σε Σχίσμα*, μτφρ. Χ. Μακρόπουλος, Αθήνα.
- Runciman, S. (1953-55). *A history of the Crusades*, 3 τομ, Cambridge.
- Σαββίδης, Γ. Κ. Α. (1988). *Το Βυζάντιο και οι Σελτζούκοι Τούρκοι τον ενδέκατο αιώνα*. Αθήνα.
- Σαββίδης, Γ. Κ. Α., Νικολούδης, Γ. Ν. (2007). *Ο ύστερος μεσαιωνικός κόσμος, 11^{ος}-16^{ος} αιώνες: Βυζάντιο, Μεσαιωνική Δύση και Ισλάμ, Βαλκάνια και Σλάβοι*. Αθήνα.
- Σαββίδης, Γ. Κ. Α. (2006). *Οι Τούρκοι και το Βυζάντιο, Α' προοθωμανικά φύλα στην Ασία και στα Βαλκάνια*. Αθήνα.
- Savvides, G. C. A. (2007). *Byzantino-Normannica. The Norman Capture of Italy (to A. D. 1081) and the First Two Norman Invasions in Byzantium (A.D. 1081-1085 and 1107-1108)*. Leuven.
- Σαμαράς, Β. Χ. (2010). *Η αμυντική ναυτική πολιτική των βυζαντινών στα θαλάσσια και ποτάμια σύνορα κατά την πρόιμη και μέση βυζαντινή περίοδο*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Σβορώνος, Ν., (1979), «Οικονομία-Κοινωνία», στο: *Ιστορία Του Ελληνικού Έθνους*, (διευθ. εκδ. Χριστόπουλος Γ, Μπαστιάς Ι.), τ. Η', Αθήνα, 180-213.
- Shepard, J. (1999), "Byzantium and the Steppe-Nomads: The Hungarian Dimension", στο: *Byzanz und Ostmitteleuropa 950-1453. Beiträge zu einer table-ronde des XIX International Congress of Byzantine Studies, Copenhagen 1996*, (εκδ. Prinzing G., Salamon M.), Wiesbaden.
- Simpson, J. A., (2000), "Three Sources of Military Unrest in Eleventh Century Asia Minor: The Norman Chieftains Hervé Francopoulos, Robert Crispin and Roussel de Bailleul", *Mésogaios* 9/10, 181-207.
- Σκυλίτζης, Ι. (1973). *Ioannes Scylitzae Synopsis Historiarum*, εκδ. I. Thurn, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 5, Berlin-New York.
- Schlumberger, G. (1896-1905). *L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle*, Paris.
- Σταύρου, Χ. (2016). *Η διακυβέρνηση της αυτοκρατορίας σε μια κρίσιμη περίοδο: Ο Μιχαήλ Ζ' Δούκας και η εποχή του (1071-1078)*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Stephenson, P. (2000). *Byzantium's Balkan Frontier: A political study of the Northern Balkans, 900-1204*. Cambridge.
- Svoronos, N. (1978), "Storia del diritto e delle istituzioni", στο: *La civiltà bizantina dal IX al XI secolo*, (εκδ. Guillou A.), Bari, 191-234.
- Τούντα, Ε. (2012). *Μεσαιωνικά κάτοπτρα εξουσίας. Ιστορικοί και αφηγήματα στο νορμανδικό ιταλικό Νότο*. Αθήνα.
- Τσάγγας, Ν (2012). *Μαντζικέρτ: Η αρχή του τέλους του μεσαιωνικού Ελληνισμού*. Αθήνα: εκδ. Γκοβόστη.

- Σκυλίτζης, Ι. (1968). *Η Συνέχεια της Χρονογραφίας του Ιωάννου Σκυλίτση*, εκδ. Τσολάκης, Θ. Ε, Θεσσαλονίκη.
- Τσολάκης, Ε. (2015). «Συνέχειας Συνέχεια», *Βυζαντινά Σύμμεικτα*, 25, 115-142.
- Tuilier, A. (1980), «Michel VII et le pape Grégoire VII: Byzance et la reforme gregorienne», στο: *Actes du XV Congrès International d'Études Byzantines*, Athenes, 350-364.
- Χονδρίδου, Δ. Σ. (2002). *Ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος και η εποχή του (Ενδέκατος αιώνας μ.Χ.)*. Αθήνα.
- Χριστοφιλοπούλου, Αικ. (1997). *Βυζαντινή Ιστορία. 867-1081*, τ. Β'2, Θεσσαλονίκη.
- Χριστοφιλοπούλου, Αικ. (2004). *Το πολίτευμα και οι θεσμοί της βυζαντινής αυτοκρατορίας 324-1204: Κράτος, Διοίκηση, Οικονομία, Κοινωνία*. Αθήνα.
- Ψελλός, Μ. (2014). *Michaelis Pselli Chronographia*, εκδ. D. R. Reinsch, Millenium Studien 51, Berlin-Boston.
- Ψελλός, Μ. (1876), «Επιστολαί», στο: *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, (εκδ. Ν. Κ. Σάθας), τ. Ε', Βενετία.
- Ψελλός, Μ. (2014), “Ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὸν μακαριώτατον πατριάρχην κϋρ Μιχαὴλ τὸν Κηρουλλάριον”, στο: *Michael Psellus, Orationes funebres*, τ. Α' (εκδ. Ι. Polemis), Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana, Berlin-Boston, 1-81.